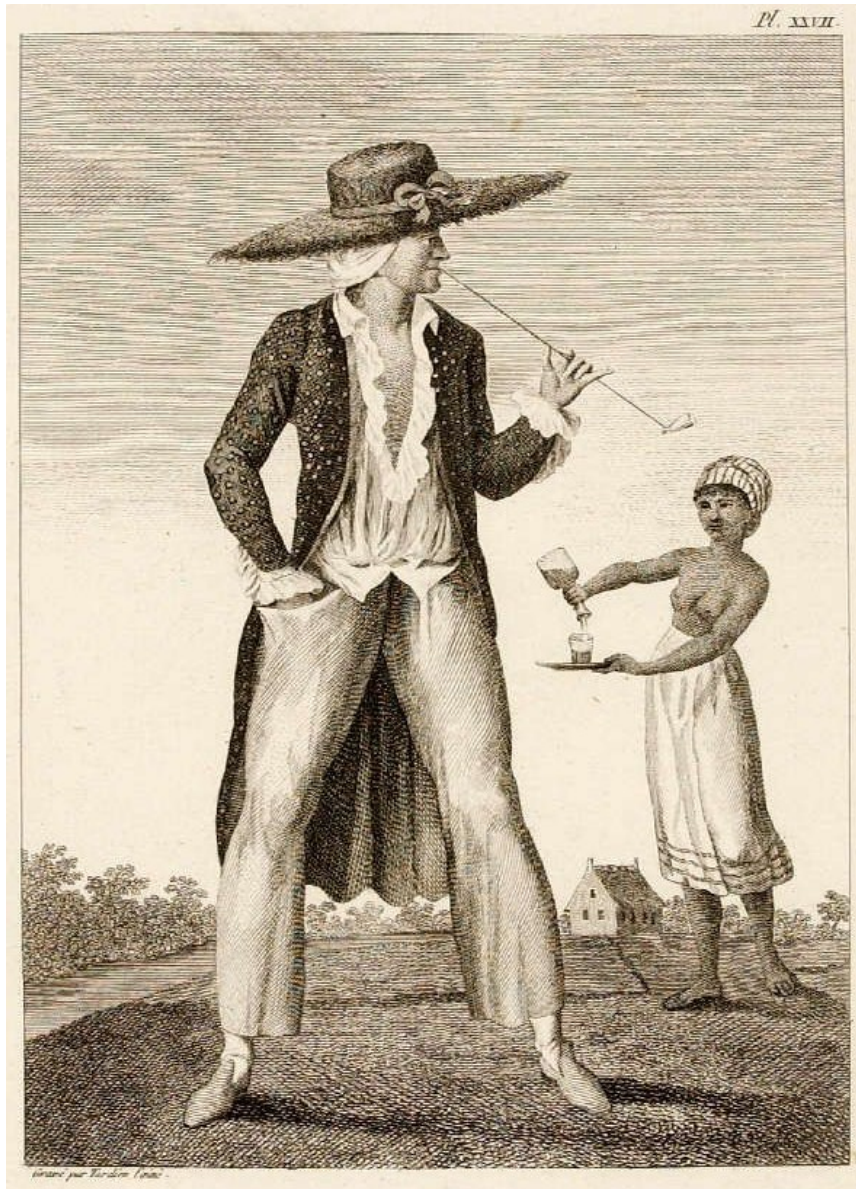


“een noodzakelijk kwaad”

Een onderzoek naar de beeldvorming over vrouwen in Suriname in de periode 1816-1863



Docent: prof. dr. Arianne Baggerman

Tweede lezer: dr. Karin Willemse

Student: Bente Rademaker (485950)

benterademaker93@gmail.com

Academisch jaar 2019-2020

Master Cultuurgeschiedenis

Erasmus School of History, Culture and

Communication

Ik verklaar hierbij dat dit een origineel werk is en niet het werk is van een ander.



Afbeelding voorblad: Plantage-eigenaar en slaaf, 1798. Graveur: Tardieu l'Ainé. Tekenaar: John Gabriël Stedman.

Bron: Slavernijcollectie Tropenmuseum, inventarisnummer: 3728-544b-25.

Citaat voorblad: Gerardus Balthazar Bosch, *Reizen naar Suriname. In brieven* (Utrecht: L.E. Bosch en Zoon, 1844), 328.

Inhoud

Hoofdstuk 1: Inleiding.....	5
1.1 Introductie	5
1.2 Hoofd- en deelvragen	9
1.3 Relevantie.....	10
1.4 Methodologie.....	11
1.5 Egodocumenten.....	12
1.6 Bronnenselectie	13
1.7 Bronnenkritiek.....	16
1.8 Woordgebruik.....	16
1.9 Hoofdstukindeling.....	17
Hoofdstuk 2: Historiografie.....	18
2.1 Geschiedenis van de slavernij in Suriname	18
2.1.1 <i>De behandeling van slaafgemaakten</i>	19
2.2 De Surinaamse samenleving ten tijde van de slavernij	21
2.2.1 <i>De koloniale bevolking</i>	21
2.2.1.1 <i>Witte vrouwen in Suriname</i>	22
2.2.2 <i>De Afro-Surinamers</i>	23
2.2.2.1 <i>Slaafgemaakte vrouwen in Suriname</i>	24
2.2.2.2 <i>Familie en verwantschap</i>	26
2.2.3 <i>De gekleurde middenklasse</i>	27
2.3 De afschaffing van de slavenhandel en de slavernij.....	27
2.4 Beeldvorming over de slavernij in Suriname	29
2.4.1 <i>De ambigue houding ten opzichte van slavernij</i>	30
2.4.2 <i>Slavernij in beeld</i>	32
2.4.3 <i>De wreedheid van de Surinaamse slavernij</i>	35
2.4.4 <i>Conclusie</i>	35
2.5 Een koloniaal vertoog.....	36
2.5.1 <i>Vertogen in de context van het Europese imperialisme</i>	37
2.5.2 <i>De onschuldige superioriteit van Europese witte mannen</i>	38
2.5.3 <i>Stedmans Joanna: de vertogen in een liefdesverhaal</i>	39
2.5.4 <i>Een vertoog van verleiding</i>	40
2.5.5 <i>Conclusie</i>	41
Hoofdstuk 3: “wij zelve, lieden van eene meer beschaafde opvoeding en denkwijze”.....	42
3.1 Hendrik Maurits van der Goes (1801-?).....	44
3.2 Adriaan Hagoort van Borcharen (1802-1888).....	48
3.3 J.H. Nagel.....	52

3.4 Gaspar Philip Charles van Breugel (1798-1888).....	53
3.5 Gerardus Balthazar Bosch (1794-1839).....	58
3.6 Dirk Scheltema (1815-1886).....	61
3.7 Conclusie.....	65
Hoofdstuk 4: “de schoonste wederhelft van het mensdom”	66
4.1 Een “bonte menigte”	66
4.2 Kleding en status	67
4.3 Mooie ‘mulattinnen’ en lelijke ‘creolenmoeders’	70
4.4 Veldwerk.....	71
4.5 Inheemse vrouwen.....	73
4.6 Witte vrouwen.....	74
4.7 Conclusie.....	76
Hoofdstuk 5: “De wijze van op zijn Surinaamsch te leven”	77
5.1 Een Surinaams huwelijk.....	77
5.2 “kuische huwelijkstrouw”	79
5.3 “een noodzakelijk kwaad”.....	80
5.4 “eigen bloed in slavernij”	82
5.5 Buitenstaanders	83
5.6 Begluurd en bekeken	84
5.7 “de rijke planter en weelderige administrateur!”	86
5.8 Vrouwen en seksualiteit: een taboe?	88
5.9 Conclusie.....	89
Hoofdstuk 6: Conclusie.....	91
6.1 De auteurs.....	91
6.2 De beeldvorming over vrouwen	92
6.3 Reflectie op dit onderzoek en aanbevelingen voor vervolgonderzoek	94
Bibliografie.....	96
Primaire bronnen	96
Secundaire bronnen	96
Afbeeldingen	99
Internetbronnen	100
Archiefbronnen.....	102
Kranten	105
Bijlage 1: Waarnemingsinstrument	107
Bijlage 2: Bronneselectie.....	109
Bijlage 3: Woordgebruik	111
Bijlage 4: Samenvatting en kernwoorden.....	112

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Introductie

De gewoonten en het leven in Paramaribo zijn weer zeer verschillend met die van de rest van West-Indië. Toen ik eenmaal was geïntroduceerd in het huis van gouverneur De Friderici, kostte het me geen moeite om direct kennis te maken met alle voorname vrouwen. De manier waarop men daar met vrouwen omgaat, is zeer koel en het is het beste om direct met de deur in huis te vallen. Zelden zal men afgewezen worden. In de zes weken dat ik in de stad logeerde, ben ik nooit afgewezen, maar heb ik juist van alles kunnen genieten. De mulattinnen zijn terughoudender en moeilijker dan in andere plaatsen. Ze denken al loerend een rijke administrateur of planter beet te krijgen en daarin slagen ze dikwijls. Maar deze mensen zijn er dan ook in overvloed. Op de plantages staat ook alles ten dienste van de vreemdeling. Daardoor leiden de gemakkelijke veroveringen eerder tot last en dikwijls tot ongemak dan tot vermaak. Meer bijzonderheden kwam ik bij de vrouwelijke sekse in deze kolonie niet tegen.¹

Koopmanszoon Pieter Constantijn Groen (1773-1830) reisde in de jaren 1792-1794 door verschillende koloniën in West-Indië, waaronder Suriname.² Bij thuiskomst maakte hij van de aantekeningen die hij tijdens zijn reis had gemaakt een net verslag opgetekend in zeven schriftjes.³ De eerste zes schriftjes verhalen over de heen- en terugreis en het verblijf aldaar. Deze schriftjes dienden vermoedelijk als een verantwoording van zijn reis en zijn goede gedrag aan familie en vrienden.⁴ Een zevende schriftje, het *Apart Journaal*, lijkt echter niet voor dat doel bestemd. Hierin beschreef Groen zijn seksuele escapades. Als we zijn verslag mogen geloven, heeft hij het bed gedeeld met zwarte, gekleurde en witte vrouwen, inheemse vrouwen, vrije en slaafgemaakte vrouwen.⁵ De neerlandicus Jacco Hogeweg deed onderzoek naar het verslag en noemt het een boeiend en sappig verhaal.⁶ De openhartigheid van Groen maakt het verslag inderdaad opvallend leesbaar en vermakelijk tot op de dag van vandaag. De vraag rijst welke werkelijkheid schuilgaat achter het reisverslag. Hoe moeten we tegen de Surinaamse vrouwen aankijken die zijn beschreven in bovenstaand citaat? Gaat het om berekenende vrouwen die een strategische keuze maakten voor een rijke witte man in de hoop op een betere toekomst? Waren vrouwen op de plantages inderdaad zo gewillig als de “gemakkelijke veroveringen” van Groen doen lijken? Of waren deze vrouwen overgeleverd

¹ In: Jacco Hogeweg, *Een donjuan in de West, Het reisverslag (1792-1794) van koopmanszoon Pieter Groen* (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2013), 133. De oorspronkelijke tekst is door Hogeweg omgezet naar modern Nederlands.

² Hogeweg, *Een donjuan*, 10.

³ Idem.

⁴ Hogeweg, *Een donjuan*, 142-143.

⁵ Hogeweg, *Een donjuan*, 27.

⁶ Hogeweg, *Een donjuan*, 26.

aan de grillen van mannen als Pieter Groen en moeten zij gezien worden als slachtoffers van seksueel misbruik? Over het antwoord op deze vragen bestaan verschillende opvattingen. De huidskleur van een vrouw evenals haar (on)vrijheid speelden onder andere een rol in de positie die zij had ten opzichte van een witte man.

De Amerikaanse literatuurhistorica Saidiya V. Hartman beweert dat seksueel genot in de context van slavernij onlosmakelijk verbonden was met geweld.⁷ Relaties tussen witte mannen en slaafgemaakte vrouwen werden volgens haar onterecht voorgesteld als wederkerige en affectieve relaties.⁸ Daardoor werd een invloed en zeggenschap aan de kant van de slaafgemaakte vrouw gesuggereerd waarvan in werkelijkheid geen sprake was. De vrouwen zaten gevangen in wat door de Nederlandse historicus Alex van Stipriaan wordt omschreven als een paradox.⁹ Enerzijds werden slaafgemaakten onmenselijk behandeld: als objecten zonder wil en zeggenschap. Anderzijds waren het juist hun menselijke eigenschappen en vaardigheden waar gebruik en misbruik van werd gemaakt door de overheerser.¹⁰ In het geval van vrouwen ging het daarbij naast arbeid om seksualiteit. Hoewel seksueel contact tussen witte en niet-witte mensen tot 1784 in Suriname verboden was, trok men zich hier in de praktijk weinig van aan.¹¹ De scheve machtsverhoudingen tussen witte mannen en slaafgemaakte vrouwen maken het moeilijk voorstelbaar dat er sprake was van evenwichtige relaties.¹² Hartman spreekt van verkrachtingen die op grote schaal moeten hebben plaatsgevonden in slavenmaatschappijen.¹³ Zij stelt dat verkrachtingen niet werden herkend als misdrijf door het verhullen ervan in een ‘vertoog van verleiding’.¹⁴ In dit vertoog werd de schuld van de witte man uitgewist en geprojecteerd op het zwarte slaafgemaakte lichaam.¹⁵ In paragraaf 2.5.4 wordt dit ‘vertoog van verleiding’ verder uitgelegd.

De Neerlandica Hilde Neus ziet Surinaamse vrouwen ten tijde van de slavernij niet noodzakelijk als slachtoffer. Zij legt juist de nadruk op de mogelijkheden die een relatie met een witte man hen kon bieden.¹⁶ Vrouwen waren gedurende de hele slavernijperiode in de

⁷ Saidiya V. Hartman, *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 87.

⁸ Hartman, *Scenes of Subjection*, 88.

⁹ Alex van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam, paradox van het Surinaams apartheidssysteem in de negentiende eeuw,” *De negentiende eeuw* 39, nr. 3-4 (2015): 307.

¹⁰ Idem.

¹¹ Hilde Neus, “The Yellow Lady: Mulatto Women in the Surinam Plantocracy,” in *Color Struck: Essays on Race and Ethnicity in Global Perspective*, onder redactie van Julius O. Adekunle and Hettie V. Williams (Lanham: University Press of America, 2010), 115.

¹² Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 316.

¹³ Hartman, *Scenes of Subjection*, 82-83.

¹⁴ Hartman, *Scenes of Subjection*, 81.

¹⁵ Hartman, *Scenes of Subjection*, 83.

¹⁶ Neus, “The Yellow Lady,” 119.

minderheid.¹⁷ Desondanks waren vrouwen in de manumissiecijfers oververtegenwoordigd.¹⁸ Van de slaafgemaakten die werden vrijgelaten tijdens de slavernijperiode was namelijk tweederde deel vrouw.¹⁹ Aanvankelijk ging het daarbij vooral om zwarte vrouwen, maar naarmate de gekleurde bevolkingsgroep vanaf het einde van de achttiende eeuw groeide, werden meer gekleurde vrouwen gemanumitteerd.²⁰ Witte mannen ontwikkelden een voorkeur voor jonge, lichtgekleurde vrouwen.²¹ Voor de vrouwen betekende een relatie met een witte man een promotie op het gebied van status, een economische verbetering en bovenal een grote kans op manumissie.²² Ook de Surinaams-Nederlandse surinamist en antropologe Ellen Neslo benadrukt de economische onafhankelijkheid van niet-witte vrouwen in het negentiende-eeuwse Paramaribo. Al vóór hun vrijmaking konden vrouwen werkzaamheden uitoefenen zoals naaien, wassen en het verzorgen van kinderen.²³ Dit vergemakkelijkte het vinden van een baan als bijvoorbeeld vroedvrouw of onderwijzeres na de manumissie. Uit Neslo's studie blijkt dat sommige vrije niet-witte vrouwen in het bezit waren van huizen en plantages.²⁴ Bovendien hadden veel vrouwen het gezag over meerdere slaafgemaakten.²⁵ Sommige vrouwen waren zelfs kostwinner en op basis daarvan suggereert Neslo dat niet alleen vrouwen, maar ook mannen mogelijk 'omhoog trouwden'.²⁶ De Jamaicaanse historica Paulette A. Kerr deed onderzoek naar gastvrouwen van herbergen in het negentiende-eeuwse Jamaica. Herbergen werden in West-Indië vrijwel zonder uitzondering beheerd door gekleurde vrouwen.²⁷ In lijn met de bevindingen van Neslo ziet Kerr deze vrouwen niet als slachtoffers die onderdanig waren aan witte mannen, maar als slimme strategen die hun

¹⁷ De man-vrouwverhouding was in 1830 volgens Neus dusdanig scheef dat er tegenover iedere vijf mannen slechts één vrouw stond. Van Stipriaan schetst een genuanceerder beeld en stelt dat er tegenover iedere honderd vrouwen in de leeftijd van vijftien tot vierenveertig jaar, honderdzesendertig mannen aanwezig waren op de Surinaamse plantages in 1831. Bronnen: Neus, "The Yellow Lady," 116; Alex van Stipriaan, "Welke de ware redenen zijn, dat de Plantaadje-Negers zoo weinig voorttellen', Demografische ontwikkelingen op Surinaamse plantages gedurende de laatste eeuw van slavernij," in *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu*, onder redactie van Aspha Bijnaar (Amsterdam: KIT Publishers, 2010), 54.

¹⁸ Manumissie betekent de vrijlating van een slaafgemaakte door zijn of haar eigenaar.

¹⁹ Neus, "The Yellow Lady," 118.

²⁰ Neus, "The Yellow Lady," 118-119. Zie ook: Van Stipriaan, "Demografische ontwikkelingen," 61.

²¹ Neus, "The Yellow Lady," 128.

²² Neus, "The Yellow Lady," 119.

²³ Ellen Brigitte Aurelia Neslo, "Een ongekende elite: De opkomst van een gekleurde elite in koloniaal Suriname, 1800-1863," (Dissertatie, Universiteit Utrecht, 2016), 254.

²⁴ Neslo, "Een ongekende elite," 174-175.

²⁵ Neslo, "Een ongekende elite," 254.

²⁶ Neslo, "Een ongekende elite," 176.

²⁷ Hogeweg, *Een donjuan*, 39.

positie uitbuiten om een betere, onafhankelijke positie te verkrijgen binnen de koloniale samenleving.²⁸

De meeste kolonisten kwamen zonder vrouw en kinderen naar de kolonie, waardoor er weinig witte vrouwen in Suriname leefden. De levens van de witte vrouwen die er wel woonden, waren weinig enerverend afgaand op het weinige dat in de literatuur over hen is geschreven.²⁹ De Barbadiaanse historicus Hilary Beckles beschrijft hoe witte vrouwen in het Caraïbisch gebied ondanks hun hogere status evengoed onderdrukt en gemarginaliseerd werden. Die onderdrukking kreeg gestalte in de gangbare beeldvorming over hen gedurende de slavernijperiode.³⁰ Witte vrouwen zouden niet bestand zijn tegen het tropische klimaat en angstig zijn voor zwarte mannelijke seksualiteit. Verder werden zij voorgesteld als maagdelijk, kuis, zuiver en het symbool van morele discipline.³¹ Dat niet iedere witte vrouw zich schikte in deze passieve rol die haar werd toebedeeld, blijkt uit het voorbeeld van Susanna du Plessis (1739-1795), een succesvolle Surinaamse plantage-eigenares. Zij werd de belichaming van de vermeende jaloezie en wreedheid van witte vrouwen tegenover vrouwen van kleur.³² Het verhaal doet de ronde dat zij de borsten van het gekleurde meisje Alida af liet snijden nadat haar man er verlangend naar had gekeken. Deze geruchten lijken echter niet op feiten berust.³³ Dat witte vrouwen gevoelens van jaloezie koesterden jegens zwarte en gekleurde vrouwen waarmee zij moesten concurreren om de aandacht van witte mannen is echter niet onvoorstelbaar.

Hoe keken witte mannen aan tegen de vrouwen in de kolonie? Waren vrouwen in de ogen van Europese kolonisten slechts een lustobject? Of erkenden zij de economisch onafhankelijke positie die sommige vrouwen hadden weten te verwerven binnen de Surinaamse slavenmaatschappij? Hoe (on)evenwichtig stelden zij de relaties voor die witte, vrije mannen hadden met al dan niet slaafgemaakte vrouwen? De oorspronkelijk uit Suriname afkomstige politicoloog Carl Haarnack deed onderzoek naar het beeld van seksuele relaties

²⁸ Paulette A. Kerr, "Victims or Strategists? Female lodging-house keepers in Jamaica," in *Engendering History: Caribbean Women in Historical Perspective*, onder redactie van Verene Shepherd, Bridget Brereton en Barbara Bailey (Londen: James Currey Publishers / Kingston: Ian Randle Publishers, 1995), 210.

²⁹ Hilary Beckles, "Sex and Gender in the Historiography of Caribbean Slavery," in *Engendering History: Caribbean Women in Historical Perspective*, onder redactie van Verene Shepherd, Bridget Brereton en Barbara Bailey (Londen: James Currey Publishers / Kingston: Ian Randle Publishers, 1995), 133-134; Hogeweg, *Een donjuan*, 40-41; Paula Keijser, *Suikerriet, suikerverdriet. Slavernij in enkele 18e-eeuwse teksten* (Culemborg: Educaboek, 1985), 90; Michiel van Kempen, *Een Geschiedenis van de Surinaamse Literatuur* (Breda: Uitgeverij De Geus, 2003), 273.

³⁰ Beckles, "Sex and Gender," 133.

³¹ Idem.

³² Neus, "The Yellow Lady," 129-130.

³³ Idem.

dat wordt geschetst in Duitse reisverslagen over Suriname uit de periode 1790-1900.³⁴ Hij concludeert dat Duitse auteurs openlijker waren over seksuele relaties tussen Europese mannen en Afro-Surinaamse vrouwen dan Nederlandse auteurs en geeft daarvoor twee verklaringen.³⁵ Ten eerste hadden Duitse schrijvers volgens Haarnack minder te maken met politieke druk in vergelijking met hun Nederlandse collega's. Ten tweede was het Verlichtingsdenken en de kritiek op slavernij in Duitsland over het algemeen radicaler dan in Nederland. Haarnack verwijst in zijn artikel naar een aantal Duitse reisverslagen, maar gaat inhoudelijk niet in op Nederlandse beschrijvingen van Surinaamse vrouwen en hun seksualiteit.³⁶ Naar de beeldvorming van Nederlandse auteurs over vrouwen in de context van de slavenmaatschappij van Suriname is weinig onderzoek gedaan. Met dit onderzoek is getracht in deze lacune te voorzien door Nederlandse teksten over Suriname uit de periode 1816-1863 onder de loep te nemen. Daarbij is bijzondere aandacht besteed aan de verschillen en overeenkomsten in de beeldvorming over zwarte, gekleurde en witte vrouwen, en slaafgemaakte en vrije vrouwen.

1.2 Hoofd- en deelvragen

De hoofdvraag in dit onderzoek is: Welk beeld wordt geschetst van vrouwen in de Surinaamse slavenmaatschappij door passanten en inwoners van Suriname in Nederlandse gedrukte egodocumenten uit de periode 1816-1863? Deze vraag heeft betrekking op vrouwen in het algemeen: teksten over vrouwen van kleur, witte vrouwen, slaafgemaakte vrouwen en vrije vrouwen zijn allen onderwerp van onderzoek.

De eerste deelvraag gaat over de auteurs van de bronnen voor dit onderzoek en luidt: Wat zijn de omstandigheden waaronder de auteurs hun teksten schreven? De onderliggende vragen bij deze deelvraag zijn: Wie waren de auteurs? In welke periode verbleven zij in Suriname? Wat was het doel of de reden van hun verblijf? Wanneer schreven zij de betreffende tekst? Met welk doel schreven zij die tekst? Welke positie hadden zij in de Surinaamse slavenmaatschappij? Hadden zij persoonlijke belangen bij slavernij en zo ja, wat waren die belangen?

De tweede deelvraag is: Hoe wordt het uiterlijk en het innerlijk van vrouwen beschreven? Aanvullende vragen bij deze deelvraag zijn: welke ideeën worden in de teksten

³⁴ Carl Haarnack, "'Nachrichten von Surinam': representations of a former Dutch colony in German travel literature, 1790-1900," in *Travel writing in Dutch and German, 1790-1930: modernity, regionality, mobility*, onder redactie van Alison E. Martin, Lut Missinne en Beatrix van Dam (Londen: Routledge, 2017), 129-133.

³⁵ Haarnack, "'Nachrichten von Surinam,'" 117.

³⁶ Haarnack, "'Nachrichten von Surinam,'" 129-133.

gekoppeld aan het uiterlijk van vrouwen? Welke gedachten of intenties hadden vrouwen volgens de Nederlandse auteurs?

De derde deelvraag luidt: Hoe wordt geschreven over de behandeling van vrouwen? Eventueel geweld of misbruik wordt bij deze deelvraag besproken evenals beschrijvingen van een goede, positieve benadering en behandeling van vrouwen.

De vierde deelvraag is: Hoe wordt geschreven over de seksualiteit van vrouwen? Deelonderwerpen bij deze vraag zijn prostitutie, relaties tussen mensen met een verschillende huidskleur, het huwelijk, polygamie en monogamie, en homoseksualiteit. Ook is bij deze vraag ingegaan op de positie die de auteur zichzelf toeschrijft of de positie van witte mannen in het algemeen ten opzichte van vrouwen.

De vijfde deelvraag is: Hoe wordt geschreven over de maatschappelijke positie van vrouwen? Bij deze vraag is ingegaan op de vermeende positie van vrouwen binnen de hiërarchische structuur van de Surinaamse slavenmaatschappij en de aannames, ideeën en beelden die de auteurs daaraan verbinden. De (on)vrije status van vrouwen hoort tevens bij deze deelvraag.

De zesde en laatste deelvraag is: In welke situaties en met betrekking tot welke onderwerpen wordt *niet* geschreven over vrouwen? Met deze vraag is getracht eventuele taboes en onderliggende aannames ten aanzien van vrouwen bloot te leggen.

Bij de tweede tot en met de zesde deelvraag zijn telkens de overeenkomsten en verschillen tussen zwarte, gekleurde en witte vrouwen enerzijds, en vrije en slaafgemaakte vrouwen anderzijds geanalyseerd. De antwoorden op de verschillende deelvragen hangen met elkaar samen en zijn daarom geïntegreerd om uiteindelijk tot de beantwoording van de hoofdvraag te komen.

1.3 Relevantie

Dit onderzoek geeft inzicht in de houding van Nederlandse mannen ten aanzien van vrouwen in Suriname. Het onderzoek is niet in het minst relevant, omdat uit een recente studie van Neslo blijkt dat vrouwen een belangrijke rol hebben gespeeld in de opkomst van een groeiende niet-witte middenklasse in Paramaribo.³⁷ Bovendien was de positie van vrouwen in Suriname atypisch vanuit Westers perspectief. Dit had onder andere te maken met de scheve man-vrouwverhouding en het feit dat de kolonisten over het algemeen zonder vrouw en

³⁷ Neslo, "Een ongekennde elite," 253-254.

kinderen naar de kolonie afreisden.³⁸ Het gezinsleven van slaafgemaakten op de plantages was matrifocaal, wat wil zeggen dat de vrouw een leidende rol vervulde in het huishouden en het familieleven.³⁹ Dit familiesysteem bestaat nog steeds onder Creoolse families in het hedendaagse Suriname.

Dit onderzoek is vernieuwend doordat de invloed van huidskleur op de beeldvorming over vrouwen is onderzocht. Verschillende studies tonen aan dat huidskleur minder bepalend was voor de maatschappelijke positie in het negentiende-eeuwse Suriname dan soms wordt voorgesteld.⁴⁰ Neus wijst erop dat in plaats van een strikte scheiding van groepen met een verschillende huidskleur beter gesproken kan worden van een continuüm.⁴¹ Huidskleur is volgens Neus weliswaar van invloed op de status van een persoon, maar is niet de enige bepalende factor. Door de factor van huidskleur mee te nemen in het onderzoek, kon worden nagegaan in hoeverre huidskleur een rol speelde voor mannelijke kolonisten en passanten in het beeld dat zij hadden van Surinaamse vrouwen.

Een belangrijke publicatie met betrekking tot dit onderzoek is de studie van Alex van Stipriaan over “het slaafgemaakte lichaam”. Hierin schrijft hij onder andere over het zwarte, slaafgemaakte vrouwenlichaam als lustobject en gekleurde vrouwen die enerzijds geminacht en anderzijds gewild waren onder witte kolonisten.⁴² Met dit onderzoek is geprobeerd meer inzicht te verkrijgen in de wisselwerking tussen enerzijds de minachting en anderzijds de toenadering die witte mannen zochten bij gekleurde vrouwen. Wat betreft het beeld over zwarte vrouwen is nagegaan in hoeverre kolonisten andere betekenissen aan hen toekenden naast de betekenis van lustobject. Tot slot is de studie van Van Stipriaan aangevuld door de beeldvorming over witte vrouwen te onderzoeken.

1.4 Methodologie

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een kwalitatieve inhoudsanalyse van zes Nederlandse egodocumenten over Suriname uit de periode 1816-1863. In bijlage 1 is het waarnemingsinstrument opgenomen waarmee de teksten zijn geanalyseerd. Het waarnemingsinstrument is een verdere uitwerking van de hoofd- en deelvragen op basis van de historiografie (hoofdstuk 2). De belangrijkste onderwerpen waarop de teksten zijn

³⁸ Vrouwen waren gedurende de hele slavernijperiode in de minderheid. Bronnen: Neus, “The Yellow Lady,” 116; Van Stipriaan, “Demografische ontwikkelingen,” 54. Zie ook paragraaf 1.1.

³⁹ Albert Helman, *Cultureel mozaïek van Suriname* (Zutphen: De Walburg Pers, 1977), 248.

⁴⁰ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 303; Neslo, “Een ongekende elite,” 252-253; Neus, “The Yellow Lady,” 132.

⁴¹ Neus, “The Yellow Lady,” 120.

⁴² Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 315-319.

geanalyseerd zijn uiterlijk en innerlijk, behandeling, seksualiteit en maatschappelijke positie. Het gaat dan steeds over deze onderwerpen in relatie tot vrouwen in Suriname. Omdat er weinig bekend is over de beeldvorming over vrouwen in het negentiende-eeuwse Suriname, zijn alle delen van de teksten die op de een of andere manier betrekking hebben op vrouwen meegenomen in de analyse. Op die manier konden ook onderwerpen die niet zijn opgenomen in het waarnemingsinstrument onderdeel zijn van dit onderzoek. Minstens zo belangrijk is de eventuele afwezigheid van vrouwen in de geanalyseerde teksten. De Nederlandse kunsthistoricus Elmer Kolfin heeft bijvoorbeeld laten zien hoe het zware werk op plantages nauwelijks zichtbaar is in afbeeldingen uit de eerste helft van de negentiende eeuw, terwijl dit een wezenlijk onderdeel was van de Surinaamse maatschappij en het leven van slaafgemaakten.⁴³ In dit onderzoek is getracht om - naast wat wél geschreven is over vrouwen - ook passages in de tekst op te merken en te analyseren waarin de aanwezigheid van vrouwen door auteurs achterwege wordt gelaten.

1.5 Egodocumenten

De term 'egodocument' is in de jaren vijftig van de vorige eeuw geïntroduceerd door de Nederlandse historicus Jacques Presser.⁴⁴ Hij gebruikte het woord "als verzamelterm voor autobiografieën, memoires, dagboeken en persoonlijke brieven".⁴⁵ Egodocumenten zijn persoonlijke teksten waarin de auteur niet alleen een beschrijving en interpretatie geeft van zijn omgeving, maar ook gestalte geeft aan zijn eigen persoon.⁴⁶ In navolging van Presser benadrukken de Nederlandse historici Arianne Baggerman en Rudolf Dekker dat egodocumenten onthullen én verhullen.⁴⁷ Al dan niet bewust bepaalt de auteur waar en hoe hij zichzelf in zijn tekst laat zien of juist verbergt. Volgens Baggerman en Dekker is er sprake van een toenemende populariteit van onderzoek naar egodocumenten onder historici.⁴⁸ Zij verklaren dit onder andere door een verandering in de benadering van historische teksten. Waar historici van oudsher voornamelijk belangstelling hadden voor feitelijke informatie, is onder invloed van het postmodernisme meer aandacht gekomen voor de culturele omgeving en de belevingswereld van auteurs.⁴⁹ De Amerikaanse psychologe Robyn Fivush deed

⁴³ Elmer Kolfin, *Van de Slavenzweep & de Muze, twee eeuwen verbeelding van slavernij in Suriname* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1997), 114.

⁴⁴ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, "'De gevaarlijkste van alle bronnen'. Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven," *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 1, nr. 4 (2004): 7-8.

⁴⁵ Idem.

⁴⁶ Baggerman en Dekker, "'De gevaarlijkste van alle bronnen'," 8-9.

⁴⁷ Idem.

⁴⁸ Idem.

⁴⁹ Idem.

onderzoek naar autobiografische en culturele narratieven en concludeert dat vertellers voor hen vanzelfsprekende zaken meestal onvermeld laten.⁵⁰ Juist die onbenoemde aannames en overtuigingen kunnen volgens haar informatie geven over het ‘culturele kader’ dat in de leefwereld van een auteur domineert.

Met deze thesis wil ik de positie en houding van de auteurs ten opzichte van Surinaamse vrouwen onderzoeken. Een analyse van egodocumenten acht ik hiervoor uitermate geschikt, omdat deze teksten informatie geven over het beeld dat de auteur heeft van de ander én van zichzelf. Daarbij zijn zowel onderwerpen waarover de auteur wel schrijft, als zaken die de auteur onvermeld laat van waarde.

1.6 Bronneselectie

De bronneselectie bestaat uit gedrukte Nederlandse egodocumenten die geschreven zijn door auteurs die voor een korte of langere tijd in Suriname verbleven. Daarbij heb ik gezocht naar teksten uit de periode 1816-1863. Het jaar 1816 is gekozen als startpunt, omdat Suriname in dat jaar weer onder Nederlands gezag kwam te staan na een tijdelijke bezetting door Engeland.⁵¹ Het einde van de geselecteerde periode spreekt voor zich, aangezien na 1863 de slavenmaatschappij in naam ophield te bestaan. Daarnaast is voor deze periode gekozen vanwege de opkomst van een gekleurde middenklasse vanaf het begin van de negentiende eeuw.⁵² De vrouwen uit deze middenklasse zijn mede onderwerp van dit onderzoek.

De databases die zijn gebruikt voor de bronneselectie zijn de Beeldbank het Geheugen, het Repertorium van gedrukte egodocumenten van Noord-Nederlanders uit de negentiende eeuw samengesteld door de Nederlandse historicus Hans de Valk en de archieven van families en personen binnen de Surinamecollectie van het Nationaal Archief.⁵³

Op basis van de eerder beschreven criteria kwamen veertien teksten van twaalf auteurs in aanmerking voor dit onderzoek. Een tabel met de gegevens van deze teksten is te vinden in bijlage 2. Bij nadere bestudering bleek het bij acht van deze bronnen om journalistiek-informatieve teksten te gaan. Zes teksten hebben de vorm van een brief, dagboek of reisverslag en kunnen daarmee worden bestempeld als egodocument. Deze zes teksten zijn

⁵⁰ Robyn Fivush, “Speaking silence: The social construction of silence in autobiographical and cultural narratives,” *Memory* 18, nr. 2 (2010): 93-94.

⁵¹ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 18.

⁵² Neslo, “Een ongekende elite,” 41-43.

⁵³ Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING), *Repertorium van gedrukte egodocumenten, 1813-1914*, samengesteld door Hans de Valk. Geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten> (08-06-2020).

geschreven in de periode 1825-1862 en vormen de uiteindelijke bronneselectie van dit onderzoek. De kenmerken van deze teksten heb ik in onderstaande tabel weergegeven:

Jaar van schrijven	Jaar van uitgave	Naam auteur	Functie auteur	Periode in Suriname	Titel tekst	Uitgever	Aantal bladzijden	Type bron
1825	1948	Hendrik Maurits van der Goes	Militair, tweede luitenant	Vijf dagen in de maand juni. Jaartal 1825.	Een vijfdaags bezoek aan Suriname in 1825.	Bronuitgave in de West-Indische Gids, 30 ^{ste} jaargang.	7	Dagboek
1828	1947	Adriaan Hagoort van Borcharen	Plantagedirecteur (vermoedelijk)	1828 (of eerder) – overlijden in 1888. Brief gedateerd 28 mei 1828.	Het dagelijksche leven op de Surinaamsche koffieplantage 'Kokswoud' in 1828.	Bronuitgave in de West-Indische Gids, 29 ^{ste} jaargang.	9	Brief
1828-1831	1840	J.H. Nagel	Militair, luitenant bij het 27 ^{ste} bataljon jagers (opsporing gevluchte slaafgemaakten)	25 maart 1828 – overlijden in 1831 of 1832.	Suriname in losse tafereelen en schetsen.	Rotterdam: Wed. Locke & Zoon.	163	Brieven
1823-1824 / 1835 / 1842	1842	Gaspar Philip Charles van Breugel	Plantage-eigenaar	22 oktober 1823 – 19 mei 1824.	Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname.	Amsterdam: C.G. Sulpke.	118	Reisverslag
Onbekend.	1843*	Gerardus Balthazar Bosch	Dominee te Curaçao	1-27 november. Jaartal tussen 1828 en 1831.	Reizen naar Suriname.	Utrecht: L.E. Bosch en Zoon.	424	Reisverslag in brieven
1861-1862	1943	Dirk Scheltema	Voormalig Agent der Javasche Bank te Semarang. Banden met Suriname onbekend.	25 oktober 1861 – 25 januari 1862.	Bezoek van een Haarlemmer aan Suriname en Curaçao in 1861 en 1862.	Bronuitgave in de West-Indische Gids, 25 ^{ste} jaargang.	23	Dagboek

Tabel 1. *Kenmerken van de geselecteerde bronnen.*

* Voor dit onderzoek is een publicatie uit 1844 gebruikt.

De auteurs die uit de selectie kwamen zijn zonder uitzondering witte mannen. De samenstelling van de koloniale bevolking zoals beschreven in paragraaf 2.2.1 en de ondergeschikte positie waarin de rest van de bevolking zich bevond, kunnen die dominantie verklaren. In hoofdstuk 3 wordt verder ingegaan op de omstandigheden waaronder de auteurs in Suriname verbleven en hun teksten schreven.

1.7 Bronnenkritiek

Volgens Haarnack kunnen de lengte van het verblijf in de kolonie, de positie binnen de koloniale samenleving en de periode tussen de ontmoeting met slaafgemaakte mensen en het moment van schrijven de ideeën van een auteur over slavernij beïnvloeden.⁵⁴ Daarom heb ik de achtergrondinformatie die over de auteurs en de teksten is verzameld bij de eerste deelvraag, altijd meegewogen bij de interpretatie van de bronnen. Bij de beantwoording van de overige deelvragen heb ik rekening gehouden met de positie en belangen van de auteurs en de mogelijke invloed die dat heeft gehad op de inhoud van de teksten.

De in dit onderzoek gebruikte bronnen zijn stuk voor stuk geschreven door mannelijke, witte kolonisten of passanten in Suriname. Hoewel de auteurs verschillende functies bekleedden in de Surinaamse maatschappij, biedt dit bronnenmateriaal een weinig divers perspectief. De beeldvorming over vrouwen die uit dit onderzoek naar voren komt, zegt dan ook meer over de selecte groep witte mannen en hun houding tegenover vrouwen in Suriname dan over de vrouwen zelf.⁵⁵

1.8 Woordgebruik

De geschiedenis van de slavernij is ook in het hedendaagse Nederland en Suriname (en daarbuiten) een gevoelig onderwerp. Afgelopen weken werd wereldwijd geprotesteerd tegen racisme, waarbij veelvuldig werd gerefereerd aan de slavernijgeschiedenis.⁵⁶ In Nederland is er een publieke discussie gaande over de vraag of de term ‘Gouden Eeuw’ nog wel gepast is.⁵⁷ Ook in de zwartepietendiscussie speelt het slavernijverleden een belangrijke rol. Het gaat in deze discussies onder andere over het gebruik van woorden die door sommige mensen binnen

⁵⁴ Carl Haarnack, ““Nachrichten von Surinam”,” 126.

⁵⁵ Elmer Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 105.

⁵⁶ Zie bijvoorbeeld: Maartje Geels, “Discussie over standbeelden: 'Ze zijn neergezet met een ideologisch doel'”, *NOS*, 11 juni, 2020, <https://nos.nl/artikel/2336934-discussie-over-standbeelden-ze-zijn-neergezet-met-een-ideologisch-doel.html> (22-07-2020).

⁵⁷ Maarten Moll, “Karwan Fatah-Black: ‘Slavernij is een soort ijkpunt geworden’”, *Het Parool*, 24 december, 2019, <https://www.parool.nl/ps/karwan-fatah-black-slavernij-is-een-soort-ijkpunt-geworden~b012653e/> (05-06-2020).

de hedendaagse samenleving als problematisch worden ervaren. In bijlage 3 is een lijst opgenomen van woorden die ik in deze scriptie gebruik voor de verschillende bevolkingsgroepen van het negentiende-eeuwse Suriname met een korte omschrijving per woord. Het gaat om woorden zoals ‘gekleurde’ of ‘zwarte’ die een negatieve, denigrerende lading hebben of hebben gehad. Desondanks zijn deze woorden nodig om een accuraat beeld te schetsen van Suriname ten tijde van de slavernij. Bij mijn woordkeuze heb ik gebruik gemaakt van de gids *Woorden doen ertoe* van het Nationaal Museum van Wereldculturen.⁵⁸

1.9 Hoofdstukindeling

Deze thesis bestaat uit zes hoofdstukken. In dit hoofdstuk heb ik het onderwerp geïntroduceerd en de opzet van het onderzoek uitgelegd. In het hierop volgende hoofdstuk bespreek ik de belangrijkste literatuur met betrekking tot (de beeldvorming over) slavernij en vrouwen in het negentiende-eeuwse Suriname. Met het derde, vierde en vijfde hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvragen. Hoofdstuk 3 gaat over het leven van de auteurs en de omstandigheden waaronder zij hun teksten schreven (deelvraag 1). In het vierde hoofdstuk wordt ingegaan op de algemene beeldvorming over vrouwen in Suriname. Daarbij besteed ik onder andere aandacht aan de beeldvorming over het uiterlijk en de behandeling van vrouwen (deelvraag 2 en 3). Het vijfde hoofdstuk is geheel gewijd aan de beeldvorming van de auteurs over de seksualiteit van Surinaamse vrouwen (deelvraag 4). De maatschappelijke positie van vrouwen (deelvraag 5) en stiltes in de teksten van de auteurs (deelvraag 6) zijn nauw verbonden met de andere onderwerpen in deze thesis. De laatste twee deelvragen worden daarom niet in een apart hoofdstuk beantwoord, maar in samenhang met de andere deelvragen in hoofdstuk 4 en 5 besproken. In het zesde en laatste hoofdstuk worden de antwoorden op de deelvragen met elkaar in verband gebracht en geef ik antwoord op de hoofdvraag. Tenslotte reflecteer ik op dit onderzoek en doe ik suggesties voor vervolgonderzoek.

⁵⁸ Wayne Modest en Robin Lelijveld (red.), *Woorden doen ertoe, Een Incomplete Gids voor woordkeuze binnen de culturele sector* (Wormerveer: Zwaan Printmedia, 2018).

Hoofdstuk 2: Historiografie

Dit hoofdstuk kan ruwweg worden onderverdeeld in twee delen. Eerst wordt een beschrijving gegeven van de geschiedenis van slavernij in Suriname (paragraaf 2.1), de Surinaamse negentiende-eeuwse samenleving en de positie van vrouwen daarin (paragraaf 2.2), en de aanloop naar de afschaffing van slavernij in Nederland (paragraaf 2.3). Kennis van deze ‘achtergrondinformatie’ is noodzakelijk voor dit onderzoek, omdat tevens zaken die onbenoemd blijven in de teksten worden geanalyseerd. In het tweede deel van de historiografie wordt ingegaan op de beeldvorming over de Surinaamse slavernij vanuit Nederlands perspectief (paragraaf 2.4) en het gebruik van een ‘koloniaal vertoog’ in teksten ten tijde van het Europese imperialisme (paragraaf 2.5).

2.1 Geschiedenis van de slavernij in Suriname

Gert Oostindie merkt terecht op dat de geschiedenis van Amerika na de komst van Columbus als het ware opnieuw begon.⁵⁹ Door terreur en ziekten stierf een groot gedeelte van de oorspronkelijke bevolking. Met migranten die vrijwillig of gedwongen naar het continent kwamen, werd een nieuwe samenleving geboren. De Nederlandse aanwezigheid in Suriname begon toen de Zeeuwen het gebied veroverden op de Engelsen in 1667.⁶⁰ De Engelsen waren toen al begonnen met de opbouw van een plantage-economie en deze is onder leiding van de Geoctrooieerde Sociëteit van Suriname verder uitgebreid. De eerste jaren van de Zeeuwse bezetting werden gekenmerkt door een oorlog met de Caraïben, de oorspronkelijke bewoners van Suriname. In 1684 werd er vrede met hen gesloten en bepaald dat de Inheemsens niet tot slaaf mochten worden gemaakt.⁶¹ De Inheemsens hebben sindsdien altijd in de marges van de koloniale samenleving geleefd.⁶²

Voor het werk op de plantages hebben de West-Indische Compagnie en particuliere schepen naar schatting 213.000 slaafgemaakte mensen van Afrika naar Suriname vervoerd.⁶³ In 1785 telde Suriname 591 plantages. Het aantal slaafgemaakten dat op een plantage woonde, lag tussen de vijftig en de tweehonderd.⁶⁴ Ongeveer een derde van deze groep was

⁵⁹ Gert Oostindie, *Het paradijs overzee, De ‘Nederlandse’ Caraïben en Nederland* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1997), 23.

⁶⁰ Leo Dalhuisen en Maurits Hassankhan, *Geschiedenis van Suriname* (Zutphen: Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 2018), 29.

⁶¹ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 29, 31.

⁶² Van Kempen, *De Surinaamse Literatuur*, 303.

⁶³ Van Kempen, *De Surinaamse Literatuur*, 103.

⁶⁴ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 22.

oud, kind, invalide of ziek en daardoor niet in staat om te werken.⁶⁵ Door economische achteruitgang is het aantal nog in gebruik zijnde plantages in de loop van de negentiende eeuw gedaald naar 216 in 1863.⁶⁶

De meeste slaafgemaakte mensen werden na hun aankomst in Suriname te werk gesteld op de plantages als veldslaaf.⁶⁷ Zij maakten lange dagen – in de oogsttijd kon dit oplopen tot zestien uur – en stonden onder toezicht van bastiaans of basja's. Bastiaans waren ook slaafgemaakten en moesten met behulp van een zweep de veldslaven tot werk manen.⁶⁸ De directeur voerde het hoogste gezag op een plantage. Hij was in dienst van de eigenaar die zich vanaf het einde van de achttiende eeuw meestal in Paramaribo of in Nederland bevond.⁶⁹ Op een plantage waren één of twee blankofficieren aanwezig die tussen de directeur en de slavenbevolking in stonden.

Sommige slaafgemaakten konden zich opwerken tot ambachts- of huisslaaf. Ambachtsslaven hadden een 'vrijer' en gemakkelijker leven dan veldslaven. Zij verrichtten timmer-, metsel- of smeedwerk.⁷⁰ Dit werk was alleen weggelegd voor mannen. Als huisslaaf werkten zowel mannen als vrouwen. Huisslaven hadden relatief gezien de gunstigste positie binnen de slavenbevolking.⁷¹ Zij waren een statussymbool voor de planter, waardoor er vaak veel huisslaven in dienst waren voor weinig werk. Huis- en ambachtsslaven waren in de negentiende eeuw meestal gekleurde mensen.⁷²

2.1.1 De behandeling van slaafgemaakten

De voeding van slaafgemaakten was vaak ontoereikend en de werkdagen waren lang. In de armzalige behuizing van slaafgemaakten kwam pas in de negentiende eeuw verandering toen de woningen een stenen vloer en een houten dak kregen.⁷³ Het zware werk, een slechte behandeling, gebrekkige voeding, besmettelijke ziekten en onvruchtbaarheid bij vrouwen

⁶⁵ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 20.

⁶⁶ Marja Oomens, "Veelwijverij en andere losbandige praktijken, Bevolkingspolitiek tegenover plantageslavinnen in de 19de eeuw," in *Vrouwen in de Nederlandse Koloniën, 7de jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, onder redactie van Jeske Reijs, Els Kloek, Ulla Jansz, Annemarie de Wildt, Suzanne van Norden en Mirjam de Baar (Nijmegen: SUN, 1986), 154-155; Wim Hoogbergen en Marjo de Theije, "Surinaamse vrouwen in de slavernij," in *Vrouwen in de Nederlandse Koloniën, 7de jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, onder redactie van Jeske Reijs, Els Kloek, Ulla Jansz, Annemarie de Wildt, Suzanne van Norden en Mirjam de Baar (Nijmegen: SUN, 1986), 132.

⁶⁷ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 47.

⁶⁸ Idem.

⁶⁹ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 37.

⁷⁰ Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 134.

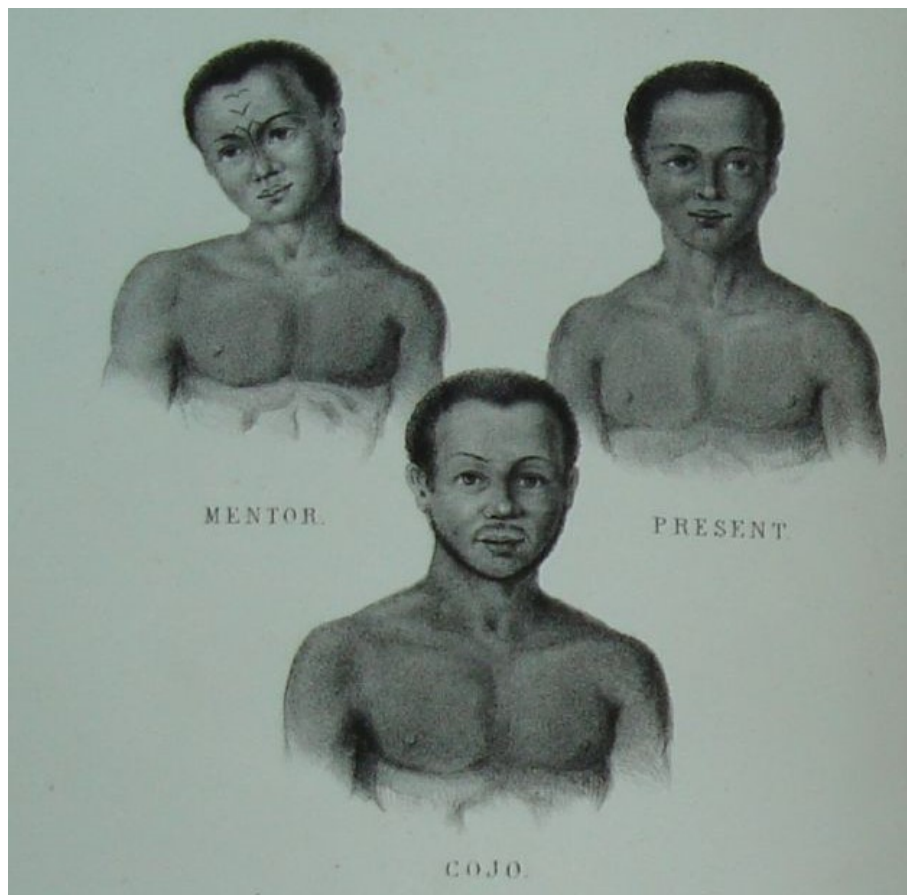
⁷¹ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 49.

⁷² Idem.

⁷³ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 21.

drukten zich gedurende de hele slavernijperiode uit in sterftcijfers die de geboortecijfers overtroffen.⁷⁴ Alex van Stipriaan heeft aangetoond dat het relatief lage aantal (overlevende) kinderen in Suriname voor een deel verklaard kan worden door een bewuste keuze van slaafgemaakte vrouwen.⁷⁵ De keuze om wel of geen kinderen te krijgen hing vermoedelijk samen met het toekomstperspectief en de levensomstandigheden van de vrouwen.⁷⁶

Het staat vast dat slaafgemaakte mensen gruwelijke straffen hebben moeten ondergaan, zoals geselen en radbraken.⁷⁷ Dit kwam voor tot aan het einde van de slavernij in de negentiende eeuw. Tevens kwamen doodstraffen voor, bijvoorbeeld na de brand in Paramaribo van 1832. Cojo, Mentor en Present werden hiervoor verantwoordelijk gehouden en tot de brandstapel veroordeeld. De kunstenaar Gerrit Schouten maakte portretten van hen.⁷⁸



Mentor, Present en Cojo. Veroordeeld voor brandstichting te Paramaribo in 1832. Lithografie op basis van de tekening van Gerrit Schouten, 1842.

Bron: Buku, Bibliotheca Surinamica. Geraadpleegd op: <https://bukubooks.wordpress.com/brand/>.

⁷⁴ Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 132; Van Stipriaan, "Demografische ontwikkelingen," 50-54.

⁷⁵ Van Stipriaan, "Demografische ontwikkelingen," 56-57.

⁷⁶ Van Stipriaan, "Demografische ontwikkelingen," 62.

⁷⁷ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 51, 54.

⁷⁸ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 55.

Het is onduidelijk hoe vaak dergelijke (dood)straffen precies voorkwamen. Twee factoren zorgden ervoor dat plantagehouders enigszins voorzichtig moesten zijn met de behandeling van slaafgemaakten.⁷⁹ Ten eerste waren slaafgemaakten veruit in de meerderheid op een plantage. De directeur en blankofficieren waren niet opgewassen tegen een eventuele opstand. Ten tweede waren slaafgemaakten voor plantagehouders kostbaar kapitaal.

2.2 De Surinaamse samenleving ten tijde van de slavernij

Aanvankelijk was het contact tussen slaafgemaakte mensen en witte kolonisten gering.⁸⁰ Dit resulteerde in twee gescheiden werelden die op gespannen voet stonden met elkaar.⁸¹ De relatie tussen de plantersklasse en de slavenmacht “werd beheerst door wederzijdse gevoelens van afhankelijkheid, laatdunkendheid, en angst.”⁸² Vanaf het einde van de achttiende eeuw was er naast de groepen van de slaafgemaakten en de kolonisten een derde groep binnen de Surinaamse samenleving te onderscheiden. De vrije zwarten en gekleurden vormden een groeiende middenklasse.⁸³ Rond 1830 waren zij de witte elite in aantal voorbijgestreefd.⁸⁴ Hieronder worden de koloniale bevolking, de Afro-Surinaamse bevolking en de gekleurde middenklasse van het koloniale Suriname achtereenvolgens omschreven.

2.2.1 De koloniale bevolking

De koloniale bevolking van Suriname is altijd klein geweest in vergelijking met de omvang van de slavenbevolking.⁸⁵ De eerste kolonisten die in de zestiende en zeventiende eeuw hun geluk gingen beproeven in Suriname waren volgens historische bronnen ‘gespuis’.⁸⁶ Mannen die onderaan de sociale ladder bungelden in Europa behoorden in Suriname plotsklaps tot de elite. Vrouwen en kinderen werden over het algemeen thuisgelaten, waardoor de koloniale bevolking voornamelijk uit mannen bestond. De Joodse gemeenschap die onder andere vanuit Brazilië naar Suriname was overgekomen in de zeventiende eeuw was hier een uitzondering op. Naast de Joden vestigden zich onder meer Nederlanders, Franse hugenoten en labadisten, Engelsen en Duitse hennhutters.⁸⁷ Hoewel de kolonie onder ‘Nederlands’ bestuur stond, waren

⁷⁹ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 54; Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 130.

⁸⁰ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 25.

⁸¹ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 34.

⁸² Idem.

⁸³ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 56-58.

⁸⁴ Idem.

⁸⁵ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 25.

⁸⁶ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 221.

⁸⁷ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 303; Oostindie, *Het paradijs overzee*, 25.

er onvoldoende uit Nederland afkomstige kolonisten om een stempel te drukken op de koloniale cultuur, als daar al van gesproken kan worden.⁸⁸ Een andere factor die hierin meespeelde was het verlangen van kolonisten om na een tijdelijk verblijf rijk terug te keren naar het thuisfront.⁸⁹ Het grote verloop onder de witte bevolking droeg niet bij aan de opbouw van een blijvend cultureel leven. Pas aan het einde van de achttiende eeuw, toen er naast de passanten ook een groep permanente inwoners ontstond, was er sprake van een opbloei van het (literaire) verenigingsleven onder de koloniale bevolking.⁹⁰ In dezelfde periode nam echter ook het absentisme toe. Dat wil zeggen dat de plantages in toenemende mate bestuurd werden vanuit het moederland. Plantage-eigenaren lieten het bestuur in de kolonie over aan zaakwaarnemers: administrateurs en directeuren.⁹¹

Vanaf het begin van de kolonisatie van Suriname waren de enige beweegredenen om de oceaan over te steken voor Europeanen gouddorst en winstbejag.⁹² Het goud werd niet in grote hoeveelheden gevonden en ook het maken van winst bleek voor de meesten een illusie.⁹³ De reden voor het voortbestaan van een plantage-economie waar in vrijwel alle opzichten alleen nadelen aan kleefden, moet volgens Oostindie gezocht worden in het feit dat er wel degelijk individuen waren die rijk terugkeerden uit de kolonie ondanks dat de totale plantage-economie verlies draaide. Hierdoor werd het mythische beeld van El Dorado – het goudland – lange tijd in stand gehouden.⁹⁴

2.2.1.1 Witte vrouwen in Suriname

De meeste Europese kolonisten in Suriname waren mannen die hun vrouw en kinderen achterlieten in Europa. De Duitse Maria Sybilla Merian (1647-1717) was een uitzondering op de regel. Zij verbleef in de periode 1699-1701 met haar dochter in Suriname om tekeningen en schilderijen te maken van insecten en planten.⁹⁵ Het resultaat werd in kopergravures uitgebracht in het boek *Veranderingh der Surinaamsche Insecten* uit 1705. Een ander voorbeeld is de eerder genoemde beruchte vrouw Susanna du Plessis die in de achttiende

⁸⁸ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 25.

Vanaf 1816 viel Suriname onder de Nederlandse kroon. Daarvoor werd de kolonie bestuurd door de Sociëteit van Suriname en stond het tijdelijk onder Engels gezag. Bron: Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 31-32.

⁸⁹ Ook wel aangeduid met de term ‘animus revertendi’. Bron: Oostindie, *Het paradijs overzee*, 25.

⁹⁰ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 253-254.

⁹¹ Idem.

⁹² Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 221.

⁹³ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 12-13.

⁹⁴ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 37.

⁹⁵ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 33.

eeuw als eigenaresse leiding gaf op de plantage “Nijd en Spijt”.⁹⁶ Waar Susanna du Plessis zelf de touwtjes in handen had, leefden andere witte vrouwen in Suriname in de schaduw van hun man. Hun sociale leven beperkte zich tot bezoekjes aan andere plantersvrouwen of -echtparen.⁹⁷ Van het genootschapsleven waren zij uitgesloten, waardoor er verder weinig te beleven viel voor witte vrouwen in Suriname.⁹⁸

2.2.2 De Afro-Surinamers

Er kan niet worden gesproken van één Afro-Surinaamse cultuur. De slaafgemaakte mensen waren afkomstig van verschillende Afrikaanse volken en in Suriname mondde dit uit in een rijke variatie aan culturele gebruiken.⁹⁹ Slechts een klein deel van de slaafgemaakte bevolking paste zich aan aan de Europese cultuur. Gedurende de hele slavernijperiode kwam het voor dat slaafgemaakten de plantages ontvluchtten. Zij probeerden een bestaan op te bouwen in het dichtbeboste binnenland of de moerassige gebieden van Suriname.¹⁰⁰ Sommigen keerden terug naar de plantage omdat overleven erg moeilijk was. Een deel van de ‘weglopers’ vestigde zich echter definitief in het binnenland waar zij dorpen stichtten. Van daaruit is een aparte bevolkingsgroep binnen de Surinaamse samenleving ontstaan. De mensen uit deze groep worden ‘Marrons’ genoemd.¹⁰¹ In het binnenland van Suriname bestaan nog steeds verschillende Marronvolken en -culturen. De koloniale overheid sloot met de meeste Marronvolken vrede in de loop van de achttiende eeuw.¹⁰² Slaafgemaakte mensen die in

⁹⁶ Eveline Sint Nicolaas, *Ketens en banden, Suriname en Nederland sinds 1600* (Amsterdam: Rijks museum, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2018), 117.

⁹⁷ Keijser, *Suikerriet, suikerverdriet*, 90.

⁹⁸ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 273.

Onder de hernhutters lag de positie van de vrouw weer net wat anders. Hernhutters verkregen vanaf de jaren 1830 geleidelijk steeds meer toegang tot plantages om slaafgemaakten te bekeren. Zij zagen een belangrijke rol weggelegd voor vrouwen in het zendingswerk, mits deze getrouwd waren. De zogeheten Moravische zusters zorgden voor de zieken, hielden een tuintje bij op de plantages en gaven leesonderwijs aan slaafgemaakte kinderen en hun eigen kinderen. Het daadwerkelijke bekeringswerk werd door hun mannen gedaan. Bron: Maria Lenders, “Misi Hartmann, een leven als zendelinge in de kolonie Suriname,” in *Vrouwen in de Nederlandse Koloniën, 7de jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, onder redactie van Jeske Reijs, Els Kloek, Ulla Jansz, Annemarie de Wildt, Suzanne van Norden en Mirjam de Baar (Nijmegen: SUN, 1986), 176, 178, 191.

⁹⁹ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 104-105.

¹⁰⁰ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 65.

¹⁰¹ Op een enkele uitzondering na waren het vooral mannen die de slavernij op de plantages ontvluchtten. Vrouwen waren vaak door hun kinderen gebonden aan de plantage en kenden bovendien hun weg in het oerwoud niet zo goed als de mannen die daar vaak gingen jagen. Gevolg hiervan was dat in de Marrondorpen in het binnenland een ‘tekort’ aan vrouwen ontstond. Dit leidde ertoe dat Marrons vrouwen van de plantages ontvoerden. In Marrondorpen lieten mannen ‘hun’ vrouwen bewaken door een foetoeboy of loopjongen om te voorkomen dat de vrouwen door andere mannen werden benaderd. Bron: Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 148-150.

¹⁰² Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 67-68.

Suriname geboren waren, evenals de hedendaagse nazaten van slaafgemaakten, worden ‘Creolen’ genoemd.

In tegenstelling tot andere koloniale gebieden in Amerika, koos de Nederlands-koloniale overheid er niet voor de slaafgemaakten te kerstenen.¹⁰³ Afro-Surinamers hadden daardoor de ruimte om een eigen cultuur en religie te ontwikkelen die tot op heden zichtbaar is.¹⁰⁴ Kerstening vond pas plaats in aanloop naar de afschaffing van de slavernij en werd voornamelijk uitgevoerd door Duitse hennhutters.¹⁰⁵ Veel slaafgemaakten werden toen lid van de Evangelische Broedergemeente.¹⁰⁶ Dat betekende overigens niet dat de christelijke cultuur volledig werd overgenomen door de slaafgemaakte bevolking. Toen de Nederlandse overheid bij planters aandrang om zendelingen toe te laten op de plantages, hoopte zij monogame relaties en een christelijk gezinsleven bij slaafgemaakten te stimuleren. Van een dergelijke ‘zedelijke verheffing’ is echter weinig terechtgekomen.¹⁰⁷

2.2.2.1 Slaafgemaakte vrouwen in Suriname

De Nederlandse cultureel antropologen Wim Hoogbergen en Marjo de Theije onderscheiden twee functies die slaafgemaakte vrouwen hadden voor plantage-eigenaren.¹⁰⁸ Ten eerste waren zij een arbeidsfactor. Ten tweede konden zij zorgen voor reproductie van de slavenbevolking. De eerste functie werd tot en met de achttiende eeuw door planters hoger gewaardeerd dan de tweede functie.¹⁰⁹ Eigenaren waren van mening dat het kopen van nieuw aangevoerde slaafgemaakten financieel voordeliger was dan het aanvullen van de slavenmacht via de natuurlijke weg.¹¹⁰ In de periode voor en na de bevalling konden vrouwen immers geen of minder zwaar werk verrichten en daarbij duurde het jaren voordat het kind als arbeidskracht ingezet kon worden, áls het de eerste kwetsbare kinderjaren had overleefd.¹¹¹ In

¹⁰³ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 306; Oostindie, *Het paradijs overzee*, 34.

Ook werden door de koloniale machthebber geen pogingen gedaan de Nederlandse taal te introduceren onder slaafgemaakten. De taal waarin de verschillende bevolkingsgroepen in de kolonie met elkaar communiceerden was het ‘Neger-Engels’, het huidige Sranantongo. Bron: Oostindie, *Het paradijs overzee*, 34.

¹⁰⁴ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 34.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 59.

¹⁰⁷ Oomens, “Veelwijverij,” 171.

¹⁰⁸ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 131.

¹⁰⁹ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 131; Elise Verheij, “Opgroeien tussen slaven en meesters, Opvoeding van Surinaamse slavenkinderen in de achttiende en negentiende eeuw,” in *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu*, onder redactie van Aspha Bijnaar (Amsterdam: KIT Publishers, 2010), 70.

¹¹⁰ Van Stipriaan, “Demografische ontwikkelingen,” 54.

Vanuit Afrika werden altijd meer mannen dan vrouwen tot slaaf gemaakt en naar Suriname vervoerd. In de loop van de negentiende eeuw, na het einde van de slaveninvoer uit Afrika, trok de man-vrouwverhouding onder slaafgemaakte mensen bij. Bronnen: Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 46; Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 132; Van Stipriaan, “Demografische ontwikkelingen,” 50, 54.

¹¹¹ Van Stipriaan, “Demografische ontwikkelingen,” 54; Verheij, “Opgroeien tussen slaven en meesters,” 72-73.

de loop van de negentiende eeuw - na de afschaffing van de slavenhandel - gaven de koloniale overheid en de planters meer prioriteit aan de (medische) verzorging en behandeling van zwangere vrouwen en pasgeborenen.¹¹²

Naast de arbeids- en reproductieve functie hadden vrouwen verschillende rollen in wat Hoogbergen en De Theije “de marges van het slavernijsysteem” noemen.¹¹³ Zij doelen hiermee op het grijze gebied tussen wat wel en niet toegestaan was. Hoewel de koloniale overheid probeerde het leven van slaafgemaakten in hoge mate te reguleren met wet- en regelgeving, was hun macht niet onbegrensd. Op het gebied van religie, economie en seksualiteit dwongen slaafgemaakten ruimte af om – zij het tot op een bepaalde hoogte – ‘een eigen leven’ te leiden.¹¹⁴ De Surinaams-Nederlandse onderzoekster Peggy Plet heeft met haar onderzoek naar rechterlijke bronnen en krantenberichten laten zien dat vrouwen vaak vormen van verborgen verzet pleegden.¹¹⁵ Door zich dom, onhandig of zwak voor te doen of lichamelijke ongemakken omtrent zwangerschap of menstruatie te veinzen, brachten slaafgemaakte vrouwen hun meesters in verwarring.¹¹⁶

Sommige slaafgemaakte vrouwen waren actief in een zwart handelscircuit. Met de surplus van de oogst van kostgrondjes handelden slaafgemaakten met elkaar, met witte soldaten en matrozen, met Inheemsen en met Marrons.¹¹⁷ Bovendien waren er vrouwen die hun kennis over religie en geneeswijzen inzetten voor de slavengemeenschap. Op de meeste plantages was een klein hospitaal waar ‘dresnegers’ en ‘dresmama’s’ de zieken verzorgden. Het kwam ook voor dat slaafgemaakte vrouwen door hun meester de straat op werden gestuurd om handelswaren te verkopen. Een andere reden om de straat op te gaan in Paramaribo was gedwongen of vrijwillige prostitutie.¹¹⁸ De klanten bestonden voornamelijk uit Europese huursoldaten en zeelieden. Veel kolonisten hadden bovendien een aantal slaafgemaakte vrouwen in hun bezit om hun gasten te behagen.

¹¹² Verheij, “Opgroeien tussen slaven en meesters,” 71.

¹¹³ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 131.

¹¹⁴ Slaafgemaakten hadden die onderhandelingspositie omdat zij in de meerderheid waren en kostbaar kapitaal waren voor de kolonisten. Bron: Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 140.

¹¹⁵ Peggy Plet, “Rebelse vrouwen: Slavinnen in verzet in het negentiende-eeuwse Paramaribo,” in *Slaven en schepen: Enkele reis, bestemming onbekend*, onder redactie van Remmelt Daalder, Andrea Kieskamp en Dirk J. Tang (Leiden: Primavera Pers, 2001), 116.

¹¹⁶ Plet, “Rebelse vrouwen,” 114.

¹¹⁷ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 138.

¹¹⁸ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 140.

2.2.2.2 Familie en verwantschap

Er is geen eenduidig beeld te schetsen over relaties en samenlevingsvormen op plantages. Monogamie, polygamie, éénouder- en twee oudergezinnen kwamen allemaal voor.¹¹⁹ Het huwelijk was voor alle slaafgemaakten verboden.¹²⁰ Een veelvoorkomende relatievorm onder de slaafgemaakte bevolking was de zogenaamde bezoekersrelatie.¹²¹ Hierbij woonden man en vrouw gescheiden van elkaar op verschillende plantages. Zij hadden wel een vaste seksuele relatie. De man kwam dan 's avonds of 's nachts naar de vrouw toe.

Het gezinsleven in de Caraïben was en is matrifocaal. Dat wil zeggen dat vrouwen een leidende rol hadden. Zij droegen zorg voor de opvoeding van de kinderen en waren het hoofd van het huishouden. Tijdens het werk werden kinderen door hen in een doek op de rug of de heup gedragen.¹²² Op de grotere plantages droeg een 'creolenmoeder' zorg voor de kinderen.¹²³ Dit was vaak een oudere vrouw die niet meer in staat was arbeid te verrichten.

Naast relaties met mannen, waren intieme en seksuele relaties tussen vrouwen onderling niet ongebruikelijk.¹²⁴ Deze relaties zouden voortkomen vanuit een emotionele onzekerheid door wisselende seksuele contacten met mannen.

Tenslotte kwam seksueel contact tussen witte, vrije mannen en slaafgemaakte vrouwen veelvuldig voor.¹²⁵ Volgens Van Stipriaan was de dienstbaarheid van het vrouwelijke, slaafgemaakte lichaam voor de seksuele behoeften van de Europese man in het koloniale Suriname een vanzelfsprekendheid.¹²⁶ Vooral huisslavinnen waren in veel gevallen tevens concubine. De seksuele relaties tussen vrije mannen en slaafgemaakte vrouwen werden gekenmerkt door een ongelijke machtsverhouding.¹²⁷ Sommige kolonisten hadden naast hun witte, Europese vrouw slaafgemaakte vrouwen als 'bijzit'.¹²⁸ Seksueel contact tussen een witte vrouw en een zwarte man was daarentegen taboe en kon zwaar worden bestraft.¹²⁹

¹¹⁹ Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 141.

¹²⁰ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 95.

¹²¹ Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 141; Van Stipriaan, "Demografische ontwikkelingen," 60.

¹²² Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 136-137.

¹²³ Verheij, "Opgroeien tussen slaven en meesters," 78.

¹²⁴ Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 142.

¹²⁵ Idem.

¹²⁶ Van Stipriaan, "Het slaafgemaakte lichaam," 316.

¹²⁷ Keijser, *Suikerriet, suikerverdriet*, 87.

¹²⁸ Keijser, *Suikerriet, suikerverdriet*, 89.

¹²⁹ Hoogbergen en De Theije, "Surinaamse vrouwen," 143.

2.2.3 De gekleurde middenklasse

Als gevolg van het al dan niet gedwongen seksuele contact tussen witte Europese mannen en slaafgemaakte zwarte vrouwen, ontstond vanaf het einde van de achttiende eeuw een gekleurde bevolkingsgroep in Suriname. De houding van zowel de zwarte als de witte bevolking ten aanzien van deze gekleurde groep werd gekenmerkt door een mengeling van laatdunkendheid en waardering.¹³⁰ Gekleurde mensen hoorden bij geen van beide bevolkingsgroepen, maar waren desondanks ‘gewild’ vanwege hun hogere positie op de sociale ladder (ten opzichte van zwarten) en de populariteit van gekleurde vrouwen, waarmee witte mannen graag een ‘Surinaams huwelijk’ aangingen.¹³¹ In een dergelijk onofficieel huwelijk woonde de gekleurde vrouw in bij de Europese man. In hoofdstuk 5 wordt uitgebreid ingegaan op het ‘Surinaams huwelijk’ en de beeldvorming daarover.

Vrijgemaakte zwarten hadden minder rechten dan vrije gekleurden, die formeel gelijk stonden aan witten.¹³² In de praktijk waren ook de gekleurden uitgesloten van onderwijs en hoge functies binnen de koloniale overheid. In de loop van de negentiende eeuw lijkt het contact tussen witten en welgestelde vrije gekleurden te zijn toegenomen. De Nederlandse letterkundige en surinamist Michiel van Kempen wijst erop dat de onderlinge verhoudingen binnen de Surinaamse negentiende-eeuwse bevolking genuanceerder lagen dan het soms wordt voorgesteld. Vrije zwarten konden er rijk worden en witte mensen konden verpauperen.¹³³ Dat doet overigens niets af aan het belang van huidskleur voor de status en positie binnen de maatschappij. Er werden tal van woorden gebruikt om de verschillende gradaties in huidskleur te benoemen.¹³⁴ Over het algemeen gold: hoe lichter de huid en hoe Westerser de opvoeding, hoe hoger de positie op de sociale ladder.¹³⁵

2.3 De afschaffing van de slavenhandel en de slavernij

In 1814 werd in Nederland de slavenhandel afgeschaft.¹³⁶ Suriname werd echter door Engeland bezet in de periode 1804-1816, waardoor de slavenhandel daar al in 1808 was afgeschaft onder de Britse wetgeving. In de praktijk bleef de handel in mensen illegaal

¹³⁰ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 316.

¹³¹ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 317.

¹³² Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 58.

¹³³ Van Kempen, *De Surinaamse literatuur*, 303.

¹³⁴ Hogeweg, *Een donjuan*, 38.

¹³⁵ Zie ook paragraaf 1.3.

¹³⁶ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 80.

bestaan tot 1826 toen een ‘slavenregister’ werd geïntroduceerd waarmee toezicht op de slavenhandel mogelijk was.¹³⁷

Over de Nederlandse discussie over slavernij schrijft Gert Oostindie het volgende: “dat debat kabbelde eerder dan dat het woedde.”¹³⁸ In vergelijking met de massale protestbeweging die zich in Groot-Brittannië ontketende, is de Nederlandse afschaffingsbeweging inderdaad weinig spectaculair of gepassioneerd te noemen. De Nederlandse historica Maartje Janse verbindt de gematigde stijl van de Nederlandse abolitionisten met de politieke cultuur in Nederland. Deze kenmerkte zich volgens haar door een algemeen gedeelde angst voor onrust en opstanden.¹³⁹ Die angst kwam voort uit de onrustige periode die Nederland op politiek terrein achter de rug had met achtereenvolgens de patriottentijd, de Bataafse Revolutie en de Franse tijd. Om te voorkomen dat zij hun hand overspeelden en de sympathie van de politiek en het publiek zouden verliezen, gingen de abolitionisten in Nederland voorzichtig te werk.¹⁴⁰

De beweging tegen slavernij kan gezien worden als een onderdeel van het humanitarisme.¹⁴¹ Deze verzamelaar heeft betrekking op de organisaties die in de negentiende eeuw op particulier initiatief in het leven werden geroepen teneinde de ‘ongelukkigen’ binnen de samenleving te helpen. In verschillende landen kwamen dergelijke organisaties gelijktijdig op vanuit christelijke dan wel verlichte idealen, waarbij Groot-Brittannië een voortrekkersrol vervulde.¹⁴² In Nederland kende de anti-slavernijbeweging aanvankelijk twee takken. De orthodox-protestantse Réveil-groep was vooral gericht op het bekeren van slaafgemaakte mensen.¹⁴³ Dit zou als bijkomend voordeel hebben dat de vrijgemaakte zwarte mensen na de afschaffing van de slavernij als brave christelijke burgers met een gezond arbeidsethos het werk op de plantages zouden voortzetten. De liberale abolitionisten zagen slavernij als een moreel probleem en waren van mening dat ieder mens van nature recht heeft op vrijheid.¹⁴⁴ De Nederlandse abolitionistische verenigingen bestonden uit een kleine groep vooraanstaande mannen. Pas toen de Nederlandse vertaling van *Uncle Tom’s Cabin* van de Amerikaanse schrijfster Harriet Beecher Stowe op de markt kwam in

¹³⁷ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 48.

¹³⁸ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 64.

¹³⁹ Maartje Janse, *De Afschaffers, Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007), 12.

¹⁴⁰ Idem.

¹⁴¹ Marijke Huisman, *Verhalen van Vrijheid, Autobiografieën van slaven in transnationaal perspectief, 1789-2013* (Hilversum: Verloren, 2015), 24.

¹⁴² Janse, *De Afschaffers*, 27.

¹⁴³ Janse, *De Afschaffers*, 52-53.

¹⁴⁴ Idem.

1853, werd het anti-slavernij sentiment breder gedragen onder de Nederlandse bevolking.¹⁴⁵ Ondanks dat de ontvangst en waardering van dit boek in Nederland in eerste instantie gericht was op het christelijke karakter, en niet zozeer op de aanklacht tegen het systeem van slavernij, leidde het wel tot stappen in het afschaffingsproces.¹⁴⁶ De Réveil-mannen en de liberalen sloegen de handen ineen met de oprichting van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij.¹⁴⁷ Bovendien stelde de minister van Koloniën een Staatscommissie in die de uitvoering van de slavenemancipatie moest onderzoeken. Het leek een doorbraak, maar uiteindelijk zou het nog tien jaar duren voor de Nederlandse overheid als één van de laatste landen in Europa de slavernij definitief afschafte. De invloed van het verzet van slaafgemaakten op de besluitvorming omtrent de afschaffing van slavernij, moet volgens Alex van Stipriaan niet onderschat worden.¹⁴⁸ De angst voor opstanden was voor de Nederlandse overheid een belangrijke motivatie om in 1862 de knoop door te hakken en de slavernij te beëindigen.

2.4 Beeldvorming over de slavernij in Suriname

De briefroman *Reinhart, of natuur en godsdienst* van Elisabeth Maria Post verscheen in drie delen in de jaren 1791 en 1792.¹⁴⁹ Het hoofdpersonage uit de roman is Reinhart, een jongeman die afreist naar Suriname om plantagehouder te worden. Reinhart is geschokt wanneer hij met zijn eigen ogen ziet hoe mensen in slavernij worden onderdrukt.¹⁵⁰ Het meest verontwaardigd is hij over de vrijheid die de slaafgemaakte mensen wordt afgenomen en de onrechtvaardigheid daarvan. Reinhart lijkt even een ware abolitionist, wanneer Post haar protagonist het volgende laat zeggen: “zaait geluk onder mensen, en vernietigt de slavernij.”¹⁵¹ Later in het verhaal, wanneer Reinhart zelf de leiding heeft over een plantage en slaafgemaakten, lijkt het gemis van vrijheid ineens op te wegen tegen het leven onder een “goeden meester”.¹⁵² De nadruk op principiële bezwaren tegen de slavernij verschuift naar de noodzaak van een goede behandeling van slaafgemaakten.¹⁵³ Hoewel Reinhart voortdurend begaan is met het lot van slaafgemaakte mensen, kent hij ze ook ronduit negatieve

¹⁴⁵ Huisman, *Verhalen van Vrijheid*, 63-64.

¹⁴⁶ Idem.

¹⁴⁷ Idem.

¹⁴⁸ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 321.

¹⁴⁹ Bert Paasman, *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting* (Leiden: Nijhoff, 1984), 10.

¹⁵⁰ Paasman, *Reinhart*, 87.

¹⁵¹ Citaat overgenomen uit: Paasman, *Reinhart*, 90.

¹⁵² Paasman, *Reinhart*, 91.

¹⁵³ Paasman, *Reinhart*, 94.

eigenschappen toe. Slaafgemaakten zijn volgens hem onbeschaafd en niet in staat zich ongelukkig te voelen over de ellende die hen wordt aangedaan.¹⁵⁴ Het gedrag van de slavenbevolking wordt door Reinhart vergeleken met dat van dieren.

2.4.1 De ambigue houding ten opzichte van slavernij

De roman van Maria Elisabeth Post toont een ambigue houding ten opzichte van slavernij die ook voor andere Nederlandse teksten over slavernij in de achttiende en negentiende eeuw kenmerkend is.¹⁵⁵ Met name schrijvers die bezwaren hadden tegen de slavernij spraken zich zelden expliciet uit tegen het slavernijsysteem en gebruikten kromme redeneringen om slavernij onder bepaalde omstandigheden goed te keuren.¹⁵⁶ Over schrijvers die persoonlijke belangen hadden bij de plantage-economie schrijft Gert Oostindie: “In hun werk komt de tweeslachtigheid naar voren van lieden die afhankelijk waren van mensen die zij tegelijk hun menselijkheid ontzegden.”¹⁵⁷ Alex van Stipriaan schreef over deze paradox in zijn artikel “Het slaafgemaakte lichaam, paradox van het Surinaams apartheidssysteem in de negentiende eeuw.”¹⁵⁸ De zwarte, slaafgemaakte mens was in de Europese beeldvorming – en tot 1827 ook in de koloniale wetgeving – een roerend goed dat meer dierlijke dan menselijke eigenschappen bezat.¹⁵⁹ Tegelijkertijd was het juist hun menselijkheid waar door de kolonisten gebruik, of beter gezegd, misbruik van werd gemaakt.¹⁶⁰ In het geval van mannen ging het om plantagewerk wat met geen mogelijkheid door dieren kon worden verricht.¹⁶¹ In de beeldvorming over de zwarte, slaafgemaakte man komt de functie van veldarbeid tot uiting in de Europese bewondering voor het gespierde, grotendeels naakte lichaam.¹⁶² Slaafgemaakte vrouwen waren naast een arbeidsfactor ook een lustobject voor de mannelijke kolonisten die zich regelmatig aan de vrouwen vergrepen.¹⁶³ Volgens Van Stipriaan lag daarom de nadruk op het uiterlijk schoon in de beeldvorming over slaafgemaakte vrouwen.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Idem.

¹⁵⁵ Paasman, *Reinhart*, 105, 215.

¹⁵⁶ Paasman, *Reinhart*, 215.

¹⁵⁷ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 44.

¹⁵⁸ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam.”

¹⁵⁹ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 307, 313.

¹⁶⁰ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 313-314.

¹⁶¹ Idem.

¹⁶² Idem.

¹⁶³ Idem.

¹⁶⁴ Afgaand op de bevindingen van Hilary Beckles en de Amerikaanse literatuurwetenschapper en historica Elizabeth Polcha konden zwarte slaafgemaakte vrouwen daarentegen ook worden beschreven als mannelijk en seksueel agressief. Bronnen: Beckles, “Sex and Gender,” 135; Elizabeth Polcha, “Voyeur in the Torrid Zone, John Gabriel Stedman’s Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam, 1773-1838,” *Early American Literature* 54, nr. 3 (2019): 689. Zie hiervoor ook de paragrafen 2.5.3 (Polcha) en 4.3 (Beckles).

Ondanks de bewondering en waardering voor het slaafgemaakte lichaam die spreekt uit sommige negentiende-eeuwse teksten, is er onmiskenbaar sprake van een superioriteitswaan onder Europese kolonisten. Waar de slavernij tot het einde van de achttiende eeuw werd gelegitimeerd op Bijbelse gronden, verschoof die rechtvaardiging in de negentiende eeuw onder invloed van de Verlichting naar een wetenschappelijke beredenering.¹⁶⁵ Dit hield in dat de zwarte slaafgemaakten als inferieur werden gezien vanwege hun gebrek aan beschaving.¹⁶⁶ Hun menszijn werd erkend, maar van gelijkwaardigheid was in de ogen van Europeanen geen sprake.

Gert Oostindie heeft onderzoek gedaan naar de houding ten opzichte van slavernij in teksten die zijn geschreven door Europese kolonisten die in Suriname waren of waren geweest.¹⁶⁷ Ook hij merkt op dat de menselijkheid van Afrikanen vanaf het begin van de slavernijperiode niet in twijfel werd getrokken.¹⁶⁸ Een vermeende minderwaardigheid was echter een constante in de weliswaar veranderende beeldvorming over slaafgemaakte mensen. Die verandering was volgens Oostindie vooral gelegen in de houding van kolonisten in Suriname ten aanzien van de kerstening van slaafgemaakten.¹⁶⁹ Tot het einde van de achttiende eeuw werd de slaafgemaakte Afrikaan in de Nederlandse beeldvorming getypeerd als wild, seksueel losbandig, wreed en heidens.¹⁷⁰ Een poging tot kerstening zou verspilde moeite zijn volgens de planters.¹⁷¹ Tegelijkertijd werd de onbekendheid met het christelijke geloof onder slaafgemaakten gebruikt als rechtvaardiging van de slavernij.¹⁷² Toen de slavernij in de negentiende eeuw steeds meer ter discussie kwam te staan, werden kolonisten ertoe gedwongen het slavernijsysteem te verdedigen.¹⁷³ Daarbij beriepen zij zich onder andere op de “beschavende werking” die de slavernij zou hebben.¹⁷⁴ Het zendingswerk door de hernhutters werd vanaf dat moment plotseling omarmd door de planters en naar voren geschoven als voorbeeld van de positieve, opvoedende effecten van slavernij. Het oorspronkelijke beeld van barbaarse en heidense wilde werd niet weggevaagd in de negentiende eeuw, maar aangevuld met de term ‘onbeschaafd’.¹⁷⁵ Deze term had een evolutionaire betekenis en wees op de noodzaak van het schoorvoetend door de planters

¹⁶⁵ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 309.

¹⁶⁶ Idem.

¹⁶⁷ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 44.

¹⁶⁸ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 41, 46.

¹⁶⁹ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 65.

¹⁷⁰ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 41, 64.

¹⁷¹ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 46-47.

¹⁷² Idem.

¹⁷³ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 47-48.

¹⁷⁴ Idem.

¹⁷⁵ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 65.

gesteunde beschavingsoffensief. Opmerkelijk is dat de negatieve beeldvorming over slaafgemaakten ook door abolitionisten werd gepropageerd. Zij zagen de luiheid, onbetrouwbaarheid en ‘geilheid’ van slaafgemaakten als het resultaat van jarenlange onderdrukking, terwijl de kolonisten deze kenmerken zagen als natuurlijke eigenschappen van de zwarte mens.¹⁷⁶

2.4.2 Slavernij in beeld

Elmer Kolfin heeft de beeldvorming over slavernij in Suriname geanalyseerd aan de hand van afbeeldingen uit de periode 1690-1860.¹⁷⁷ Op de eerste afbeeldingen die betrekking hebben op de Surinaamse slavernij zijn suikermolens afgebeeld.¹⁷⁸ Hiermee werd het economische belang van de plantages benadrukt: de productie van suiker. Slaafgemaakten zijn op de afbeeldingen geheel afwezig of zij spelen slechts een ondergeschikte rol.¹⁷⁹ De afstandelijkheid en onpersoonlijkheid van deze voorstellingen bleef in de achttiende eeuw kenmerkend voor de verbeelding van de Surinaamse slavernij.¹⁸⁰ Slaafgemaakten werden slechts schematisch weergegeven als onderdelen van het productieproces.¹⁸¹ Hun menselijkheid is in de afbeeldingen ver te zoeken. Als aan het einde van de achttiende eeuw voorzichtig gesproken kan worden van een abolitionistisch debat, kan tevens een verschuiving in de verbeelding van slavernij worden opgemerkt.¹⁸² In de boeken van John Gabriël Stedman (1796) en Maria Elisabeth Post (1791-1792) werden slaafgemaakten als slachtoffer afgebeeld, zij het op zeer verschillende wijze.¹⁸³ Stedman benadrukte de gruwelijke en onmenselijke behandeling van slaafgemaakten, zoals in de gravure van “een door de zweep geslagen slavin”.¹⁸⁴

¹⁷⁶ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 49.

¹⁷⁷ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 11.

¹⁷⁸ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 29-30.

¹⁷⁹ Idem.

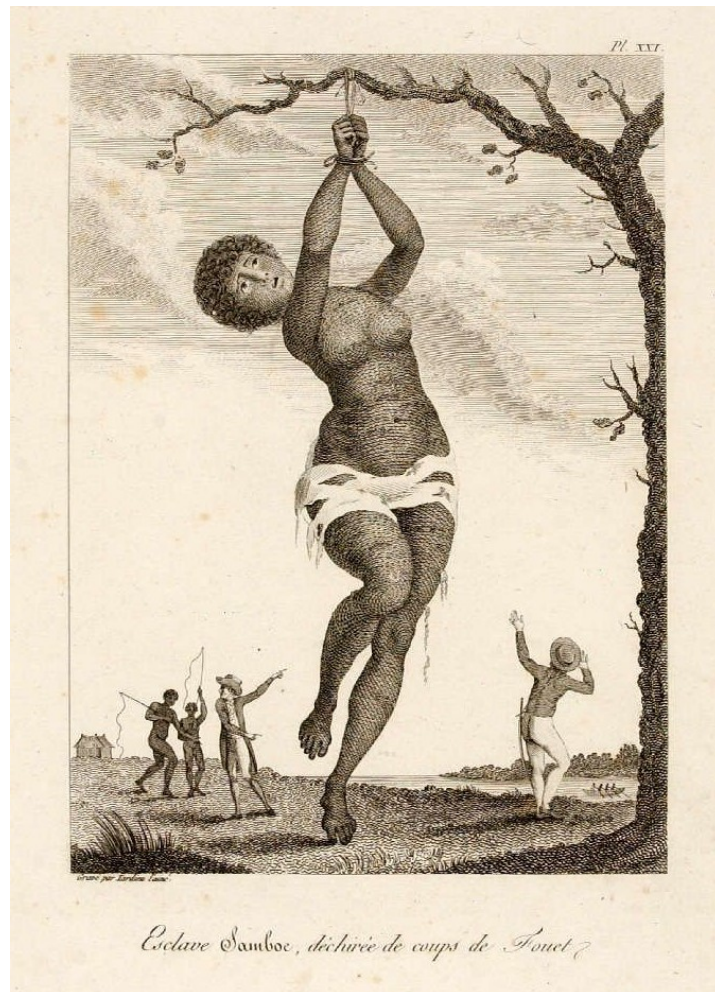
¹⁸⁰ Idem.

¹⁸¹ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 37-38.

¹⁸² Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 106.

¹⁸³ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 123.

¹⁸⁴ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 43.

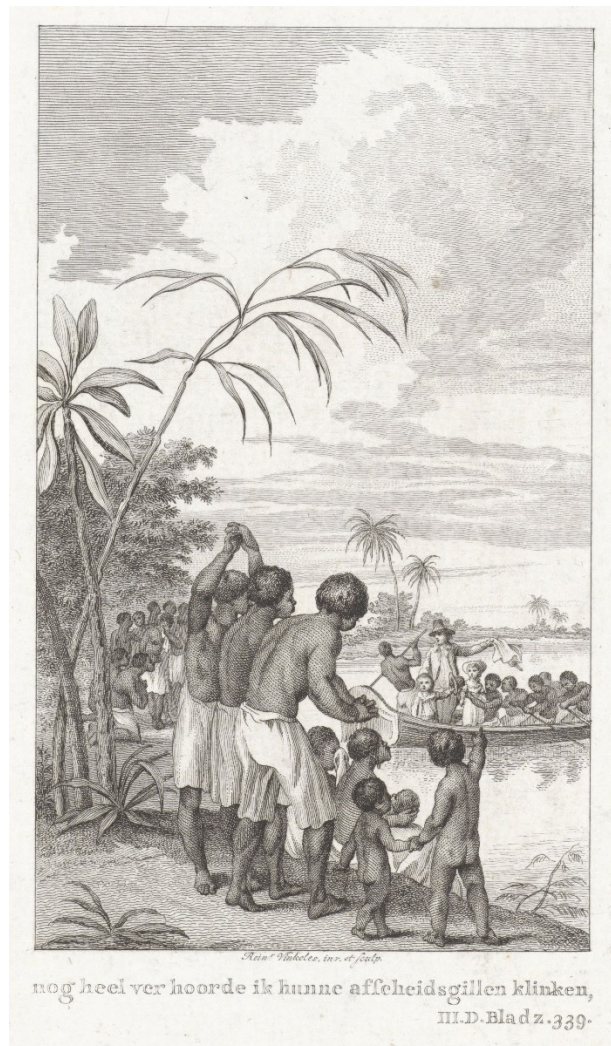


Een door de zweep geslagen slavin, 1798. Graveur: Tardieu l'Ainé. Tekenaar: John Gabriël Stedman.
Bron: Slavernijcollectie Tropenmuseum, nummer: 3728-544b-19.

Post verschoof de gruwelijke taferelen juist naar de achtergrond en schiepte het beeld van slaafgemaakten als ‘edele wilden’.¹⁸⁵ Ze liet haar hoofdpersonage medelijden hebben met de slaafgemaakten en tegelijkertijd op hen neerkijken. Het realistische en narratieve karakter van de prenten van Reinier Vinkeles (1741-1816) in de roman van Post zou ook in de negentiende eeuw afbeeldingen over de Surinaamse slavernij domineren.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 50.

¹⁸⁶ Idem.



Reinhart neemt afscheid van 'zijn' slaafgemaakten, 1791-1792. Gravure vervaardigd door Reinier Vinkeles. Illustratie in: Elisabeth Maria Post, *Reinhart, of Natuur en Godsdiens* (Amsterdam: Johannes Allart, 1791-1792).

Bron: Rijksmuseum, objectnummer RP-P-OB-65.554. Geraadpleegd op:
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.329496>.

In de negentiende-eeuwse afbeeldingen kwam de nadruk te liggen op het sociale leven en de woonomgeving van slaafgemaakten. Vanuit een semi-wetenschappelijke benadering werden verschillende 'typen' slaafgemaakten onderscheiden.¹⁸⁷ Het zware werk, de wrede straffen en het verzet van slaafgemaakten drong nauwelijks door in de afbeeldingen over hen.¹⁸⁸ Hoewel zeer selectief, kan in de negentiende eeuw gesproken worden van een realistische weergave van slaafgemaakten in de Nederlandse beeldvorming. Er was een toenemende etnografische interesse in de slaafgemaakte als mens in zijn of haar sociale leefomgeving.¹⁸⁹ Die interesse

¹⁸⁷ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 122.

¹⁸⁸ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 114.

¹⁸⁹ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 123.

komt volgens Gert Oostindie voort uit een “obsessie met de ‘beschaving’” of de “maakbaarheid” van slaafgemaakten in het negentiende-eeuwse debat over de slavernij.¹⁹⁰ Nederland week hierin af van Groot-Brittannië en Frankrijk waar vanaf 1760 tot na de afschaffing van de slavernij gruwelijkheden veelal dramatisch werden afgebeeld.¹⁹¹ Kolfin verklaart dit verschil onder andere door de abolitiediscussie waar in Frankrijk en Groot-Brittannië meer publieke aandacht voor was dan in Nederland.

Ondanks dat beelden van het slavenleed na de publicatie van Stedmans boek in Nederland niet meer opdoken, hebben zijn gravures een diepe indruk achtergelaten tot de dag van vandaag. In hedendaagse museale tentoonstellingen over Suriname zijn de afbeeldingen een toonbeeld van de wreedheid van slavernij.¹⁹²

2.4.3 De wreedheid van de Surinaamse slavernij

Tot in de twintigste eeuw domineerde in wetenschappelijke kringen het idee dat de Surinaamse slavernij de wreedste was op het Amerikaanse continent.¹⁹³ De oorsprong van dat beeld moet volgens Gert Oostindie gezocht worden in zeventiende-eeuwse teksten van de Britse Aphra Behn en George Warren en met name in Voltaires *Candide ou l'optimisme* uit 1759.¹⁹⁴ Op basis van verschillende bronnen en maatstaven schetst Oostindie een genuanceerder beeld van de ‘hardheid’ van de Surinaamse slavernij.¹⁹⁵ Het tropische klimaat maakte het werken op de Surinaamse plantages zwaarder en slaafgemaakten hadden minder kans op vrijlating in vergelijking met andere koloniën.¹⁹⁶ Andere materiële omstandigheden lijken overeen te komen met de slavernij elders. Op het gebied van religie, cultuur en familielevens kregen Surinaamse slaafgemaakten beduidend meer ruimte dan in de rest van het Caribisch gebied.¹⁹⁷

2.4.4 Conclusie

In teksten over de Surinaamse slavernij kan een tweeslachtige houding worden opgemerkt bij zowel voor- als tegenstanders van de slavernij. Het beeld van de slaafgemaakte veranderde in

¹⁹⁰ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 84-85.

¹⁹¹ Kolfin, *Van de Slavenzweep*, 122.

¹⁹² De Grote Suriname Tentoonstelling in De Nieuwe Kerk Amsterdam, 5 oktober 2019 t/m 1 maart 2020; Aan de Surinaamse grachten, Van Loon & Suriname (1728-1863) in Museum Van Loon, 5 oktober 2019 t/m 1 maart 2020.

¹⁹³ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 73.

¹⁹⁴ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 68-69.

¹⁹⁵ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 106-107.

¹⁹⁶ Idem.

¹⁹⁷ Idem.

de eerste helft van de negentiende eeuw van barbaars naar onbeschaafd. De Nederlandse aandacht voor de (on)mogelijkheid om slaafgemaakten te ‘beschaven’ of ‘op te voeden’, leidde tot een etnografische interesse in het culturele en sociale leven van de slavenbevolking. Tegelijkertijd was er sprake van een door buitenlandse auteurs gecreëerd beeld van de gruwelijkheid van de Surinaamse slavernij in vergelijking met andere koloniën. Hoewel de slavernij onmiskenbaar wreed was, lijkt deze overtuiging niet geheel op feiten te berusten.

2.5 Een koloniaal vertoog

De Nederlandse socioloog Gerhard Nijhof legt de betekenis van vertogen uit als “de instrumenten waarmee mensen hun sociale werkelijkheid construeren.”¹⁹⁸ Met instrumenten doelt Nijhof op het gebruik van taal. Via taal geven mensen betekenis aan hun omgeving. Bij vertogen gaat het dus niet om een externe, objectieve werkelijkheid, maar om de betekenis die aan die werkelijkheid wordt toegekend.¹⁹⁹ Hoe taal wordt gebruikt en begrepen, is volgens Nijhof grotendeels bepaald door maatschappelijke conventies.²⁰⁰ Vertogen kunnen worden gezien als de ongeschreven regels voor het gebruik van taal in een maatschappij. Nijhof spreekt van vertogen in het meervoud, omdat er volgens hem altijd meerdere vertogen naast elkaar bestaan.²⁰¹ Taal kan immers op verschillende manieren – volgens verschillende vertogen – worden geïnterpreteerd. Vaak is er sprake van een dominant vertoog met daarnaast andere, alternatieve vertogen.²⁰² Bovendien volgen vertogen ontwikkelingen in de maatschappij en zijn daarmee voortdurend aan verandering onderhevig.²⁰³ Teksten zijn volgens Nijhof nooit alleen het product van één individu, maar ook een cultureel product door de vertogen die in teksten tot uiting komen.²⁰⁴ Welke vertogen zouden kunnen worden opgemerkt in de negentiende-eeuwse teksten van Nederlandse auteurs? Hieronder wordt een aantal elementen uitgelegd van vertogen die zich in de context van het Europese imperialisme lieten gelden.

¹⁹⁸ Gerhard Nijhof, *Levensverhalen: Over de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2000), 44.

¹⁹⁹ Idem.

²⁰⁰ Nijhof, *Levensverhalen*, 45.

²⁰¹ Nijhof, *Levensverhalen*, 46.

²⁰² Nijhof, *Levensverhalen*, 50.

²⁰³ Nijhof, *Levensverhalen*, 47.

²⁰⁴ Nijhof, *Levensverhalen*, 48-49.

2.5.1 Vertogen in de context van het Europese imperialisme

Allereerst is de positie die Europese kolonisten of passanten innamen als auteurs van teksten van belang. Zij hadden de macht om te schrijven en zo een beeld van zichzelf en ‘de ander’ te schetsen.²⁰⁵ Vaak stond de beschrijving van de ander daarbij in dienst van de beeldvorming over het ‘zelf’. De eigen persoon werd positief weergegeven tegenover een negatieve of minderwaardige ander. In tegenstelling tot de Europese auteur had de gekoloniseerde ander niet de mogelijkheid om een beeld van zichzelf te schetsen of een geschetst beeld te weerspreken.

De Britse taalkundige Sara Mills verwijst in haar boek *Discourse* onder andere naar de Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said die heeft aangetoond hoe de Arabische en Aziatische wereld structureel als negatief werd gerepresenteerd door Westerse auteurs in de periode van het Europese imperialisme.²⁰⁶ Die negatieve beeldvorming heeft zich op verschillende manieren gemanifesteerd. Zo werden gekoloniseerde mensen via generalisaties en stereotyperingen gedehumaniseerd.²⁰⁷ Zij werden niet herkend als individuen, maar gezien als een massa van mensen die allemaal dezelfde negatieve eigenschappen bezaten. In sommige gevallen werden gekoloniseerde bevolkingsgroepen getypeerd als dierlijk.²⁰⁸ Daarnaast werd de cultuur van gekoloniseerde volken vaak voorgesteld als een achtergestelde cultuur die zich in een andere, vroegere tijd bevond ten opzichte van de moderne, westerse beschaving.²⁰⁹

Gekoloniseerde culturen konden ook een positieve connotatie krijgen. Vaak was de confrontatie met de andere cultuur dan een aanleiding voor de auteur om op de eigen cultuur te reflecteren.²¹⁰ De ‘primitieve’ ander werd gewaardeerd om deugden en waarden die in de complexe, beschaafde cultuur van de auteur ten onder waren gegaan.²¹¹ Het beeld ontstond van ‘nobeles wilden’ die in harmonie met de natuur een vredig leven leidden. Dit geromantiseerde beeld berustte evenmin op waarheid als de negatieve stereotyperingen van de ander.²¹² Een dominant vertoog kan echter dusdanig vanzelfsprekend zijn dat beladen uitlatingen als feitelijke waarheden worden aangenomen.²¹³ De Canadese taal- en

²⁰⁵ Sara Mills, *Discourse* (New York: Routledge, 2004), 103; Carl Thompson, *Travel Writing* (New York: Routledge, 2011), 119.

²⁰⁶ Mills, *Discourse*, 95-96.

²⁰⁷ Mills, *Discourse*, 97.

²⁰⁸ Mills, *Discourse*, 98, 100.

²⁰⁹ Mills, *Discourse*, 99-100.

²¹⁰ Mills, *Discourse*, 104-105.

²¹¹ Mills, *Discourse*, 104-105; Thompson, *Travel Writing*, 150.

²¹² Thompson, *Travel Writing*, 151.

²¹³ Nijhof, *Levensverhalen*, 48; Mills, *Discourse*, 97.

literatuurwetenschapper Mary Louise Pratt legt uit hoe dit in zijn werk gaat aan de hand van de term *anti-conquest*.

2.5.2 De onschuldige superioriteit van Europese witte mannen

Met *anti-conquest* doelt Pratt op een ‘onschuldige superioriteit’ die volgens haar kenmerkend is voor het Europese wereldbeeld vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw.²¹⁴ Onder andere in reisverslagen over koloniale gebieden werd een Europese onschuld tentoongespreid en tegelijkertijd een Europese hegemonie verondersteld. Deze *anti-conquest*-blik was voornamelijk van toepassing op het perspectief van de witte, mannelijke Europeaan en kwam voort uit de opkomst van natuurhistorie als dominante kennisstructuur enerzijds en het begin van de binnenlandse exploratie van koloniale gebieden anderzijds.²¹⁵ In navolging van Carl Linnaeus’ *Systema Naturae* (1735) reisden Europeanen in de tweede helft van de achttiende eeuw naar alle windstreken om de wereld in kaart te brengen.²¹⁶ Het ging daarbij niet om het vastleggen van kustlijnen en handelsroutes, maar om het beschrijven van de levende dingen die in de binnenlanden áchter de kustlijn te vinden waren. Planten, dieren en zelfs mensen werden als het ware uit hun omgeving gerukt om als een soort onveranderlijke eenheid ‘objectief’ te worden vastgelegd binnen het Europese classificatiesysteem.²¹⁷ Hiermee werd voorbijgegaan aan de culturele, historische en economische betekenis van mensen, planten en dieren en hun onderlinge relaties.²¹⁸ De afstandelijke, natuurhistorische visie op de wereld leek onschuldig doordat de Europese observant puur leek te handelen uit wetenschappelijke interesse en niet uit persoonlijke of economische belangen.²¹⁹ Maar met hun teksten hielden auteurs vaak een imperialistisch wereldbeeld in stand en droegen daaraan bij. Het beeld dat zij schetsten van ‘andere’ gebieden en volken had invloed op het denken én handelen van hun mede-Europeanen. De tekstuele keuzes van auteurs hadden tastbare en verre gaande gevolgen voor de gekoloniseerde mensen die zij beschreven.²²⁰ Niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk legden de ‘imperiale ogen’ van Europeanen beslag op grote delen van de wereld en haar natuurlijke bronnen.²²¹

²¹⁴ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation* (Londen en New York: Routledge, 1992), 7.

²¹⁵ Pratt, *Imperial Eyes*, 9.

²¹⁶ Pratt, *Imperial Eyes*, 24-25.

²¹⁷ Pratt, *Imperial Eyes*, 30-31.

²¹⁸ Idem.

²¹⁹ Pratt, *Imperial Eyes*, 39.

²²⁰ Mills, *Discourse*, 96.

²²¹ Pratt, *Imperial Eyes*, 38.

2.5.3 Stedmans Joanna: de vertogen in een liefdesverhaal

Tegen het einde van de achttiende eeuw deden narratieve, sentimentele en erotische elementen hun intrede in koloniale teksten.²²² Dit is onder andere zichtbaar in Stedmans boek *The Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam* (1796) waarin hij een liefdesgeschiedenis tussen hem en de slaafgemaakte Joanna uit de doeken doet.²²³ Stedman had de vijftienjarige Joanna gekocht om hem gezelschap te houden in bed en daarbuiten. Het was gebruikelijk dat Europese mannen in de koloniën lokale vrouwen kochten voor hun eigen plezier en gemak. Pratt noemt de beschrijving van de relatie tussen Stedman en Joanna een “romantische transformatie van een bepaalde vorm van seksuele uitbuiting”.²²⁴ In sentimentele, koloniale reisverslagen wordt de vrouw vaak voorgesteld als vriendelijk en zorgzaam. Zij zou zich aan de man binden vanuit medeleven of erotische passie.²²⁵ De werkelijkheid van gedwongen arbeid en seksuele uitbuiting waar de vrouwen aan bloot werden gesteld, werd hierdoor verbloemd.²²⁶ Net als de meeste koloniale liefdesverhalen eindigde ook de relatie tussen Stedman en Joanna in een teleurstelling. Een harmonieuze toekomst voor twee mensen van verschillende etniciteiten en culturen was in de achttiende eeuw blijkbaar niet voorstelbaar.²²⁷ Bovendien werd de slavernijkwestie omzeild doordat de koloniale liefdesverhalen altijd gingen over vrouwen die door hun lichte huidskleur of koninklijk bloed geen ‘echte’ slaafgemaakten waren.

Naast het sentimentalisme herkent de Amerikaanse literatuurwetenschapper en historica Elizabeth Polcha ook de eerder genoemde wetenschappelijke, natuurhistorische schrijfstijl in het narratief van Stedman.²²⁸ In het oorspronkelijke manuscript van zijn boek ligt volgens Polcha de nadruk op zijn sociale leven, terwijl hij in de uiteindelijke, gepubliceerde versie zichzelf heeft getransformeerd van deelnemer in de koloniale maatschappij naar afstandelijke observant.²²⁹ In deze rol plaatst hij de zwarte vrouw in een raciaal classificatiesysteem door haar te typeren als mannelijk en seksueel agressief.²³⁰ In plaats van het slachtoffer, wordt de zwarte vrouw voorgesteld als degene die Stedman lastigvalt. Het is de *anti-conquest* strategie ten top: door zijn machtspositie weet Stedman de rollen van dader en slachtoffer om te draaien en zijn eigen onschuld te benadrukken. De

²²² Pratt, *Imperial Eyes*, 86-89.

²²³ Pratt, *Imperial Eyes*, 92, 95.

²²⁴ Pratt, *Imperial Eyes*, 95.

²²⁵ Pratt, *Imperial Eyes*, 96-97.

²²⁶ Idem.

²²⁷ Pratt, *Imperial Eyes*, 100.

²²⁸ Polcha, “Voyeur in the Torrid Zone,” 690.

²²⁹ Polcha, “Voyeur in the Torrid Zone,” 685.

²³⁰ Polcha, “Voyeur in the Torrid Zone,” 689.

“gemakkelijke veroveringen” van Pieter Groen die volgens hem “eerder tot last en dikwijls tot ongemak” leidden, zouden op dezelfde manier begrepen kunnen worden.²³¹

Volgens Pratt kan de wetenschappelijke blik van de Europese observant asexueel of non-fallisch genoemd worden.²³² Dit komt overeen met Polcha’s bevindingen. Zij stelt dat de tekst van Stedman verwetenschappelijkt en gedeseksualiseerd is in het proces van manuscript naar publicatie.²³³ Door de schoonheid van naakte vrouwen in één adem te noemen met de beschrijving van de planten en bomen die hen omringen, creëerde Stedman een wetenschappelijke afstandelijkheid.²³⁴ Hiermee schetste hij een beeld van zichzelf als onschuldige observant in plaats van stiekeme gluurder. Deze strategie van verwetenschappelijking en deseksualisering in koloniale teksten heeft volgens Polcha bijgedragen aan het maskeren van seksueel geweld en uitbuiting in het Caraïbische gebied ten tijde van de slavernij.²³⁵

2.5.4 Een vertoog van verleiding

In het geval van seksueel misbruik hadden slaafgemaakte vrouwen volgens Saidiya V. Hartman geen poot om op te staan.²³⁶ Dat had te maken met een ‘vertoog van verleiding’ waarin toestemming en dwang, gevoel en onderdrukking, intimiteit en dominantie en wederkerigheid en geweld met elkaar werden verward.²³⁷ Er werd tegelijk een beroep gedaan op de hoedanigheid van slaafgemaakte vrouwen als eigendom en als persoon.²³⁸ Enerzijds waren de vrouwen volledig overgeleverd aan de wil van een ander waarbij hun gevoelens, intenties en wensen werden ontkend. Anderzijds werden zij voorgesteld als een persoon met een actief aandeel in de liefdesrelatie met een man. De eigendomsstatus van slaafgemaakte vrouwen maakte het aankaarten van seksueel misbruik vrijwel onmogelijk. Seksueel misbruik wordt vastgesteld aan de hand van wederzijdse toestemming die al dan niet gegeven is bij het uitvoeren van seksuele handelingen. Slaafgemaakte vrouwen waren echter niet in de positie om die toestemming te verlenen. Een weigering betekende ongehoorzaamheid en werd gezien als een overtreding van de wet.²³⁹ De enige situatie waarin de wil en intenties van

²³¹ In: Hogeweg, *Een donjuan*, 133.

²³² Pratt, *Imperial Eyes*, 33.

²³³ Polcha, “Voyeur in the Torrid Zone,” 695-696.

²³⁴ Idem.

²³⁵ Polcha, “Voyeur in the Torrid Zone,” 704.

²³⁶ Hartman, *Scenes of Subjection*, 79-82.

²³⁷ Idem.

²³⁸ Idem.

²³⁹ Idem.

slaafgemaakte vrouwen wél werden erkend, was in het geval van een crimineel vergrijp.²⁴⁰ Binnen het vertoog van verleiding verdween de mogelijkheid van een verkrachting.²⁴¹ Slaafgemaakte vrouwen waren een gewillige partner van hun meester en wanneer zij dit niet waren, werden zij schuldig bevonden aan één of ander delict. De ‘witte schuld’ van kolonisten werd in dit vertoog uitgewist en geprojecteerd op het zwarte, slaafgemaakte lichaam.

2.5.5 Conclusie

Een vertoog is het maatschappelijk en sociaal bepaalde gebruik en begrip van taal binnen een specifieke context. Met het koloniale vertoog werden gekoloniseerde mensen en culturen over het algemeen op een negatieve manier gerepresenteerd door Europese auteurs. Deze minderwaardige en negatieve beeldvorming heeft bijgedragen aan de legitimering van het Europese imperialisme. Door een *anti-conquest*-houding aan te nemen, deden auteurs zich onschuldig voor. Met een zogenaamd belangeloze, objectieve blik legden Westerse kolonisten beslag op de wereld én op de vrouwen van gekoloniseerde volken – of voorzagen hiervoor een quasiwetenschappelijke basis. Relaties tussen Europese mannen en slaafgemaakte vrouwen, zoals de relatie tussen John Gabriël Stedman en Joanna, werden voorgesteld als romantisch. Die voorstelling verbloemde het geweld en de onderdrukking die dergelijke relaties kenmerkte. Door een vertoog van verleiding werd witte schuld onzichtbaar gemaakt en geprojecteerd op het zwarte vrouwenlichaam.

²⁴⁰ Idem.

²⁴¹ Hartman, *Scenes of Subjection*, 87.

Hoofdstuk 3: “wij zelve, lieden van eene meer beschaafde opvoeding en denkwijze”

De auteurs van de geselecteerde teksten hebben veel gemeen. Het zijn allen Nederlandse mannen die voor korte of langere tijd in Suriname verbleven in de negentiende eeuw. Hun geslacht en huidskleur garandeerde een hoge positie binnen de hiërarchie van de Surinaamse maatschappij. Dat blijkt onder andere uit het feit dat door vijf van de zes auteurs een bezoek wordt beschreven aan de gouverneur, de machtigste man in de kolonie.²⁴² Over de motivatie van Europese mannen om naar Suriname te komen schrijft de in Suriname gestationeerde militair J.H. Nagel:

*De hoofdoorzaak, en die, geloof ik, bijna op alle kolonisten toepasselijk is, moet steeds in de omstandigheden gezocht worden, welke het bezwaarlijk kunnen maken, om hetzelfde beroep uit te oefenen of denzelfden rang te bekleeden, als men in Europa verlangt. Ook verliest zich een individu hier minder onder de massa dan ginds, en wie het hier slechts tot eene tamelijke maat van gegoedheid heeft gebracht, is een persoon van belang geworden.*²⁴³

Het hoge aanzien dat de mannen genoten had vooral te maken met de kleine omvang van de witte bevolking van Suriname. Met een witte huidskleur behoorde men al snel tot de bovenste laag van de bevolking, ongeacht beroep of afkomst. Vanuit Nederlands perspectief hadden de auteurs niet noodzakelijk een hoge status.

De witte elite van Suriname zag zichzelf onmiskenbaar als beter, beschaafder en van een hogere status ten opzichte van de andere bevolkingsgroepen in de kolonie. De militair Hendrik Maurits Van der Goes schrijft over “de blanken, zich als den adel der kolonie beschouwende”.²⁴⁴ Nagel heeft het over “wij zelve, lieden van eene meer beschaafde opvoeding en denkwijze”.²⁴⁵ Daarbij zagen de auteurs Suriname als een onderdeel én een creatie van Nederland.²⁴⁶ Over de aankomst van plantage-eigenaar Gaspar van Breugel in

²⁴² Alle auteurs behalve Adriaan Hagoort van Borcharen schrijven over een ontvangst door de gouverneur: Gerardus Balthazar Bosch, *Reizen naar Suriname. In brieven* (Utrecht: L.E. Bosch en Zoon, 1844), 294, 412; Gaspard Philip Charles van Breugel, *Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname* (Amsterdam: C.G. Sulpke, 1842), 24, 109; B. de Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek aan Suriname in 1825,” *West-Indische Gids* 30 (1948): 14-15; J.H. Nagel, *Suriname in losse tafereelen en schetsen* (Rotterdam: Wed. Locke & Zoon, 1840), 18; G.A.N. Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer aan Suriname en Curaçao in 1861 en 1862,” *West-Indische Gids* 25 (1943): 324-325. Voor informatie over de organisatie van bestuur en rechtspraak in Suriname in de periode 1816-1863, zie: Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 31.

²⁴³ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 103.

²⁴⁴ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 16.

²⁴⁵ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 8.

²⁴⁶ Susan Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1998), 78.

Suriname schrijft de Nederlandse historica Susan Legêne: “Hij kwam na een lange zeereis aan in den vreemde maar was er op eigen terrein, hoe vreemd dat terrein hem misschien ook was.”²⁴⁷ De predikant Gerardus Balthazar Bosch reist in zijn gedachten af naar de eerste kolonisatie van Amerika wanneer hij een Inheems dorp gadeslaat: “Het gezicht op dit dorp met deze naakte menschen heeft iets eigendommelijks: men verplaatst zich, in zijne verbeelding, in vroegere eeuwen, bij de ontdekking van de nieuwe wereld door Columbus, onder deze natuurmenschen.”²⁴⁸ De witte mannen waanden zich niet alleen beter en belangrijker dan hun Surinaamse omgeving, maar die omgeving werd bovendien beschouwd als een door hen gecreëerd eigendom. Vanuit dat perspectief keken zij naar de natuur, de plantages, de stad Paramaribo, de mannen én de vrouwen in Suriname.

Verschillen tussen de auteurs worden onder andere zichtbaar in de soort tekst die zij schreven, het doel van hun verblijf in Suriname en hun persoonlijke belangen bij de plantage-economie. Over de slavernij wordt door sommige auteurs expliciet en uitvoerig geschreven. In andere teksten worden alleen impliciete verwijzingen gemaakt naar de slavernij. Maar geen enkele auteur kon het onderwerp omzeilen. Ze werden ‘s ochtends door slaafgemaakten gewekt en ‘s avonds door slaafgemaakten bediend tijdens diners bij de witte elite van de kolonie. De mannen genoten van het door slaafgemaakten bereide eten, werden door ‘roeinegers’ naar hun plaats van bestemming gebracht en door een slaafgemaakte huishoudster verzorgd als ze ziek waren.²⁴⁹ Kortom, *de slavernij was alomtegenwoordig in de Surinaamse maatschappij* en daarmee aanwezig in ieder woord wat deze auteurs op papier zetten. Hun visie op slavernij kan niet los worden gezien van hun beeldvorming over (slaafgemaakte) vrouwen in Suriname. Om die reden wordt in dit hoofdstuk naast biografische informatie over de auteurs óók het standpunt behandeld dat zij al dan niet bewust innamen ten aanzien van slavernij.

²⁴⁷ Idem.

²⁴⁸ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 332-333.

²⁴⁹ Enkele voorbeelden: Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 89-90; Bosch, *Reizen naar Suriname*, 333; De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 15; P. Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven op de Surinaamsche koffieplantage 'Kokswoud' in 1828. Een brief van H. van Borcharen gepubliceerd,” *West-Indische Gids* 29 (1947): 34.

3.1 Hendrik Maurits van der Goes (1801-?)

Hendrik Maurits was een telg uit de Delftse regentenfamilie Van der Goes. Zijn oom en naamgenoot (1774-1830) was in de jaren 1820 politiek actief als lid van de Tweede en Eerste Kamer der Staten-Generaal.²⁵⁰ Zijn vader, Franc van der Goes (1772-1855), was in de periode 1792-1795 kapitein der infanterie. Na de omwenteling van 1795 zag Franc waarschijnlijk geen toekomst voor zichzelf in de Bataafse Republiek want in het archief van de familie in Delft bevinden zich “stukken betreffende het verblijf van Franc van der Goes, als vluchteling, in Pruisen, 1797-1798”.²⁵¹ In Pruisen heeft hij naar alle waarschijnlijkheid zijn vrouw Jeanne Louise Baumann (1776-1821) leren kennen.



Portret van Jeanne Louise Baumann (1776-1821), vermoedelijk vervaardigd in de periode 1810-1820 door een onbekende auteur.

Bron: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, inventarisnummer G 41. In bruikleen van de Stichting familiearchief Van der Goes van Naters.

Geraadpleegd op:

<https://rkd.nl/explore/images/181005>.



Portret van Franc van der Goes (1772-1855), vermoedelijk vervaardigd in de periode 1815-1824 door Theodorus Bohres.

Bron: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft, inventarisnummer G 40. In bruikleen van de Stichting familiearchief Van der Goes van Naters.

Geraadpleegd op:

<https://rkd.nl/explore/images/51886>.

²⁵⁰ Huygens ING, *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861*, onderzoek en invoer van gegevens over de periode 1813-1861 is gedaan door M. Kooijmans. Informatie over jonkheer mr. Hendrik Maurits van der Goes (1774-1830) geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/36> (05-06-2020).

²⁵¹ Archief Delft (AD), *Inventaris van het archief van de familie van der Goes, (1412) 1524-1990*, toegangsnummer 699, inventarisnummer 237.

Op 10 april 1801 werd Hendrik Maurits van der Goes als oudste zoon van het echtpaar geboren in Osnabrück.²⁵² Uit een akte uit 1814 valt op te maken dat het jonge gezin in datzelfde jaar (1801) verhuisde naar de Bataafse Republiek.²⁵³ Mogelijk vestigden ze zich in Loosduinen waar Franc in 1811 burgemeester zou worden.²⁵⁴ Zeker is dat het gezin later naar Ravenstein verhuisde. In 1814 nam Franc van der Goes als vertegenwoordiger van het departement Monden van de Rijn (of: Bouches du Rhin) deel aan de Vergadering van Notabelen waarin de eerste Nederlandse grondwet na de Franse tijd werd goedgekeurd. Van 1814 tot 1816 was hij lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant.²⁵⁵ In 1819 wordt hij in een akte genoemd als “koopman wonende te Ravenstein”.²⁵⁶ Bij het overlijden van moeder Baumann op 3 april 1821 heeft Hendrik Maurits inmiddels vier jongere broers en twee jongere zussen.²⁵⁷ Drie van zijn broers worden later burgemeesters van Gendt, Ubbergen, Naaldwijk en De Lier.²⁵⁸ Een dergelijke carrière is voor Van der Goes niet weggelegd. Hij wordt militair en reist in die hoedanigheid in 1825 via Suriname naar Curaçao, waarover later meer. In de collectie van het RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, bevindt zich een foto van de broer van Hendrik Maurits, Aert van der Goes (1803-1875):

²⁵² Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), Rechtbanken in Noord-Brabant, 1811-1838, toegangsnummer 21, inventarisnummer 1597, volgnummer 87, gedateerd 21-09-1819: akte van bekendheid over de geboorte van Hendrik Maurits van der Goes op 10-04-1801 te Osnabrück. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/7138A281F60E4BE59840B3107E6F4847>.

²⁵³ AD, *Inventaris*, inventarisnummer: 241.

²⁵⁴ Parlementair Documentatie Centrum (PDC), informatie over Franc van der Goes geraadpleegd op: https://www.parlement.com/id/vg09llurovst/f_van_der_goes (08-06-2020).

²⁵⁵ Idem.

²⁵⁶ BHIC, Notarissen in Ravenstein, 1763-1935, toegangsnummer 7391, inventarisnummer 15, gedateerd 29-11-1819: machtiging van Franc van der Goes (1772-1855) aan Hendrik Maurits van der Goes (1774-1830). Geraadpleegd op:

<http://www.bhic.nl/integrated?mivast=235&mizig=701&miadt=235&miaet=54&micode=7391.15&minr=13563132&miview=ldt>.

²⁵⁷ BHIC, Rechtbanken in Noord-Brabant, 1811-1838, toegangsnummer 21, inventarisnummer 1597, volgnummer 48, gedateerd 10-04-1821: benoeming toezien voogd over Hendrik Maurits 20 j., Aert 17 j., Cornelis Maria 15 j., Jacob Adriaan 12 j., Louise Maria 10 j., Cornelia Carolina 7 j. en Willem 6 j. kinderen van Franc van der Goes (1772-1855) en Jeanne Louise Baumann (1776-1821). Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/389CD553D6F44C0B88B24BB1F6AFC799>.

²⁵⁸ PDC, informatie over Franc van der Goes geraadpleegd op: https://www.parlement.com/id/vg09llurovst/f_van_der_goes (08-06-2020).



Portret van Aert van der Goes (1803-1875), burgemeester van Gendt in de periode 1853-1871. Foto vermoedelijk genomen in de periode 1860-1875. Fotograaf onbekend.

Bron: RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (Collectie Iconografisch Bureau). Formaat A, afbeeldingsnummer IB01003698. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/161651>.

Aert oogt op de foto een beetje stijf. Hij is gekleed in een driedelig pak met zijn hand rustend op een boek. Met een serieuze blik kijkt hij langs de lens van de camera. Leek Hendrik Maurits op zijn twee jaar jongere broer? Hadden de broers veel contact met elkaar? Is Hendrik Maurits net zo oud geworden als Aert? Op deze vragen heb ik het antwoord helaas niet kunnen vinden. Hendrik Maurits is wel teruggekomen van zijn reis naar Suriname en Curaçao, want in het archief van de familie Van der Goes zijn brieven van hem bewaard gebleven die hij schreef tijdens de Tiendaagse Veldtocht tegen de Belgische opstand in 1831.²⁵⁹ Daarna heb ik geen spoor meer van hem kunnen vinden. Mogelijk is hij in het

²⁵⁹ AD, *Inventaris*, inventarisnummer: 252.

buitenland overleden waardoor zijn overlijden, net als zijn geboorte, niet in Nederlandse archieven is gedocumenteerd.

De bronuitgave van het dagboek van Hendrik Maurits van der Goes in de West-Indische Gids is getiteld “Een vijfdaags bezoek aan Suriname in 1825”.²⁶⁰ ‘Een bezoek aan Paramaribo’ was een passendere titel geweest, want Van der Goes heeft zich tijdens zijn verblijf in juni 1825 niet buiten deze stad begeven. In de introductie van de bronuitgave schrijft B. de Gaay Fortman:

*De schrijver is de 2de luitenant der genie Hendrik Maurits van der Goes, die behoorde tot de groep officieren van dit wapen, die in het voorjaar van 1825 onder bevel van generaal Krayenhoff met bestemming naar Curaçao werd ingescheept in verband met de daar voorgenomen verdedigingswerken.*²⁶¹

Curaçao was voor de militair Van der Goes de plaats van bestemming; Paramaribo was slechts een tussenstop. Zonder een duidelijk doel voor ogen lijkt Van der Goes zich vooral te hebben vermaakt tijdens het korte verblijf in de havenstad. Hij werd op verschillende adressen ontvangen voor diners, maakte wandelingen door de stad, kocht een souvenir voor zijn familie en bezocht een dansfeest met “dertig mulattinnetjes”.²⁶² Met mulattinnen doelt Van der Goes op de gekleurde vrouwen die in Paramaribo onderdeel waren van wat Ellen Neslo de ‘gekleurde elite’ noemt.²⁶³ Volgens Hilde Neus bezochten vrije gekleurde vrouwen bals en andere sociale gelegenheden om in contact te komen met witte mannen in de hoop op een betere toekomst.²⁶⁴

Het dagboek van Van der Goes lijkt te zijn bestemd voor de ogen van zijn familie. Zo vergelijkt hij een verzameling insecten met “hetgeen Papa, de meisjes en ik in de tent op de kermis zagen” en spreekt hij over “de tantes te Nijmegen”.²⁶⁵ Met “papa” en “de meisjes” bedoelt hij zijn vader Franc en zijn zusjes Louise Maria en Cornelia Carolina, die op dat moment ongeveer veertien en elf jaar oud zijn.²⁶⁶ De slavernij is voor Van der Goes geen heikel punt. De “negerjongen” die hem bedient wordt tussen neus en lippen door genoemd, maar verder besteedt hij geen bijzondere aandacht in zijn dagboek aan slaafgemaakten of de slavernij.²⁶⁷

²⁶⁰ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 13.

²⁶¹ Idem.

²⁶² De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 15.

²⁶³ Neslo, “Een ongekende elite,” 143.

²⁶⁴ Neus, “The Yellow Lady,” 128.

²⁶⁵ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 18-19.

²⁶⁶ BHIC, benoeming toeziend voogd, gedateerd 10-04-1821.

²⁶⁷ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 16.

3.2 Adriaan Hagoort van Borcharen (1802-1888)

De brief van H. van Borcharen is gedateerd op 28 mei 1828 en in 1947 gepubliceerd in de *West-Indische Gids* door P. Wagenaar Hummelinck. Wagenaar Hummelinck schrijft in een voetnoot dat de schrijver van de brief Hendrik van Borcharen heet en zoon is van Simon van Borcharen (1760-1829) en Hendrica Petronella Hagoort (1762-1845).²⁶⁸ Waarschijnlijker is dat de H. niet voor Hendrik staat, maar voor Hagoort, de achternaam van zijn moeder. De eerste keer dat de naam ‘Van Borcharen’ opduikt in de Surinaamse kranten is op 4 november 1834. Ene ‘Hagoort van Borcharen’ heeft onafgehaalde brieven in het postkantoor liggen.²⁶⁹ Op de website ‘genealogieonline.nl’ is een stamboom van de familie Van Borcharen gepubliceerd. Hierin wordt Adriaan Hagoort van Borcharen genoemd als jongste zoon van het gezin van Simon en Hendrica. Hij zou zijn geboren op 21 mei 1802 in Gorinchem en vijf oudere zussen hebben.²⁷⁰ Archiefonderzoek bevestigt het bestaan van deze vijf zussen.²⁷¹ Vader Simon wordt in een akte uit 1817 aangeduid als “gepensioneerd Lieutenant Colonel ter zee wonende te Vught”.²⁷²

²⁶⁸ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 33.

²⁶⁹ *Nieuwe Surinaamsche courant en letterkundig dagblad*, 04 november 1834.

²⁷⁰ Genealogieonline, informatie over de stamboom van Adriaan Hagoort van Borcharen geraadpleegd op: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-mollet-van-de-pol/I327211.php> (08-06-2020).

²⁷¹ Het Utrechts Archief (HUA), Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1109-15, aktenummer 23, gedateerd 13-08-1867: overlijdensakte Matthia Simonetta Petronella Hendrica van Borcharen, overleden op 13-08-1867. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/D8FE8F8A005E48119F82C06D2D26BD06>; HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1109-23, aktenummer 25, gedateerd 27-07-1875: overlijdensakte Anna Maria van Borcharen, overleden op 27-07-1875. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/4290566E0F4241F88E4CFABA26924B56>; HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1109-25, aktenummer 24, gedateerd 21-08-1877: overlijdensakte Anna van Borcharen, overleden op 20-08-1877. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/E01F43CD4BC046D8AEB6F833B509E662>; HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1110-01, aktenummer 13, gedateerd 22-03-1881: overlijdensakte Cornelia Johanna Petronella van Borcharen, overleden op 08-03-1881. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/C2BE87FD12E447F2863124A972C78BB7>; Stadsarchief Rotterdam, Burgerlijke Stand Rotterdam, overlijdensakten, toegangsnummer 999-09, inventarisnummer 1852A, folionummer a108, aktenummer 1852.419: overlijdensakte Petronella Johanna Cornelia van Borcharen, overleden op 15-02-1852. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/9E01DD6AAF0F49509BE2C58219189C2D>.

²⁷² BHIC, Notarissen in Vught, 1786-1935, toegangsnummer 5117, inventarisnummer 6, gedateerd 12-05-1817: machtiging van Simon van Borcharen (1760-1829) en Ursula Maria Margaretha Adriana van Borcharen aan Cornelis van Borcharen. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/02A0A3EBD2C04E378BD4D0505D2845B0>.

De brief die begint met “Hartelijk Geliefde Zuster Antje” is gericht aan een van Adriaans zussen.²⁷³ In de afsluiting van de brief schrijft hij over “broeder V. d. Pol”.²⁷⁴ Adriaans op één na oudste zus, Anna Maria van Borcharen (1790-1875), was getrouwd met Gerrit van de Pol (1760-1836).²⁷⁵ Volgens Wagenaar Hummelinck is de brief aan haar gericht.²⁷⁶ Op verzoek van zijn zus beschrijft Van Borcharen het dagelijks leven op de koffieplantage ‘Kokswoud’. Daar was hij vermoedelijk directeur of opzichter.²⁷⁷ De brief geeft het beeld van een luxeleven: ’s ochtends ontbijt Van Borcharen met “koffij, boter, brood, kaas, ham, pannenkoeken en zo 't een en ander meer”, ’s middags gaat hij “stilletjes een klein tukje doen” waarna hij “eens regt gemakkelijk, in een stoel een kop thee te drinken onder 't rooken van een sigaar, en 't leezen van 't een of ander mooi boek deel.”²⁷⁸ Als hij even van het onderwerp afdwaalt schrijft hij: “Waar was ik ook gebleven, a ja, bij dat sigaartje!”²⁷⁹ Ook aan glaasjes brandewijn, jenever, bier of rode wijn lijkt het hem en zijn burens niet te ontbreken.²⁸⁰ Met burens doelt Van Borcharen niet op de slaafgemaakten die naast en met hem wonen en hem dag en nacht bedienen, maar op de collega-opzichters, directeurs en eigenaren van de naburige plantages. Als het gaat om de behandeling van slaafgemaakten vindt Van Borcharen er geen doekjes om: “wanneer er een onder hun is die een woord durft kikken, krijgt hij dadelijk op zijn ribben, anders was er met dat volkje ook geen huis te houden.”²⁸¹ Slaafgemaakten zijn in de ogen van Van Borcharen minderwaardig. De ongelijke machtsrelatie en de manier waarop hij ‘zijn’ slavenmacht behandelt lijkt voor hem op geen enkele manier problematisch te zijn.

De uitvoerige beschrijvingen van maaltijden, drankjes, dutjes en sigaartjes, van de binnen- en buitenkant van de gebouwen, de tuin, de plantage en van de slaafgemaakte mensen

²⁷³ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 33. De brief was ten tijde van de publicatie in het bezit van een nakomeling van Jan Willem Berkelbach van der Sprenkel (1782-1849) die getrouwd was met Adriaans zus, Cornelia Johanna Petronella van Borcharen (1795-1881). Eén van hun zoons, tevens genaamd Jan Willem Berkelbach van der Sprenkel (1827-1861), trouwde met de dochter van een andere zus van Adriaan. Het ging om Henriette Simonette van de Pol (1823-1861), dochter van Anna Maria van Borcharen (1790-1875) en Gerrit van de Pol (1760-1836). Mogelijk is de brief via Anna Maria of Cornelia Johanna Petronella overgeleverd.

²⁷⁴ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 41.

²⁷⁵ HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 982-06, aktenummer 3, gedateerd 19-03-1856: huwelijk van Jan Willem Berkelbach van der Sprenkel en Henriette Simonetta van de Pol. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/5ECEE3820F2649098E0384927F0D179B>.

²⁷⁶ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 41.

²⁷⁷ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 35.

²⁷⁸ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 34-35.

²⁷⁹ Idem.

²⁸⁰ Idem.

²⁸¹ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 37.

waarover Van Borcharen de leiding voert, zijn voor hem wellicht een manier om aan zijn zus te laten zien hoe goed hij het heeft.²⁸² In het slot van zijn brief schrijft hij:

*Wel Zuster wat dunkt u heeft Hagoort nu niet een heerlijk leeven. Ja dat is waar dat heb ik ook echter, ben ik daarvoor ook in de West Indiën: en zo ver verwijderd van mijne dierbare bloedverwanten, ik wenschte liever honderd malen slegter te leeven en wat dichter bij ulieden, wanneer ik daarom denk lieve Antje, dan kan mij 't gemoet vol worden.*²⁸³

In een voetnoot suggereert Wagenaar Hummelinck dat ‘Hagoort’ wijst op een neef van moederskant maar mijn overtuiging is dat Adriaan *Hagoort* van Borcharen het hier over zichzelf heeft.²⁸⁴ Hij heeft een goed leven in het tropische Suriname, maar mist zijn familie. Afgaand op de informatie over zijn latere leven is hij nooit naar Nederland teruggekeerd. In augustus 1849 staat een huis en erf in een buitenwijk van Paramaribo te koop onder zijn naam.²⁸⁵ Volgens een krantenbericht schenkt A.H. van Borcharen op 8 september 1853 de vrijheid “aan den slaaf Frans, geboren in 1799”.²⁸⁶ Zijn de denkbeelden van Adriaan over de slavernij veranderd en liet hij Frans vrij uit morele overwegingen? Of was Frans op vierenvijftigjarige leeftijd niet meer in staat om (goed) werk te verrichten en liet Van Borcharen hem (in vrijheid) aan zijn lot over?²⁸⁷ Een andere mogelijke motivatie voor de vrijlating geeft een krantenbericht van augustus 1854. In dat jaar neemt Van Borcharen de leesbibliotheek in Paramaribo over van de overleden N.J. Kelk. Adriaan belooft zijn klanten een “prompte bediening”, een uitbreiding van de “boekverzameling met (...) merkwaardige Werken in de Nederduitsche, Engelsche en Fransche Talen” en “kantoor- en schoolbehoeften, tegen de minst mogelijke prijzen”.²⁸⁸ Wellicht deed hij afstand van zijn huis, erf en ‘slaaf’ om zich volledig te kunnen richten op zijn nieuwe onderneming. Tot 1884 verschijnen er met enige regelmaat advertenties in de Surinaamse kranten van A.H. van Borcharen & Co, Van Borcharen & Weytingh en Boek- en Papierhandelaar A.H. van Borcharen.²⁸⁹ Daarnaast wordt Van Borcharen in de jaren 1869 en 1871 genoemd als kerkmeester van de Hervormde

²⁸² Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 34-36, 38-39.

²⁸³ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 40-41.

²⁸⁴ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 41.

²⁸⁵ *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad*, 13 augustus 1849.

²⁸⁶ *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad*, 13 september, 1853.

²⁸⁷ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 56: “Slaven die door ouderdom of invaliditeit niet meer konden werken, waren de eigenaars alleen maar tot last en werden daarom vaak vrijgelaten.”

²⁸⁸ *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad*, 12 augustus 1854.

²⁸⁹ *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad*, 3 mei en 20 december 1856, 10 december 1861, 22 juli 1862, 11 oktober 1864, 16 mei 1871, 4 december 1884; *De Kolonist. Dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname*, 5 juli en 13 december 1866.

Christelijke gemeente.²⁹⁰ Het debat omtrent de slavernij kan Van Borcharen niet ontgaan zijn, aangezien hij in de jaren 1861 en 1862 een brochure “Over de Emancipatie der Slaven” verkocht evenals het boek *Geschiedenis van Suriname* geschreven door de abolitionist Julien Wolbers.²⁹¹ In 1864 adverteert Van Borcharen voor “een geneeskundig volksboek over de genezing der Zenuwen verslapping als een gevolg van geheime gewoonten of buitensporigheden in de geslachtsverrigtingen van het ligchaam”.²⁹² Speelde de boekhandelaar hiermee in op de vermeende seksuele losbandigheid in de kolonie?²⁹³

Op basis van belastingaanslagen concludeert Michiel van Kempen dat boekhandelaren tot de middenklasse van de kolonie behoorden.²⁹⁴ In 1868 en 1874 was Van Borcharen in ieder geval stemgerechtigd met belastingbijdragen van respectievelijk 105 en 78,90 gulden.²⁹⁵ In 1866 had Van Borcharen zich verkiesbaar gesteld voor het lidmaatschap van de Koloniale Staten, waarbij hij slechts 1 stem had ontvangen.²⁹⁶ Het is de vraag of de belastingbedragen van Van Borcharen uit 1868 en 1874 representatief zijn voor de inkomenspositie tijdens zijn verdere leven. Tot op hoge leeftijd was hij actief als boekhandelaar, wat doet vermoeden dat hij zich anders financieel niet kon onderhouden. Op 27 juli 1886 – Van Borcharen is dan vierentachtig jaar – verschijnt de volgende advertentie in het Koloniaal Nieuws- en Advertentieblad van Suriname:

Voordelige Aanbieding!

*Door hoogen ouderdom buiten staat zijnde de vele werkzaamheden, aan de Lees-bibliotheek verbonden, naar behooren te verrichten, is de ondergeteekende genoodzaakt dezelve, bestaande uit ruim 7000 Hollandsche, Engelsche, Fransche en Duitsche Werken van de beste schrijvers, op zeer voordelige conditien te koop aan te bieden. Nadere informatien daaromtrent te bekomen bij A.H. van Borcharen.*²⁹⁷

Waarschijnlijk is niemand ingegaan op de oproep, want bijna een jaar later, op 22 april 1887, staat een vergelijkbaar bericht in hetzelfde blad.²⁹⁸ Op 13 juni 1888 komt Adriaan Hagoort van Borcharen te overlijden op zesentachtigjarige leeftijd.²⁹⁹ Hij is dan weduwnaar van de in

²⁹⁰ *Surinaamsche courant gouvernements advertentie blad*, 25 november 1869; *De Kolonist. Dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname*, 24 december 1871.

²⁹¹ *Surinaamsche courant gouvernements advertentie blad*, 10 december 1861, 22 juli 1862.

²⁹² *Surinaamsche courant gouvernements advertentie blad*, 11 oktober 1864.

²⁹³ Zie bijvoorbeeld: Paasman, *Reinhart*, 194-195.

²⁹⁴ Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Deel 3* (Paramaribo: Uitgeverij Okopipi, 2002), 169.

²⁹⁵ *De West-Indier, dagblad toegewyd aan de belangen van Nederlandsch Guyana*, 7 januari 1874; *Surinaamsche courant gouvernements advertentie blad*, 19 maart 1868.

²⁹⁶ *Surinaamsche courant gouvernements advertentie blad*, 10 april 1866.

²⁹⁷ *Suriname, Koloniaal Nieuws- en Advertentieblad*, 27 juli 1886.

²⁹⁸ *Suriname, Koloniaal Nieuws- en Advertentieblad*, 22 april 1887.

²⁹⁹ *Suriname, Koloniaal Nieuws- en Advertentieblad*, 26 juni 1888.

Paramaribo geboren Françoise Gerhardina Arlaud (1804-1875).³⁰⁰ Het echtpaar trouwde in 1859. Françoise was toen vijfenvijftig jaar oud; Adriaan was zevenenvijftig. Zij was afkomstig uit een van oorsprong Franse hugenotenfamilie die al een aantal generaties actief was in de plantage-economie en het koloniaal bestuur van Suriname.³⁰¹ Adriaan Hagoort van Borcharen bleef – voor zover bekend – kinderloos.

3.3 J.H. Nagel

Net als Van der Goes was J.H. Nagel een militair. Voor informatie over zijn leven was ik geheel aangewezen op zijn in 1840 gepubliceerde reisverslag, want aanvullende bronnen over hem heb ik niet kunnen vinden. Het reisverslag bestaat in totaal uit zeven brieven die Nagel heeft geschreven vanuit de kampen waar hij gestationeerd was. De eerste brief is gedateerd op 4 mei 1828. De laatste brief schreef hij op 4 november 1831. Op de titelpagina van zijn gepubliceerde reisverslag staat dat hij een luitenant is geweest in het zevenentwintigste bataljon jagers. Jagers waren mensen die weggelopen slaafgemaakten opspoorde. Vaak waren ook “zwarte jagers” onderdeel van deze achtervolgingsmissie.³⁰² Deze slaafgemaakten werd in ruil voor hulp bij het opsporen van Marrons de vrijheid beloofd. Ook Nagel lijkt te hebben samengewerkt met slaafgemaakten. In een brief die hij stuurt vanuit Nickerie schrijft hij dat zijn post bestaat uit “22 man (...) en 10 negers”.³⁰³ Met enige regelmaat schrijft Nagel over zijn gezondheid.³⁰⁴ Zijn bezorgdheid daarover was niet onterecht, want in het voorwoord laat de uitgever aan de lezer weten dat de auteur “bezweek voor den invloed eener luchtstreek, tegen welke slechts zeer weinige Europeanen op den duur bestand zijn!”³⁰⁵ De brieven zijn gericht aan een vrouw die Nagel “vriendin” noemt.³⁰⁶ In zijn eerste brief wordt duidelijk met welke bedoeling Nagel zijn brieven aan haar schreef:

Ik zie u reeds in den gezelligen kring van zoo velen, die belang in mijn lot stellen; ik bespeur het, hoe aller deelnemende blikken op u gevestigd zijn en op den brief, dien gij in de hand houdt; ik zie u dien

³⁰⁰ Overlijdensbericht van Françoise Gerhardina Arlaud op 1 mei 1875 in het *Surinaamsche courant gouvernements advertentie blad*. Op 20 april van dat jaar was ze overleden.

³⁰¹ Genealogieonline. Informatie over de familie Arlaud geraadpleegd op: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-emden-amsterdam-suriname-breda/14375.php> en <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-emden-amsterdam-suriname-breda/14054.php> (08-06-2020). Na het Edict van Nantes in 1685 weken Franse hugenoten uit naar Suriname. Bron: Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 35.

³⁰² Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 70.

³⁰³ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 120.

³⁰⁴ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 94-95, 121, 138.

³⁰⁵ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, voorberigt, I.

³⁰⁶ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 111, 131, 158.

*brief openen; ik hoor u den inhoud voorlezen, en - wij zijn niet gescheiden! Mijne ziel, - het beste gedeelte van mij zelven, - bevindt zich in uw midden.*³⁰⁷

Met zijn brieven wilde Nagel het thuisfront op de hoogte stellen van zijn belevenissen. De brieven dienden voorgelezen te worden aan een gezelschap van belangstellenden. De uitgever van de brieven belooft de lezer “geene aaneengeschakelde, stelselmatige beschrijvingen, veel minder geleerde beoordeelingen of vergelijkingen, maar losse tafereelen en schetsen, zoodanig als het gevoel van het oogenblik hem in de pen legde.”³⁰⁸ Nagel is zelf van mening dat “juist dit gebrek aan stelselmatige orde (...) aan deze verhalen eene bijzondere belangrijkheid bijzetten.”³⁰⁹ Nagel en de uitgever lijken hier de geloofwaardigheid van het verslag te willen onderstrepen. Zij benadrukken dat de tekst direct is opgetekend en er geen verdere bewerking heeft plaatsgevonden. De tekst staat daardoor dicht bij de ‘echte’ beleving en ervaring van de auteur. Volgens de Amerikaanse sociologe Judith Adler is het aanhalen van een “ooggetuige-status” gebruikelijk in reisverslagen.³¹⁰ Reizigers onderbouwen het waarheidsgehalte van hun tekst met het argument: ik was daar (en jij niet). In de context van het slavernijdebat dat aan het begin van de jaren 1840 voorzichtig vorm begon te krijgen in Nederland, is dit argument van bijzonder belang. Argumenten voor de afschaffing van de slavernij werden voornamelijk verkondigd door politici en abolitionisten *in Nederland*. Kolonisten konden deze argumenten gemakkelijk tegenspreken door te stellen dat men in Nederland geen idee had waar men het over had.³¹¹ Voor Nagel was het blijkbaar niet nodig om zijn visie op de slavernij uitvoerig te verdedigen of te overdenken. Hij schrijft: “ik zie de mogelijkheid niet in, om onze vaderlandsche markten een genoegzamen voorraad van koffij, suiker, katoen, enz. tot billijke prijzen te beschikken, wanneer men de slavernij afschaft.”³¹² Daarmee is voor Nagel de kous af.

3.4 Gaspar Philip Charles van Breugel (1798-1888)

Dankzij een studie van de Nederlandse historica Susan Legêne is er relatief veel bekend over het leven en werk van Gaspar Philip Charles van Breugel (1798-1888). Vanuit het perspectief van de adellijke familie Van Breugel onderzocht zij “de Nederlandse overzeese expansie in de vroege negentiende eeuw en de betekenis daarvan in Nederland zelf”.³¹³ Gaspar van Breugel

³⁰⁷ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 2.

³⁰⁸ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, voorberigt, II.

³⁰⁹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 2.

³¹⁰ Judith Adler, “Origins of Sightseeing,” *Annals of Tourism Research* 16 (1989): 11, 19-20, 22.

³¹¹ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 44.

³¹² Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 127.

³¹³ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 16.

was het vijfde kind van de kapitein Jacques Fabrice van Breugel en Catharina Jacoba van Breugel.³¹⁴ Een jaar na Gaspars geboorte overleed zijn vader. Via zijn vrouw Johanna Adolphina Canter Camerling (1800-1835) verkreeg Gaspar van Breugel een plaats binnen de Haarlemse elite.³¹⁵ Hij werd daar “ontvanger der directe belastingen”.



Pendantportretten van Gaspar Philip Charles van Breugel (1798-1888) en Johanna Adolphine Canter Camerling (1800-1835). Vermoedelijk vervaardigd in de periode 1825-1835. Schilder: Charles Howard Hodges. Bron: RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (privécollectie). Afbeeldingsnummers: IB00067549 (Van Breugel) en IB00067548 (Camerling). Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/129408> (Van Breugel) en <https://rkd.nl/explore/images/129407> (Camerling).

Door het tweede huwelijk van Gaspars moeder met Simon Banning Clifford Kocq kwamen twee Surinaamse plantages in het bezit van de familie.³¹⁶ Eén van deze plantages, de plantage ‘Kocqswoud’, is vermoedelijk de plantage waar de eerder besproken Adriaan Hagoort van Borcharen in 1828 directeur was. Van Breugel reisde naar Suriname om de belangen van zijn familie te behartigen.³¹⁷ Met zijn in 1842 gepubliceerde reisverslag wilde hij bijdragen aan het Nederlandse (anti-)slavernijdebat.³¹⁸ Hij voelde zich daartoe gerechtvaardigd vanwege de zojuist beschreven “ooggetuige-status”.

³¹⁴ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 101.

³¹⁵ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 112.

³¹⁶ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 106.

³¹⁷ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 74.

³¹⁸ Idem.

Het was op raad van eenen vriend, dat ik tot de uitgave besloot, en dit voornamelijk, om eenig nader licht te verspreiden omtrent den toestand en de behandeling der slaven; immers de berigten en oordeelvellingen, welke men, vooral in den laatsten tijd, daaromtrent in brochures en dagbladen verspreidt, loopen geheel uiteen en getuigen van eenzijdigheid en vooroordelen. Blijkbaar zijn de meeste dezer schriften ternedergesteld door schrijvers, die van hooren zeggen hunne bespiegelingen afleiden; die nimmer in de kolonie zich ophielden en alzoo daarover niet altijd met grond eenig oordeel kunnen vellen. (...) Ik heb uit eigen oogen gezien en de behandeling der slaven met onpartijdigheid gadeslagen. Liefde tot de waarheid, beschouw ik in deze als mijnen eersten pligt, en heb ik mij steeds voor oogen gehouden.³¹⁹

Met deze woorden onderstreept Van Breugel niet alleen de betrouwbaarheid van zijn eigen reisverslag, maar verwerpt hij bovendien alle geschriften die op papier zijn gezet door auteurs die nooit in Suriname zijn geweest. Het lijkt er echter op dat hij niet alles waarover hij schreef “uit eigen oogen gezien” had. Een beschrijving van Inheemse mensen uit zijn boek toont opvallend veel overeenkomsten met een passage uit een brief van de voormelde J.H. Nagel:

Citaat uit een brief van Nagel,
gepubliceerd in 1840:

*vreedzame Indianen, die (...) de rivier af-
en opvaren. Zij zijn roodbruin van kleur,
en hun vel vormt met dat der negers en
Europeanen een zeer scherp contrast. (...)
De vrouwen breijen de netten, vlechten de
hangmatten en vervaardigen voor zich
zelven die kunstige en fraaije koralen
voorschootjes, welke hare gansche
kleeding uitmaken.³²⁰*

Citaat uit het boek van Van Breugel,
gepubliceerd in 1842:

*Wij zagen in dit oord vele Indianen, die de
rivier op en af voeren (...) Zij zijn rood-bruin
van kleur, en hebben een zeer vreedzaam
uiterlijk, zoo als zij ook vreedzaam zijn. De
vrouwen breiden netten, vlechten hangmatten,
en vervaardigen die kunstige voorschootjes van
koralen, welke hare geheele kleeding
uitmaken.³²¹*

Wat Van Breugel ook niet vermeldt, is dat zijn reis op het moment van publicatie bijna twintig jaar geleden heeft plaatsgevonden. Hij verbleef in Suriname van oktober 1823 tot mei 1824.³²² Tijdens zijn reis schreef hij een *Journal* dat hij in 1835 bewerkte tot een manuscript dat met enige aanpassingen uiteindelijk in 1842 in boekvorm is gepubliceerd.³²³ Daarmee is het “dagverhaal” van Van Breugel allesbehalve een onpartijdige weergave van de werkelijkheid. Van Breugel gebruikte het format van een reisverslag om zijn mening over de

³¹⁹ Van Breugel, *Dagverhaal*, voorrede, v-vi.

³²⁰ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 97-98.

³²¹ Van Breugel, *Dagverhaal*, 102.

³²² Legène, *De bagage van Blomhoff*, 74.

³²³ Legène, *De bagage van Blomhoff*, 191, 454.

slavernijkwestie te verkondigen én kracht bij te zetten door te verwijzen naar zijn autoriteit als ooggetuige. Het verslag van Van Breugel zegt waarschijnlijk meer over zijn standpunt en visie in 1842 dan over zijn ervaringen tijdens de reis in 1823-1824.

Wat was het standpunt van Van Breugel ten aanzien van slavernij? Hij lijkt met het boek in de eerste plaats de negatieve beeldvorming over de slavernij en de kolonisten in Suriname te willen weerleggen. Hij beklagt zich over het feit dat kolonisten “sedert meer dan eene halve eeuw in een kwaad daglicht” gesteld zijn.³²⁴ In plaats van verachting verdienen de kolonisten in Suriname volgens Van Breugel waardering: “want, wat was de kolonie Suriname vroeger? immers eene wildernis met wilden, anders niet! en door wie deze herschepping? door Blanken!”³²⁵ Ook met de uitbuiting van slaafgemaakten valt het volgens Van Breugel wel mee:

*Wat eenige schrijvers ook zeggen mogen, die hunne onbekookte voortbrengselen door eene saus van teederhartige menschlievenheid hebben weten smakelijk te maken, het is onwaar, dat in Suriname de werkzame negerslaaf zich overwerkt.*³²⁶

Van Breugel presenteert zichzelf in zijn boek als een ‘goede meester’. Hij stelt dat de slaafgemaakten verheugd waren hem te ontmoeten, “daar ik alles aangewend heb, om het die menschen, hoewel zij allen een volkomen gelukkig leven hadden en tevreden waren, te veraangenamen door vriendelijkheid.”³²⁷ Voor de vrijheid waren de mensen die Van Breugel tot zijn eigendom rekende volgens hem nog niet klaar:

*Wil men met vrucht vrijdom schenken, dan moet men de kinderen daartoe van hunne eerste jeugd af aan opleiden, door hun eene beschaafde opvoeding te laten geven, door een gepast onderwijs, en wel bij voorkeur, door de Moravische Broeders.*³²⁸

Als actief lid van de Maatschappij ter Bevordering van het Godsdienstig Onderwijs onder de Slaven en verdere Heidensche Bevolking in de Kolonie Suriname (ook wel de Haagsche Maatschappij) pleitte Van Breugel voor het zendingswerk van de hernhutters op de plantages.³²⁹ Pas na een succesvolle bekering en beschaving kon worden gesproken over de afschaffing van de slavernij. Deze overtuiging kwam overeen met het standpunt van de Nederlandse politiek en andere plantage-eigenaren die het moment van afschaffing zover

³²⁴ Van Breugel, *Dagverhaal*, 94.

³²⁵ Idem.

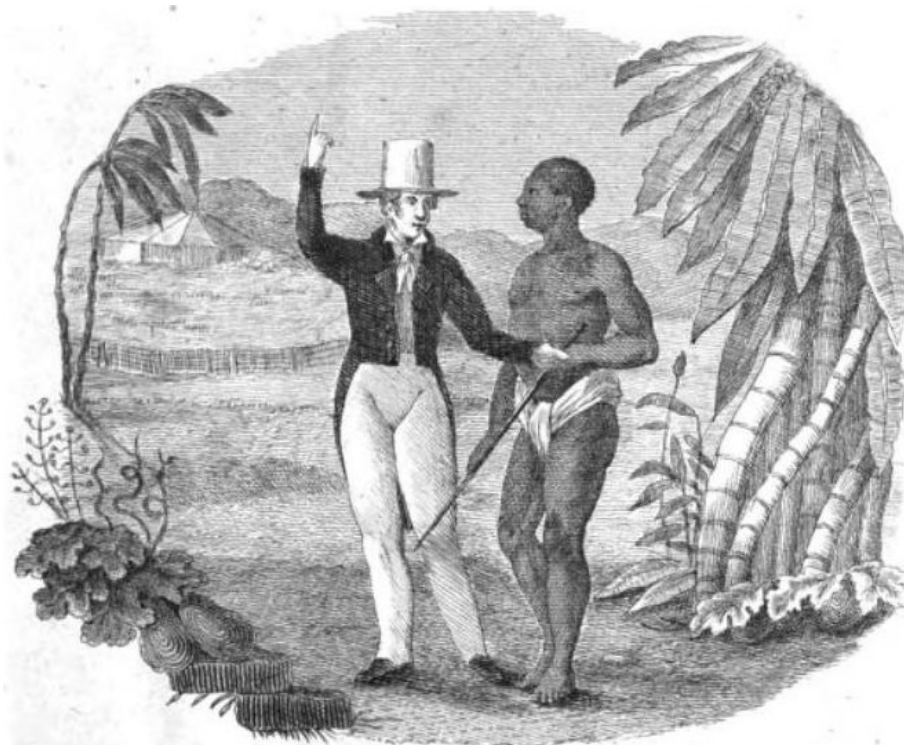
³²⁶ Van Breugel, *Dagverhaal*, 82.

³²⁷ Van Breugel, *Dagverhaal*, 55.

³²⁸ Van Breugel, *Dagverhaal*, 86-87.

³²⁹ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 112.

mogelijk voor zich uit wilden schuiven.³³⁰ Legêne schrijft: “Van Breugel was geen mooischrijver. Hij vond werkelijk dat de slaven christelijk onderwijs moesten krijgen en dat de plantage-eigenaren daarin hun verantwoordelijkheid moesten nemen.”³³¹ Van Breugel was ongetwijfeld oprecht in zijn christelijke overtuigingen en idealen. Dat neemt niet weg dat zijn visie aansloot bij zijn persoonlijke belangen in de plantage-economie. Stond de volgens Van Breugel noodzakelijke opvoeding van zijn slaafgemaakte onderdanen werkelijk op de eerste plaats, of liet hij zijn eigen belangen ook meewegen?



**Er zijn belooningen in den Hemel, zoowel voor den
slaaf als voor den vryen man.**

Bladz. 72.

Afbeelding op de titelpagina van Van Breugels “Dagverhaal”, 1842. Plantage-eigenaar Gaspar van Breugel staat naast een slaafgemaakte en wijst naar de hemel.³³² Graveur en tekenaar onbekend.

Bron: Gaspard Philip Charles van Breugel, *Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname* (Amsterdam: C.G. Sulpke, 1842), titelpagina.

³³⁰ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 373.

³³¹ Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 374.

³³² Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 122-123.

3.5 Gerardus Balthazar Bosch (1794-1839)

Gerardus Balthazar Bosch werd op 7 september 1794 geboren in Utrecht als zoon van Johannes Bosch (?-1840) en Gerarda Catharina Pfühl (?-1830).³³³ In zijn geboortestad werd hij opgeleid tot predikant.³³⁴ Voor hij naar Curaçao vertrok, nam hij in 1815 vrijwillig deel aan de strijd tegen Napoleon. In 1816 arriveerde hij in Curaçao waar hij tot 1836 predikant bleef.³³⁵ Vanuit Curaçao maakte Bosch verschillende reizen waarover hij verslagen schreef die werden gepubliceerd in *Vaderlandsche Letteroefeningen*.³³⁶ Later werden deze verslagen samengevoegd en aangevuld in het boek *Reizen in West-Indië, en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika* dat in drie opeenvolgende delen werd uitgegeven door zijn broer Leonard Eduard Bosch (1792-1865). In het derde deel dat 424 pagina's telt, beschrijft Bosch zijn reis naar Suriname. Dit deel werd na zijn dood, in 1843, gepubliceerd. Bosch verbleef in Suriname in de maand november. In zijn verslag noemt hij geen jaartal. Wel beschrijft hij een bezoek aan de gouverneur Cantzlaar die van 1828 tot 1831 het hoogste gezag in de kolonie voerde.³³⁷ Bosch moet dus ergens in deze periode in Suriname zijn geweest. In 1829 keerde Bosch tijdelijk terug naar Nederland vanwege een zwakke gezondheid.³³⁸ Volgens de Nederlandse letterkundige A.J. van der Aa, die een korte biografie schreef over Bosch, kwam tijdens dit verblijf in Nederland het besluit zijn reisverslagen te bundelen en publiceren.³³⁹ Wellicht heeft Bosch daarna de reis naar Suriname gemaakt met de intentie er een boek over uit te brengen. Hij maakte de reis in ieder geval ook voor zijn plezier, want in zijn boek heeft hij het over “een speelreisje door de schoone streken van Suriname”.³⁴⁰

³³³ HUA, Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969, deel 2: stukken over afzonderlijke onderwerpen zonder classificatienummers, toegangsnummer 1007-2, inventarisnummer 11821: registratie van Gerardus Balthazar Bosch, geboren op 07-09- 1794. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/938532F7D7EFD2F5E0534701000A719B>.

³³⁴ Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (DBNL), *Biographisch woordenboek der Nederlanden, deel 2, derde en vierde stuk*, A.J. van der Aa (Haarlem: J.J. van Brederode, 1855), 992. Geraadpleegd op: https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog03_01/aa__001biog03_01_0043.php (08-06-2020).

³³⁵ Huygens ING, *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 3*, onder redactie van D. Nauta en anderen (Kampen: uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1988), 50. Informatie over Gerardus Balthazar Bosch (1794-1839) geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/blnp/#source=3&page=51&view=imagePane> (08-06-2020).

³³⁶ Huygens ING en DBNL, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel 4*, onder redactie van P.C. Molhuysen en P.J. Blok (Leiden: A.W. Sijthoff's uitgevers-maatschappij, 1918), 232. Informatie over Gerardus Balthazar Bosch (1794-1839) geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nbnw/#source=4&page=123&view=imagePane> (08-06-2020).

³³⁷ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 67.

³³⁸ DBNL, *Biographisch woordenboek*, 993.

³³⁹ Idem.

³⁴⁰ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 294.

Het reisverslag is opgebouwd uit brieven die ieder een apart onderwerp hebben. Bosch wisselt algemene informatie over de geschiedenis van Suriname, de inwoners en flora en fauna af met verslagen over zijn persoonlijke ervaringen:

Had ik nu de geschiedenis der kolonie, slaven, dieren, planten en wat niet al door elkander gehaspeld, volgens de dagteekening, op welke ik nopens het eene of andere iets zag, hoorde, las, of vernam, dan zouden mijne brieven veel gehad hebben van de Surinaamsche magazijnen van vroegere dagen, waarin de zalfpot naast den kastoren hoed, en het braadspit naast de witte zijden kousen te koop hing. Beter, dacht ik, is het, toen ik mijn dagboek eens met opmerkzaamheid inzag - beter is het, het gelijksoortige bij elkander te voegen, ten einde de zoo beminnelijke duidelijkheid en regelmaat te bevorderen.³⁴¹

Net als Nagel en Van Breugel wil hij de lezer overtuigen van de geloofwaardigheid van het verslag. Bosch wil de lezer “datgene mededeelen, wat ik gezien, gehoord en ondervonden heb, in dien ongedwongen stijl, welken ik steeds getracht heb aan te nemen, of liever te behouden.”³⁴² Daar voegt hij nog aan toe zich te “verheugen, er in geslaagd te zijn, om, even als een getrouwe spiegel, bij het terugkaatsen der voorwerpen, aan derzelve gedaante niets toe of af te doen.”³⁴³ Net als Van Breugel vindt Bosch dat mensen die de kolonie niet bezocht hebben, geen recht van spreken hebben:

Dat men toch eenmaal begripe, dat de Europeanen, die nooit in onze West-Indische koloniën waren, evenmin in staat zijn, om over derzelve ware behoeften te oordeelen, als een blinde over de kleuren; evenwel zijn er velen, die, met de kaart van Suriname en de reis van Stedman voor zich, met eene onnavolgbare stoutmoedigheid zeer beslissend zeggen, wat in die kolonie al of niet gedaan moet worden.³⁴⁴

Afgeschrikt door de weinig positieve geluiden over de afschaffing van de slavernij in de Engelse koloniën, besluit Bosch: “Emancipatie dus, maar eene zeer langzaam voorbereide alleen, kan nuttig voor de kolonie en nuttig voor de slaven zijn.”³⁴⁵ Ook hierin kan een overeenkomst worden opgemerkt met de visie van Van Breugel. Wellicht dat de mannen elkaar zelfs kenden, want ze waren beiden lid van de eerdergenoemde Haagsche Maatschappij.³⁴⁶ De zendelingen worden door Bosch op een voetstuk geplaatst:

zij kunnen allen vergeleken worden bij fakkels, die licht verspreiden in den stik donkeren nacht, waarin het menschelijke geslacht in zoo vele oorden van de wereld ronddoelt. Moeijelijk en gevaarvol is de taak, welke die mannen op zich hebben genomen, en terwijl anderen doorgaans de vruchten van hunnen

³⁴¹ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 213.

³⁴² Bosch, *Reizen naar Suriname*, 3.

³⁴³ Idem.

³⁴⁴ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 157.

³⁴⁵ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 167.

³⁴⁶ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 389.

*arbeid plukken, en maaijen hetgeen zij gezaaid hebben, arbeiden de zendelingen niet zelden hun geheel leven, zonder bijna eenige vrucht van hunnen arbeid te zien.*³⁴⁷

Bosch is niet alleen trots op de zendelingen, maar ook op zijn land. Hij is de enige van de zes auteurs die de koloniën expliciet in verband brengt met een gevoel van nationale trots:

*er moesten kanalen worden gegraven en sluizen aangelegd worden. Dit deden de Hollanders; hun komt de eer toe, met taai geduld, zoowel in de oude als nieuwe wereld, den oceaan en de stroomen te hebben bedwongen - eene reden te meer, er trotsch op te zijn: Nederlander te heeten.*³⁴⁸

De slaafgemaakten die met hun benen in de modder hebben gestaan om de kanalen en sluizen uit te graven laat Bosch hier gemakshalve achterwege. Halverwege de jaren 1830 keerde Bosch definitief terug naar zijn geliefde vaderland. Op 11 mei 1838 trad hij in het huwelijk met de toen achtenveertigjarige Helena Elizabetta Creutz.³⁴⁹ Het echtpaar is niet lang samen geweest want op 1 april 1839 overleed Bosch op zijn buitenplaats in Arnhem.³⁵⁰

Bosch was een vermogend man; zijn nalatenschap had een totale waarde van 17555 gulden.³⁵¹ Hij bezat onder andere het Arnhemse landgoed Buiten Leeuwenstein, bestaande uit een herenhuis, een koetshuis, een stalling en een tuin en moesgrond. Uit nog openstaande rekeningen valt op te maken dat hij zich onder andere een tuinknecht en een stalhouder kon veroorloven. Verder bezat hij een huis in de wijk Wittevrouwen in Utrecht, een omvangrijke inboedel, twee zitplaatsen in de Nieuwe Kerk in Arnhem en enkele obligaties. Bosch had geen kinderen, waardoor zijn bezittingen werden verdeeld over zijn vader, drie broers, een halfzus geboren uit een eerder huwelijk van zijn moeder, en de zeven kinderen van zijn broer en uitgever Leonard Eduard Bosch. Ook wilde hij vierhonderd gulden nalaten aan de armenkas van Curaçao en honderd gulden aan elk van zijn drie peetkinderen te Curaçao. Deze beschikking was echter nietig verklaard vanwege het ontbreken van een datum. Opvallend is dat in het testament was opgenomen dat hij “eene slavin met hare twee jongste kinderen” de

³⁴⁷ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 393.

³⁴⁸ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 39.

³⁴⁹ Haags Gemeentearchief, Huwelijksakten Den Haag, Ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de gemeente 's-Gravenhage, toegangsnummer 0335-01, inventarisnummer 587, aktenummer 167, gedateerd 11-05-1838: huwelijksakte Gerardus Balthazar Bosch en Helena Elizabetta Creutz. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/6B42AB364CC947249A5B31667B55D4D4>.

³⁵⁰ Gelders Archief (GA), Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, toegangsnummer 0207, inventarisnummer 384, aktenummer 117, gedateerd 04-04-1839: overlijdensakte Gerardus Balthazar Bosch, overleden op 01-04-1839. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/7A9D379D25EF441AA1DB65FB48400726>.

³⁵¹ GA, Memories van Successie, Kantoor Arnhem, toegangsnummer 0021, inventarisnummer 45, folio 146-152: memorie van successie, Gerardus Balthazar Bosch, overleden op 01-04-1839. Geraadpleegd op: <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=128&miadt=37&miaet=18&micode=0021-01&minr=37006653&miview=ldt>.

vrijheid wilde schenken. De slavinnen en kinderen bleken echter door hemzelf al verkocht te zijn toen hij overleed.³⁵²

3.6 Dirk Scheltema (1815-1886)

Dirk Scheltema (1815-1886) werd op 26 februari 1815 geboren als derde zoon van Gayus Jans Scheltema (1761-1850) en Anna Catharina Versteegh (1789-1867).³⁵³ Hij bezocht Suriname vlak voor de afschaffing van de slavernij, in 1861 en 1862. In de introductie van de bronuitgave in de *West-Indische Gids* schrijft G.A.N. Scheltema de Heere:

*Het dagverhaal van den bezoeker is getrokken uit de reisbrieven van mijn oom Dirk Scheltema, die van zijn 15de tot zijn 21ste jaar zeevaarder ter koopvaardij was, daarna op Java in den handel ging, op zijn 26ste jaar benoemd werd tot Agent der Javasche Bank te Semarang, en in 1853 - oud 38 jaar - op zijn verzoek eervol uit dat ambt ontslagen werd, waarna hij voorgoed thuis voer.*³⁵⁴

Dirk Scheltema was als jongeman een zeevaarder en later een bankier in Nederlands-Indië. Scheltema de Heere schrijft dat Dirk “voorgoed thuis voer” in 1853, maar de reis naar Suriname en Curaçao bewijst het tegendeel. In het *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad* van 29 oktober 1861 wordt D. Scheltema vermeld als aangekomen passagier.³⁵⁵ Uit het dagboek valt op te maken dat Scheltema enkele dagen eerder, op 25 oktober 1861, voet aan wal zette.³⁵⁶ Het dagboek betreft een vrij feitelijke beschrijving van de activiteiten die Scheltema van dag tot dag onderneemt. Hij verblijft in het Lyons hotel te Paramaribo van 25 oktober 1861 tot 25 januari 1862.³⁵⁷ Vanuit Paramaribo maakt hij verschillende uitstapjes naar plantages. Net als voor Van der Goes is Suriname voor Scheltema een tijdelijke stop onderweg naar zijn eindbestemming Curaçao.³⁵⁸ Door een vertraging van de schoener die hem naar Curaçao moet brengen, duurt zijn verblijf in Suriname langer dan gepland. Op woensdag 18 december 1861 schrijft hij:

Wel moet men hier veel geduld hebben, ten minste ik; immers had ik mij, van Haarlem uitgaande, voorgesteld nu bereids verscheidene weken op Curaçao te zijn. Van Saramacca teruggekomen, zal er

³⁵² Idem.

³⁵³ Genealogieonline. Informatie over de stamboom van Dirk Scheltema geraadpleegd op: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-jellema/135000.php> (08-06-2020).

³⁵⁴ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 321.

³⁵⁵ *Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad*, 29 oktober 1861.

³⁵⁶ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 323.

³⁵⁷ Idem.

³⁵⁸ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 335.

*met Paramaribosche haast gewerkt worden voor ons vertrek naar Curaçao: ik zal maar vast weder mijn geduld oefenen.*³⁵⁹

Een kleine week later, op 24 december, is het geduld op: “Soms, als ik om dien tragen schipper denk, begint het bloed mij te koken.”³⁶⁰ Waarom Scheltema haast heeft om naar Curaçao te gaan en wat het doel van zijn reis is, blijft onvermeld. Wel schrijft hij op 7 december 1861: “Recht onaangenaam is het, dat ik niet nader kan komen tot het doel mijner reis, maar mijn verblijf hier is allerbelangrijkst.”³⁶¹ Tijdens zijn reis ontmoet hij kooplieden, administrateurs, plantage-eigenaren, slaafgemaakten, directeurs, blankofficieren en mensen met een functie in de koloniale overheid, waaronder de gouverneur.³⁶² Deed hij zaken met deze mensen? Was hij met een opdracht naar de koloniën gekomen? Wilde hij er zelf een onderneming beginnen? Het blijft gissen, want hoewel hij de meeste mensen bij naam noemt, laat hij zich niet expliciet uit over de bedoeling of reden van deze ontmoetingen.

Scheltema's ervaringen uit de tijd dat hij woonde op Java zijn van invloed op zijn perceptie van Suriname:

*Het is hier een geheel ander leven dan in de Oost; de kleederdracht der bedienden heeft lang niet dat eenvoudige en sierlijke der bedienden op Java, maar hier zijn de bedienden hoofd voor hoofd kostbaarder.*³⁶³

Opvallend is dat Scheltema het niet over ‘slaven’ maar over “bedienden” heeft. Zijn de slaafgemaakten in zijn gedachten al geëmancipeerd? De betekenis die hij aan de bedienden toeschrijft wijkt in ieder geval niet af van de manier waarop er in de tweehonderd jaar daarvoor naar slaafgemaakten werd gekeken door Nederlandse kolonisten. De bedienden worden door Scheltema gewaardeerd om hun financiële waarde. Op andere plekken in zijn dagboek schroomt hij niet om het woord “slaaf” of “slavin” te gebruiken. Bij het bezoek aan een plantage kwamen “slaven en slavinnen, slaafjes en slavinnetjes” hem begroeten.³⁶⁴ Later verwijst hij naar Van Hoëvell en “zijn veelbesproken werk over de slavernij in deze gewesten”.³⁶⁵ Als zijn vertrek uit Suriname eindelijk in zicht is schrijft Scheltema: “Tevreden zal ik zijn de rivier de Suriname uit te wezen, want in de bovenlanden beginnen de

³⁵⁹ Idem.

³⁶⁰ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 336.

³⁶¹ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 331.

³⁶² Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 321, 323, 325, 329, 331, 332.

³⁶³ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 326.

³⁶⁴ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 328.

³⁶⁵ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 331. W.R. van Hoëvell schreef in 1854 *Slaven en vrijen onder de Nederlandse wet*, waarin hij zich kritisch uitte over de slavernij en de behandeling van slaafgemaakten.

negerslaven onwillig te worden.”³⁶⁶ Met uitzondering van dit laatste citaat zijn oordelen of een mening over slaafgemaakten of de slavernij in het dagboek van Scheltema ver te zoeken. Hij vindt het onprettig dat de slaafgemaakten “onwillig” worden, maar of hij die opstandigheid terecht, begrijpelijk, schandalig of beangstigend vindt, krijgt de lezer niet te weten. Mogelijk komt dat doordat Scheltema dit dagboek niet schreef voor een lezer, maar voor zichzelf. De feitelijke beschrijving van de plaatsen die hij bezoekt en personen die hij ontmoet, doet vermoeden dat het dagboek vooral diende als naslagwerk van zijn eigen geheugen. Een verwijzing naar een gebeurtenis was voor hem genoeg om bijbehorende emoties en gedachten op te roepen. De onwetende lezer tast in het duister.

In het bevolkingsregister van Haarlem staan in de periode 1849-1859 vijf kinderen onder de naam Scheltema ingeschreven.³⁶⁷ De oudste vier kinderen zijn geboren in Semarang op Java en komen uit het eerste huwelijk van Scheltema met Catharina Maria Vermeulen.³⁶⁸ Vermoedelijk is Catharina op Java gestorven, waarna Dirk met de kinderen naar Nederland vertrok. Toen Dirk Scheltema zichzelf en zijn kinderen op 10 augustus 1854 liet inschrijven als de nieuwe bewoners van de Rozengracht 30 te Amsterdam, werd er een ‘W’ van weduwnaar achter zijn naam geschreven.³⁶⁹ Een klein jaar later, op 8 juni 1855 hertrouwde hij op veertigjarige leeftijd in Amsterdam met Johanna Kerkhoven die op dat moment zesendertig jaar was.³⁷⁰ Op 19 maart 1856 beviel Johanna van een zoon in Haarlem.³⁷¹ Waarschijnlijk zijn er complicaties opgetreden bij de bevalling, want vier dagen na de geboorte, op 23 maart 1856 overleed zij.³⁷² Dirk Scheltema was voor de tweede keer

³⁶⁶ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 337.

³⁶⁷ Noord-Hollands Archief (NHA), Bevolkingsregister Haarlem, 1849-1859, toegangsnummer 2295, inventarisnummer 2670: registratie van Dirk Scheltema, Johanna Kerkhoven, Gajus Scheltema, Cornelis Scheltema, Anna Scheltema, Petronella Scheltema en Jan Scheltema. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/94E2035BD84D4D22ADBA62BFD4867229>.

³⁶⁸ Catharina Maria Vermeulen staat als moeder geregistreerd op de overlijdensakte van Cornelis Scheltema (1847-1866) en de huwelijksakte van Petronella Scheltema (1851-1940). Ik ga ervanuit dat Gajus Scheltema (1840-voor 1886) en Anna Scheltema (1849-na 1886) dezelfde moeder hebben, omdat zij ook in Semarang zijn geboren. Bronnen: Erfgoed Leiden en Omstreken, Overlijdensakten 1866, archiefnummer 0516, registratienummer 4987, aktenummer 900, gedateerd 12-06-1866: overlijdensakte Cornelis Scheltema, overleden op 12-06-1866. Geraadpleegd op: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/50754882>; NHA, Burgerlijke Stand Huwelijk, aktenummer 224, gedateerd 16-10-1879: huwelijksakte Adriaan Dozy en Petronella Scheltema. Geraadpleegd op: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/29380581>.

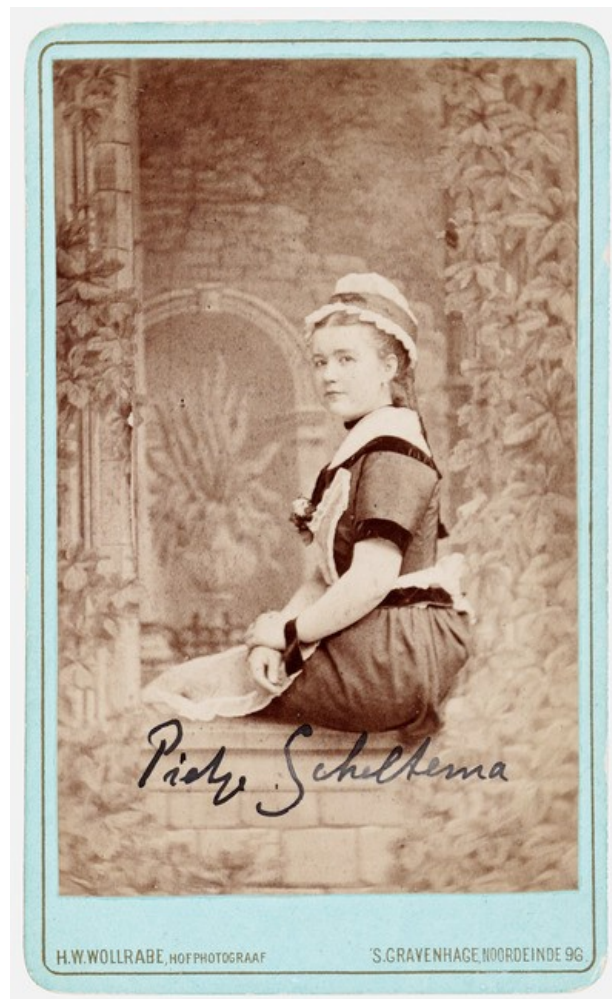
³⁶⁹ Stadsarchief Amsterdam, Bevolkingsregister 1853-1863, archiefnummer 5000, inventarisnummer 709: registratie Dirk Scheltema, Gajus Scheltema, Cornelis Scheltema, Anna Scheltema en Petronella Scheltema. Geraadpleegd op: <https://archief.amsterdam/archief/5000/709>.

³⁷⁰ NHA, Burgerlijke Stand Huwelijk, registratienummer 4, folio 100, gedateerd 08-06-1855: huwelijksakte Dirk Scheltema en Johanna Kerkhoven. Geraadpleegd op: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/35490377>.

³⁷¹ NHA, Geboorteakten van de gemeente Haarlem, 1856, toegangsnummer 358.46, inventarisnummer 11856, aktenummer 21-03, gedateerd 21-03-1856: geboorteakte Jan Scheltema, geboren op 19-03-1856. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/61A60BD0D39646C88DE774DFDC884716>.

³⁷² NHA, Burgerlijke Stand Overlijden, aktenummer 25-03, gedateerd 25-03-1856: overlijdensakte Johanna Kerkhoven, overleden op 23-03-1856. Geraadpleegd op: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/27869448>.

weduwnaar en had vijf moederloze kinderen. Van zijn jongste dochter, Petronella Scheltema (1851-1940), is een foto bewaard gebleven. Op zestienjarige leeftijd werd haar zelfbewuste blik vastgelegd tegen de achtergrond van het decor van een fotostudio in Den Haag.



Portret van Petronella “Pietje” Scheltema (1851-1940). Foto genomen op zondag 22 juli 1877 in Den Haag.

Fotograaf: Heinrich Wilhelm Wollrabe.

Bron: RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (Collectie Iconografisch Bureau). Formaat A, afbeeldingsnummer IB01008769. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/155776>.

Bij de dood van Dirk Scheltema op 26 augustus 1886 waren alleen zijn jongste drie kinderen - Anna, Petronella en Jan - nog in leven.³⁷³ Zijn erfenis was ruim honderdnegentigduizend gulden waard. Hij bezat onder andere een huis aan de Gedempte Oude Gracht in Haarlem en tientallen obligaties van onder andere de Nederlandsch Indische Handelsbank en een

³⁷³ NHA, Memories van Successie (successiebelasting) in Noord-Holland, toegangsnummer 178, inventarisnummer 1668, dossiernummer 6/6147: memorie van successie, Dirk Scheltema, overleden op 26-08-1886. Geraadpleegd op: <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=100&miadt=236&miaet=54&micode=178-1668&minr=5041460&miview=ldt>.

Hongaarse goudlening. Ten tijde van zijn overlijden waren in ieder geval een werkster, een schoenpoetser, een loopmeisje en een keukenmeid bij hem in dienst. De Memorie van Successie van Dirk Scheltema toont geen directe banden met de Surinaamse plantage-economie.

3.7 Conclusie

De auteurs van de geselecteerde teksten hadden allen een andere positie binnen de Surinaamse slavenmaatschappij. Hendrik Maurits van der Goes en Dirk Scheltema waren ‘slechts’ passanten en hadden voor zover bekend geen persoonlijke belangen bij de plantage-economie. Adriaan Hagoort van Borcharen was een directeur of opzichter op de plantage Kokswoud waarvan Gaspar Philip Charles van Breugel (gedeeld) eigenaar was. Misschien hebben de mannen elkaar zelfs ontmoet. Van Borcharen schrijft zonder scrupules over het fysieke geweld waarmee slaafgemaakten onder zijn leiding tot werk werden gemaand. Het is de vraag of dat strookte met de ideeën die Van Breugel had over een christelijke en beschavende heropvoeding van zijn slaafgemaakte onderdanen. Ook Gerardus Balthazar Bosch pleitte als dienstdoend predikant te Curaçao voor bekering en beschaving van de slaafgemaakte bevolking. Beide mannen, Van Breugel en Bosch, waren lid van de Haagsche Maatschappij die godsdienstig onderwijs aan slaafgemaakten voorstond. J.H. Nagel was een militair die gevluchte slaafgemaakten opspoorde in samenwerking met ‘zwarte jagers’. In zijn brieven aan een “vriendin” besteedt hij overigens weinig aandacht aan zijn eigen positie.

Van der Goes, Van Borcharen, Nagel, Van Breugel en Bosch verbleven allemaal in Suriname binnen het tijdsbestek van 1823 tot 1831. Scheltema is wat dat betreft een uitzondering. Hij was in Suriname in de jaren 1861 en 1862. Zijn dagboek kan juist interessant zijn, omdat hij in Suriname verbleef tijdens de aanloop naar de afschaffing van de slavernij. De brieven van Nagel en Van Borcharen verdienen in het volgende hoofdstuk bijzondere aandacht, omdat hun teksten aan vrouwen gericht waren. Dit kan van invloed zijn geweest op de manier waarop zij over vrouwen in Suriname schreven. Mogelijk is hiervan ook sprake bij het dagboek van Van der Goes dat vermoedelijk ook door zijn (vrouwelijke) familieleden werd gelezen.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de beeldvorming over vrouwen door de auteurs van de geselecteerde teksten. Die beeldvorming wordt waar mogelijk in verband gebracht met de achtergronden van de auteurs en hun zojuist besproken visie op slavernij.

Hoofdstuk 4: “de schoonste wederhelft van het mensdom”

Het uiterlijk van vrouwen is een veelbesproken onderwerp in de geselecteerde teksten. In sommige gevallen wordt hier met één woord naar verwezen. De plantagedirecteur Van Borcharen heeft het bijvoorbeeld over “drie knappe meiden” die deel uitmaken van ‘zijn’ “huisvolk”.³⁷⁴ In andere gevallen is de uiterlijke vertoning van vrouwen het hoofdonderwerp en wordt het door de auteurs uitvoerig besproken. Van Breugel beschrijft op die manier de entree van een gekleurde vrouw bij een diner waar hij te gast is:

*Daarna kwam er eene schoone mulattin binnen, hebbende over haar half bloot ligchaam of linker schouder, eenen sneeuwvitten, veelal met arrowroot, in plaats van stijfjesel, door gehaalden handdoek, en in hare handen een zeer net geschuurden rood-koperen lampet en kom.*³⁷⁵

Uit de teksten valt op te maken dat het lezerspubliek van de auteurs niet bekend is met gekleurde en zwarte mensen. Nagel legt in één van zijn brieven uit: “De kleur der eigenlijke mulatten kunt gij niet beter vergelijken dan bij die bruinkleurige koffijketels en kannen, welke de Hollandsche vrouwen met roodarde plegen te poetsen.”³⁷⁶ Blijkbaar heeft de vriendin aan wie Nagels brieven gericht zijn deze uitleg nodig om zich een voorstelling te kunnen maken van gekleurde mensen. Waarschijnlijk waren de auteurs zelf ook niet gewend aan mensen met een zwarte huidskleur. Van Breugel schrijft bijvoorbeeld: “Bij mijn ontwaken, den volgenden morgen, beving mij een hevige schrik; een zwarte jongen kwam mij oproepen. (...) Later gewende ik beter aan die zwarte gezigten.”³⁷⁷

In dit hoofdstuk wordt de algemene beeldvorming over vrouwen behandeld. Uitgangspunt daarbij is het uiterlijk van vrouwen. In de ideeën die de auteurs koppelen aan dat uiterlijk wordt zichtbaar hoe zij dachten over de status en functie van vrouwen in de Surinaamse maatschappij. Om de beeldvorming over vrouwen beter te kunnen plaatsen en begrijpen, analyseer ik waar nodig ook de algemene beeldvorming over de verschillende bevolkingsgroepen in Suriname.

4.1 Een “bonte menigte”

Als de stoomboot waarmee J.H. Nagel naar Suriname reist de stad Paramaribo nadert, gebruiken hij en zijn medepassagiers hun “kijkers, om de bonte menigte, die ons nieuwsgierig

³⁷⁴ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 34.

³⁷⁵ Van Breugel, *Dagverhaal*, 33.

³⁷⁶ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 20.

³⁷⁷ Van Breugel, *Dagverhaal*, 43.

aangaapte, gade te slaan.”³⁷⁸ Door meerdere auteurs wordt een dergelijk exotisch beeld geschetst van de verschillende huidskleuren en kledingstijlen van mensen in Paramaribo.³⁷⁹ Scheltema schrijft over Surinaamse vrouwen in het bijzonder: “De stad wemelde alzo van zwarte, gele, bruine, bronzen, vale en allerhande soort gekleurde vrouwen en meisjes, geheel in 't wit gekleed, maar gelaat en voeten ongedekt.”³⁸⁰ Nagel gebruikt in zijn tekst de terminologie die gangbaar was in het negentiende-eeuwse Suriname om gradaties in huidskleur te duiden: “Gestreept bont, licht gekleurde shawls, en allerlei batist, gaas en linnengoed worden door de negerinnen, mulattinnen en verdere mustische, castische en poestische dames zeer gezocht.”³⁸¹ Scheltema en Nagel maken een onderscheid tussen verschillende huidskleuren, wat suggereert dat dat ‘ertoe doet’ in hun beleving. Tegelijkertijd ontbreekt de witte kleur in hun opsomming van de variaties in huidskleur. Daarmee plaatsen zij witte mensen in een aparte categorie en worden alle andere, niet-witte mensen ‘op een hoop’ gegooid. De door hen beschreven vrouwen waarvan het volgens Scheltema ‘wemelt’ in Paramaribo worden daarmee als een bonte menigte voorgesteld. Volgens Edward Said is een dergelijke beschrijving van andere mensen typerend voor koloniale reisverslagen.³⁸² Door de vrouwen als een groep te omschrijven, wordt hun individualiteit naar de achtergrond verschoven.³⁸³

4.2 Kleding en status

Volgens Alex van Stipriaan droegen zwarte vrouwen in de loop van de negentiende eeuw steeds meer kleding.³⁸⁴ De verandering in kledingstijl werd voor een deel opgelegd door de koloniale overheid die het bedekken van het zwarte lichaam zag als een onderdeel van hun ‘beschavingsmissie’. De vrouwen hebben vermoedelijk ook hun eigen invulling gegeven aan de klederdracht die *kotomisi* wordt genoemd.³⁸⁵ Over slaafgemaakte vrouwen op een markt in Paramaribo schrijft de predikant Bosch:

De Europesche dienstmeisjes, ja zelfs de huishoudsters hebben bij het gaan naar de markt zoo veel coquetterie en aanmatiging niet als deze zwartjes. Haar gang is trotsch en gemaakt; zij werpen haren

³⁷⁸ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 16-17.

³⁷⁹ Van Breugel, *Dagverhaal*, 71; Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 16-17, 54; Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 336.

³⁸⁰ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 336.

³⁸¹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 54. Zie ook: Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 92-93.

³⁸² In: Mills, *Discourse*, 97-89.

³⁸³ Idem.

³⁸⁴ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 314.

³⁸⁵ Van Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 315.

Koto refereert aan het traditionele kledingstuk. Misi betekent vrouw of juffrouw.

*omslagdoek van den eenen schouder op den anderen, en verschikken telkens den hoofddoek, met welken zij in talrijke vormen het hoofd bedekken.*³⁸⁶

Door het denigrerende woord “zwartjes” te gebruiken, laat Bosch zien dat hij neerkijkt op de vrouwen waarover hij schrijft. Wat betreft “coquetterie en aanmatiging” zijn zwarte, slaafgemaakte vrouwen volgens hem de overtreffende trap van Europese dienstmeisjes én van de gekleurde Surinaamse ‘huishoudsters’. De kleding van de Afro-Surinaamse vrouwen wordt door Bosch in verband gebracht met een ijdelheid en arrogantie die hij bespottelijk vindt.



Vrouwen in kotomisi, Suriname. Aquarellen vervaardigd tussen 1850 en 1860. Tekenaar: Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen.

Bron: Rijksmuseum. Objectnummers RP-T-1994-281-35 en RP-T-1994-281-19. Geraadpleegd op:
<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.293892>.

Nagel beschrijft naast zwarte vrouwen ook gekleurde vrouwen die *kotomisi*-kledij dragen. Zij “dragen nog eene soort van ruim jakje en verscheidene losse doeken, waarvan een om het hoofd, *angiessa* genaamd.”³⁸⁷ Een *angisa* is een op originele wijze gevouwen hoofddoek die onderdeel uitmaakt van de *kotomisi*-stijl. Nagel stelt dat alleen “de mindere klassen” zich op deze manier kleden en koppelt daarmee een kledingstijl aan de status van vrouwen. Hij vervolgt: “Andere miessies, die het wat ruimer hebben, kleeden zich geheel en al gelijk de Hollandsche vrouwen, dat op hun bruin of zwart vel zonderling afsteekt.”³⁸⁸ Nagel associeert

³⁸⁶ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 98-99.

³⁸⁷ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 81.

³⁸⁸ Idem. “Miessies” betekent vrouwen.

een hoger niveau van welvaart met een Nederlandse kledingstijl. Tegelijkertijd kan of wil Nagel die kledingstijl niet verzoenen met het “bruin of zwart vel” van de vrouwen.

Door Nederlandse kleding te dragen hebben de vrouwen een onderdeel van de cultuur van de koloniale machthebber overgenomen. Volgens de Indiaas-Engelse academicus Homi K. Bhabha wordt daarmee de machtspositie van de Europese overheerser ondermijnd.³⁸⁹ Eigenschappen als kleding, taal en een bepaald ‘niveau’ van beschaafdheid werden door de koloniale elite voorgesteld als exclusief aan hen toebehorend. Daarmee distantieerden kolonisten zich van de gekleurde en zwarte middenklasse en legitimeerden zij hun machtspositie. Wanneer gekleurde en zwarte mensen de taal en cultuur van de witte koloniale bevolking eigen kunnen maken, vervaagt echter het verschil tussen de twee groepen en hun hiërarchische posities. Een gekoloniseerde ‘ander’ die zich kleedt of gedraagt als de koloniale overheerser dreigt de ambivalentie die besloten ligt in het koloniale vertoog bloot te leggen.³⁹⁰ Om de gekoloniseerde middenklasse op afstand te houden, werd zij volgens Bhabha door kolonisten beschreven als gelijkend, maar toch niet hetzelfde.³⁹¹ De ‘missies’ die Nagel beschrijft, kleden zich “geheel en al *gelijk* de Hollandsche vrouwen”, maar voor Nagel zijn ze niet *Hollands*.³⁹²

Over gekleurde mannen zegt Nagel: “De eigentlijke beschaafdheid dezer lieden is zeer oppervlakkig en hun karakter moeilijk te doorgronden, zoodat men in den omgang met hen altoos voorzigtig en op zijne hoed behoort te zijn.”³⁹³ De “beschaafdheid” van gekleurden is volgens Nagel een façade. De Europeaan moet op zijn hoede zijn, want “hunne trotschheid, of liever hun opgewekt zelfgevoel, heeft haren oorsprong in de minachting der blanken.”³⁹⁴ Uit deze laatste zin spreekt ook de angst die Nagel voelt bij de in de negentiende eeuw opkomende gekleurde middenklasse. In het volgende hoofdstuk wordt verder ingegaan op de beeldvorming over deze middenklasse en de positie van vrouwen daarin.

³⁸⁹ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (New York: Routledge Classics, 2004), 123, 126, 129.

³⁹⁰ Bhabha, *The Location of Culture*, 126.

³⁹¹ Bhabha, *The Location of Culture*, 123, 125, 127-128.

³⁹² Cursief aangebracht door BR.

³⁹³ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 82.

³⁹⁴ Idem.

4.3 Mooie ‘mulattinnen’ en lelijke ‘creolenmoeders’

Voornamelijk jonge gekleurde vrouwen worden in de teksten positief gewaardeerd om hun uiterlijk.³⁹⁵ De militair Van der Goes schrijft over gekleurde vrouwen die hij ontmoet op een dansfeest het volgende:

*Behalven colliers en oorringen was de kleeding der vrouwen zeer eenvoudig en bestond alleen uit een heel fijn netelsdoeks kledje; rokken geloof ik niet, dat zij aanhadden, corsetten zeker niet; aan de oudere vrouwen stond dit laatste wel niet zeer mooi, maar aan de jonge meisjes des te beter.*³⁹⁶

De kleding die weliswaar “eenvoudig” is, staat de jonge vrouwen beter dan de oude vrouwen. Volgens Nagel bevinden zich “onder de negerinnen (...) wel enkele schoone jonge dochters (...), maar veel minder dan onder de mulattinnen.”³⁹⁷ ‘Jong en gekleurd’ wordt door de mannen hoger gewaardeerd dan ‘oud en zwart’. Dit komt overeen met de bevindingen van Hilde Neus die stelt dat witte mannen in het negentiende-eeuwse Suriname een voorliefde hadden voor jonge, gekleurde vrouwen.³⁹⁸

De combinatie van ‘oud’ en ‘zwart’ openbaart zich in het stereotype van de ‘creolenmoeder’. Dit waren oudere vrouwen die zorgdroegen voor de kinderen terwijl de moeders plantagewerk verrichtten.³⁹⁹ Dirk Scheltema beschrijft een creolenmoeder als “de matres van de bewaarschool, nog ouder en nog lelijker dan juffrouw Zoo-en-Zoo.”⁴⁰⁰ Ook plantage-eigenaar Van Breugel schetst een weinig flatteus beeld:

*Als men zoodanige creolen-mama, met een tamarinden tak in de hand, eenen troep kinderen ziet achtervolgen, worden de lachspieren zelfs van den heracliet in beweging gebragt: men verbeeldt zich eene oude zwarte naakte tooverheks met eenen dunnen stok, eenen troep zwarte biggetjes, die zeer tierig zijn, voortdrijvende.*⁴⁰¹

Van Breugel maakt de vrouw belachelijk door haar als oud, zwart, naakt en een “tooverheks” voor te stellen. Met dat laatste woord benadrukt hij niet alleen dat hij haar oud en lelijk vindt, maar suggereert hij ook dat de vrouw irrationeel is. Daarmee is ze het tegenovergestelde van de objectieve, rationele superioriteit die witte mannen zichzelf aanmaten in de negentiende eeuw.⁴⁰² De naaktheid van de vrouw “verbeeldt” hij zich. Het is niet aannemelijk dat de

³⁹⁵ Van Breugel, *Dagverhaal*, 33, 55; De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 15; Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 25; Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 34.

³⁹⁶ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 15.

³⁹⁷ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 25.

³⁹⁸ Neus, “The Yellow Lady,” 128.

³⁹⁹ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 136-137; Verheij, “Opgroeien tussen slaven en meesters,” 78.

⁴⁰⁰ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 330.

⁴⁰¹ Van Breugel, *Dagverhaal*, 59.

⁴⁰² Pratt, *Imperial Eyes*, 7.

vrouw die hij aanschouwde daadwerkelijk naakt was. Zoals in de vorige paragraaf werd uitgelegd gingen slaafgemaakten juist meer kleding dragen in de loop van de negentiende eeuw.⁴⁰³ De naaktheid wordt door Van Breugel zonder specifieke aanleiding op de vrouw geprojecteerd. Daarnaast ontmenselijkt Van Breugel de zwarte kinderen door ze te omschrijven als “eenen troep zwarte biggetjes”.

Naast deze beschrijvingen van de ‘creolenmoeder’ zijn uiterlijke beschrijvingen van zwarte vrouwen in de teksten dun gezaaid. Scheltema beschrijft een zwarte vrouw als “een gespierde negerin”.⁴⁰⁴ Predikant Bosch plaatst twee stereotype beelden tegenover elkaar als hij schrijft: “En wilt gij nu Suriname in miniatuur voor uw verbeelding halen, stel u dan voor: (...) fraai gekleede dames en schier naakte negerinnen.”⁴⁰⁵ Net als Van Breugel beschrijft Bosch zwarte vrouwen als ‘naakt’, terwijl hij die beschrijving niet lijkt te baseren op een directe observatie. Het is een door Bosch gecreëerd beeld dat bovendien wordt versterkt doordat het wordt afgezet tegen de “fraai gekleede dames”. Gedragingen of eigenschappen die in de eigen cultuur een taboe waren, werden in reisverslagen vaak geprojecteerd op de gekoloniseerde ander.⁴⁰⁶ Zo werden zwarte, slaafgemaakte vrouwen volgens Hilary Beckles in de negentiende eeuw getypeerd als seksueel losbandig, gevoelloos en masculien.⁴⁰⁷ Zij waren daarmee het tegenovergestelde van de witte vrouw die in de Westerse cultuur een verzorgende, loyale en huiselijke rol kreeg toegedicht.⁴⁰⁸ ‘Gespierdheid’ en ‘naaktheid’ kunnen in die context worden begrepen als taboes in de Europese cultuur die door de auteurs in verband worden gebracht met zwarte vrouwen.

4.4 Veldwerk

Over één onderwerp blijft het in de geanalyseerde teksten opvallend stil: het veldwerk van vrouwen op de plantages. Toch was halverwege de negentiende eeuw vijftien procent van de vrouwelijke, werkende slaafgemaakten veldslaaf.⁴⁰⁹ Vijf van de zes auteurs zijn tijdens hun verblijf op plantages geweest, maar aan het werk van de slaafgemaakten besteden zij in hun teksten nauwelijks aandacht. Bosch krijgt het voor elkaar om drie bladzijden te wijden aan het telen van cacaobomen zonder één keer de aanwezigheid van slaafgemaakten te noemen.⁴¹⁰

⁴⁰³ Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 314.

⁴⁰⁴ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 337.

⁴⁰⁵ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 104-105.

⁴⁰⁶ Thompson, *Travel Writing*, 141.

⁴⁰⁷ Beckles, “Sex and Gender,” 135.

⁴⁰⁸ Beckles, “Sex and Gender,” 136.

⁴⁰⁹ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 50. Voor slaafgemaakte mannen ligt dat percentage op tweeënvijftig procent.

⁴¹⁰ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 303-305.

Van Breugel beschrijft een wandeling over zijn eigen plantage, maar laat daarbij de slaafgemaakten onvermeld.⁴¹¹ Scheltema bezoekt een plantage waarvan “de macht 900 koppen bedraagt” en schrijft daarover:

*Alles wat tot de fabriek en comfort bestemd is, werd door ons bezocht. Alles, behalve de negerhutten en het hospitaal, die geheel nieuw van bouw zijn, zal nieuw opgericht worden, waarmede de vereischte voortgang plaats vindt; met het oude machine werk had de maling juist heden een aanvang genomen.*⁴¹²

Scheltema kan de negenhonderd slaafgemaakten moeilijk over het hoofd hebben gezien. Een deel van hen was waarschijnlijk druk met de verbouwing en het machinale werk waar Scheltema over schrijft. Opvallend is ook dat uit Scheltema’s tekst op geen enkele manier blijkt dat de slavernij binnen twee jaar na zijn bezoek aan Suriname wordt afgeschaft. De arbeid van slaafgemaakten is blijikbaar zo vanzelfsprekend dat het niet het vermelden waard is. Ook Nagel laat in zijn beschrijving van het werk op een koffieplantage de mensen die het werk verrichten achterwege:

*De koffij groeit aan kleine boompjes, en bestaat uit eene ronde vrucht, niet ongelijk aan een rozenobel, doch buitengemeen zoet van smaak; dezelve wordt geplukt, en na in de zon gedroogd en gepeld te zijn, op de ruime zolderingen der plantagie-gebouwen gelucht. Het pellen geschiedt in houten vijzels, die met handicraft gedraaid worden. Ook moeten de boontjes nauwkeurig gesorteerd worden, en hiertoe is een regt Jobs-geduld noodig.*⁴¹³

Dat het sorteren van de koffiebonen inderdaad monnikenwerk is, blijkt uit de brief van Adriaan van Borcharen. Als plantagedirecteur stond hij van alle auteurs het dichtst bij het veldwerk van de slaafgemaakten. Hij is ook de enige auteur die het plantagewerk van vrouwen beschrijft:

*Thans, zijn er 25 meiden of negerinnen in de loos, elk van hun krijgt een tobbe, die 200 Pd. houd, en moeten mij dezelve schoon en wel leveren, gij begrijpt ligt, wat een zwaar werk dit is, want ik krijg nimmer meer terug dan 150 Pd. heele blauwe boon. 't resteerende is al gebroken, of zwarte of rooije koffij, die weinig waarde heeft, nu moeten zij die een voor een na zien, want vind men een gebroken in de heelen geeft 't slaag, vind men weder een heele in de gebroken Id. Id., dus dat 't gemeenlijk slaag geeft kunt gij wel na gaan, want zij zijn of nooit er meede gereed wanneer de tijd daar is om de koffij aan te neemen, Zondag hebben deezen ook nimmer, om reeden zij niet klaar kunnen komen, anders heeft een neger altijd prompt, zijn Zondag. Nadat ik dan de 25 negermeiden hunne koffij goed nagezien en aangenomen heb, word dezelve in de straks genoemden kist gedaan.*⁴¹⁴

⁴¹¹ Van Breugel, *Dagverhaal*, 59.

⁴¹² Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 332.

⁴¹³ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 50.

⁴¹⁴ Wagenaar Hummelinck, “Het dagelijksche leven,” 40.

De meeste auteurs proberen in hun teksten hun machtspositie te rechtvaardigen door negatieve, inferieure beelden op slaafgemaakten te projecteren. Ze verzwijgen daarbij de harde werkelijkheid van gedwongen arbeid en geweld op de plantages. In de tekst van Van Borcharen is die beeldvorming afwezig. Ik kan deze tekst moeilijk anders interpreteren dan hoe het er staat. Dit is wat er gebeurde.

4.5 Inheemse vrouwen

De militair Van der Goes koopt tijdens zijn vijfdaags bezoek aan Paramaribo een souvenir voor zijn familie in Nederland. Het zijn “muntjes” gemaakt door “de Indiaanen of oude inwoners van het land”.⁴¹⁵ Over Inheemse mensen schrijft Van der Goes: “Zij hebben nog dezelfde gewoonten en kleding, als toen de Europeanen America het eerst ontdekten.”⁴¹⁶ Daarmee schetst Van der Goes een statisch, onveranderlijk beeld van de Inheemse bevolkingsgroep die hij bovendien in een vroegere tijd situeert, op afstand van de Westerse moderniteit waar hij zelf deel van uitmaakt.⁴¹⁷ Vanuit die opgelegde positie vormen de Inheemsen geen bedreiging voor de ambities van witte kolonisten. Nagel noemt de Inheemsen “vreedzaam” en Van Breugel neemt deze bewoording over: “Zij (...) hebben een zeer vreedzaam uiterlijk, zoo als zij ook vreedzaam zijn.”⁴¹⁸ Inheemse vrouwen worden door Nagel als volgt beschreven:

*De vrouwen dragen gevlochten koralen, om het middenlijf te bedekken. Voorts bedienen zij zich van eene soort van kousjes onder en boven de kuit, die zeer naauw zijn, en aan het been eene mismaaakte en allerbespottelijkste gestalte geven; gij kunt u dezelve niet beter voorstellen, dan wanneer gij een stok door een grooten appel of eene kleine meloen steekt. Ook worden die kousjes, van kindsbeen af, nooit los gemaakt.*⁴¹⁹

Het uiterlijk van de vrouwen noemt Nagel ‘mismaakt’ en ‘bespottelijk’. Net als de ‘creolenmoeder’ worden Inheemse vrouwen belachelijk gemaakt en als een totale ‘ander’ weggezet. In de bezigheden van de vrouwen ziet Nagel wel overeenkomsten met de Europese cultuur:

De vrouwen breijen de netten, vlechten de hangmatten en vervaardigen voor zich zelve die kunstige en fraaije koralen voorschootjes, welke hare gansche kleeding uitmaken. De vernuftige arbeid dier voorschootjes beschaamt het kunstigste dameswerk in Europa, ten minste wanneer men het gemis van

⁴¹⁵ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 18.

⁴¹⁶ Idem.

⁴¹⁷ Mills, *Discourse*, 99-101.

⁴¹⁸ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 97; Van Breugel, *Dagverhaal*, 102.

⁴¹⁹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 119.

*regelmatig geteekende patronen of modellen in aanmerking neemt, en toch doet zij bezwaarlijk onder voor uwe koralen beursjes, of die zwierige tabakszakken, welke in Duitschland zoo zeer in zwang zijn.*⁴²⁰

Het handwerk van de Inheemse vrouwen associeert Nagel met “het kunstigste dameswerk in Europa”. Wellicht legt hij deze relatie omdat hij aan een vrouw schrijft en verwacht dat zij geïnteresseerd is in de vrouwelijke arbeid van de Inheemse bevolking. De door Inheemse vrouwen vervaardigde “voorschootjes” noemt Nagel bewonderenswaardig, waarbij hij rekening houdt met hun ‘achtergestelde’ positie. De vrouwen moeten het immers zonder “regelmatig geteekende patronen of modellen” doen. Maar als het erop aankomt verkiest Nagel de Europese “koralen beursjes” en “zwierige tabakszakken” boven het Inheemse handwerk.

4.6 Witte vrouwen

Witte vrouwen schitteren in de geanalyseerde teksten vooral door afwezigheid. Dat is niet verwonderlijk; er waren ook weinig witte vrouwen in het negentiende-eeuwse Suriname. J.H. Nagel had graag een (witte) vrouw aan zijn zijde gehad tijdens zijn verblijf in de binnenlanden van Suriname. Hij schrijft:

*ik wenschte wel, slechts voor één uur, eene keurig opgevoede Hollandsche dame in mijne woning te zien. Zij behoefde waarlijk niet buiten de deur te komen, geen tijger, geene slang behoefde zich aan haar oog te vertoonen, om haar van de eene flaauwte in de andere te doen vallen: het enkele gezigt der wanden van mijn verblijf zoude meer dan genoegzaam zijn.*⁴²¹

De rol die Nagel toekent aan de imaginaire “Hollandsche dame” is passief. De witte vrouw diende binnen te blijven en beschermd te worden voor gevaarlijke invloeden van buitenaf. Het sluit aan bij de conclusies van Hilary Beckles over het gangbare beeld van witte vrouwen in de context van slavernij in de negentiende eeuw.⁴²² De vrouwen zouden onder andere niet bestand zijn tegen het tropische klimaat en Nagel besluit bovenstaande passage dan ook met: “Nee, ik verlang u in deze wildernis niet bij mij!”⁴²³ In de tropische bossen van Suriname was geen plaats voor witte vrouwen.

Ook in de context van de Surinaamse plantages en de stad Paramaribo worden witte vrouwen zelden of niet genoemd door de meeste auteurs. Door de militair Van der Goes wordt hun afwezigheid opgemerkt als hij schrijft:

⁴²⁰ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 98.

⁴²¹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 57-58.

⁴²² Beckles, “Sex and Gender,” 133. Zie ook paragraaf 1.1.

⁴²³ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 58.

Toen ik naderhand den huisheer mijne verwondering te kennen gaf, dat ik geen eene Europeesche vrouw zag, vertelde hij mij, dat (...) geene Europeesche vrouw zich zou verwaardigen om ooit met eene kleurlinge (zoo noemt men hier de mulattenafstammelingen) in gezelschap te zijn, maar dat zij, jongelieden, dit met de vrouwen zoo naauw niet namen, doch ook geene mans in hunne bijeenkomsten duldden.⁴²⁴

Deze observatie van Van der Goes sluit aan bij wat Alex van Stipriaan schrijft over de positie van de gekleurde bevolking. Aan de ene kant werd op hen neergekeken en aan de andere kant waren met name gekleurde vrouwen erg gewild onder de groep witte mannen in Suriname.⁴²⁵ Hilde Neus schrijft dat dit resulteerde in jaloezie bij witte vrouwen.⁴²⁶ Het is daarom niet verbazingwekkend dat witte vrouwen zich niet inlieten met gekleurde vrouwen.

Dirk Scheltema die in 1861 en 1862 in Suriname verbleef, ontmoette wél witte vrouwen tijdens visites en diners in Paramaribo of op plantages. Hij noemt de vrouwen als echtgenoot of dochter van een man.⁴²⁷ Het uiterlijk en de huidskleur van deze vrouwen worden daarbij niet omschreven. Ik vermoed dat het om witte vrouwen gaat omdat een witte huidskleur vanuit Europees perspectief ‘de norm’ was en niet noodzakelijk benoemd hoefde te worden. Bovendien was Scheltema “in Paramaribo verwonderd over zoovele vrouwen met zwarte gezichten”, waardoor ik verwacht dat hij de huidskleur van een zwarte of gekleurde vrouw niet onvermeld zou laten.⁴²⁸ Volgens Robyn Fivush worden zaken die voor de auteur vanzelfsprekend zijn in de regel niet benoemd.⁴²⁹ Dergelijke ‘stiltes’ zijn bovendien een teken van macht. De auteur heeft de vrijheid om het vanzelfsprekende niet uit te spreken; het hoeft niet uitgelegd te worden.⁴³⁰

Van Breugel beschrijft op twee plekken in zijn boek maaltijden “waar de schoonste wederhelft van het menschdom tegenwoordig was”.⁴³¹ Net als Scheltema verzwijgt Van Breugel de huidskleur van de vrouwen, maar mijn inschatting is dat het ook hier om witte vrouwen gaat. Van Breugel schrijft: “Aan het nageregt, wanneer de vrouwen, gelijk de gewoonte in Engeland is, verdwenen; werden de gesprekken, onder het rooken van een sigaartje, wat meer ongedwongen.”⁴³² Tijdens andere maaltijden waren de vrouwen juist wel aanwezig “waardoor sommige ongemanierte directeuren zich in moesten houden.”⁴³³ De

⁴²⁴ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 16.

⁴²⁵ Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 316-317.

⁴²⁶ Neus, “The Yellow Lady,” 129.

⁴²⁷ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 321-322, 324, 330-331, 333.

⁴²⁸ Scheltema de Heere, “Bezoek van een Haarlemmer,” 342.

⁴²⁹ Fivush, “Speaking silence,” 93-94.

⁴³⁰ Idem.

⁴³¹ Van Breugel, *Dagverhaal*, 69.

⁴³² Idem.

⁴³³ Van Breugel, *Dagverhaal*, 77.

vrouwen worden door Van Breugel voorgesteld als morele scheidsrechters die de mannen in de kolonie weerhouden van uitspattingen. Dat past in het beeld van witte vrouwen dat volgens Beckles leidend was in de context van de negentiende-eeuwse slavernij.⁴³⁴ Vrouwen zouden preuts zijn en bovendien fungeren als moreel kompas. Van Breugel expliciteert niet welke ‘ongemanierdheden’ de directeurs precies achterwege moesten laten door de aanwezigheid van witte vrouwen. Het volgende hoofdstuk werpt licht op wat Van Breugel zich daar wellicht bij voorstelde.

4.7 Conclusie

Mensen van kleur waren geen vanzelfsprekendheid in de belevingswereld van de mannen en hun Nederlandse lezerspubliek. De aanwezigheid en het uiterlijk van zwarte en gekleurde mannen en vrouwen moest daarom worden benoemd en uitgelegd. Scheltema en Nagel beschreven een bonte menigte van vrouwen met verschillende huidskleuren en kledingstijlen. Daarmee lieten zij de individualiteit van de vrouwen verdwijnen. Vrouwen in *kotomisi*-kleding hadden volgens Nagel een lage positie op de sociale ladder. Europees geklede vrouwen genoten weliswaar een hoger niveau van welvaart en aanzien, maar werden in de beeldvorming alsnog op een afstand geplaatst van witte mensen. Het uiterlijk van gekleurde vrouwen werd door de auteurs als positief beschreven. De auteurs hadden minder aandacht voor het uiterlijk van zwarte vrouwen. Als zij over zwarte vrouwen schreven, werden taboes uit de Europese cultuur op het zwarte vrouwenlichaam geprojecteerd. Een ‘stilte’ in de meeste teksten is het veldwerk van slaafgemaakte vrouwen. Alleen Van Borcharen schreef zonder scrupules over het geweld waarmee vrouwen op de plantage werden gedwongen om te werken. Zowel Inheemse vrouwen als de zogenaamde ‘creolenmoeders’ werden door de auteurs op een denigrerende wijze beschreven. De huidskleur van witte vrouwen was vanzelfsprekend en hoefde door de auteurs niet te worden vermeld. Witte vrouwen werden voorgesteld als preuts en passief. De enige actieve rol die hen werd toegekend was de beteugelende en moraliserende invloed die zij zouden hebben op witte mannen.

⁴³⁴ Beckles, “Sex and Gender,” 133.

Hoofdstuk 5: “De wijze van op zijn Surinaamsch te leven”

Witte mannen kwamen meestal zonder vrouw en kinderen naar Suriname. Voor seksueel genot zochten zij hun heil bij zwarte, slaafgemaakte vrouwen. Alex van Stipriaan schrijft: “Hoeveel geweld daaraan te pas kwam, psychisch en/of fysiek, is niet te achterhalen, maar de volkomen ongelijke verhouding tussen een vrije man en een slaafgemaakte vrouw, maakt alleen al het idee van een vrije keuze voor de betreffende vrouwen een illusie.”⁴³⁵ De slaafgemaakte vrouw had geen zeggenschap over haar eigen lichaam, inclusief haar seksualiteit. Uit de seksuele relaties tussen witte mannen en zwarte vrouwen werden gekleurde kinderen geboren. De gekleurde bevolkingsgroep groeide gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw en vormde een middenklasse die tussen de slavenbevolking en de witte machthebbers in stond.⁴³⁶ Zoals in het vorige hoofdstuk al ter sprake kwam, hadden de auteurs veel oog voor het uiterlijk van gekleurde vrouwen. Het was gebruikelijk dat witte mannen met slaafgemaakte of vrije vrouwen een ‘Surinaams huwelijk’ aangingen. Gaspar van Breugel verduidelijkt dat “alléén mulattinnen en slavinnen” zich committeerden aan een dergelijk huwelijk, want “eene blanke vrouw vernedert zich nimmer tot een huwelijk op zijn Surinaamsch.”⁴³⁷

In dit hoofdstuk bespreek ik de beeldvorming van de auteurs over de seksualiteit van zwarte en gekleurde vrouwen in Suriname. De manier waarop de auteurs schrijven over de maatschappelijke positie en het innerlijk van vrouwen hangt hiermee samen. Het ‘Surinaams huwelijk’ verdient in dit hoofdstuk bijzondere aandacht. Ik ga in op wat een Surinaams huwelijk inhield en hoe de auteurs van de geselecteerde teksten hier tegenover stonden. Daarnaast bespreek ik het beeld dat de auteurs schetsen van seksuele relaties tussen slaafgemaakte mensen onderling.

5.1 Een Surinaams huwelijk

Bosch, Nagel en Van Breugel besteden in hun teksten expliciet aandacht aan het Surinaams huwelijk. De militair Van der Goes bezoekt een feest waar witte mannen en gekleurde vrouwen elkaar ontmoeten, maar bespreekt het Surinaams huwelijk niet als zodanig. Van Breugel legt uit hoe een Surinaams huwelijk in zijn werk ging:

⁴³⁵ Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 316.

⁴³⁶ Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 319.

⁴³⁷ Van Breugel, *Dagverhaal*, 31.

De meeste maaltijden worden onder Heeren alléén gehouden, doordien het grootste gedeelte op zijn Surinaamsch leeft, dat wil zeggen: dat zij met hunne huishoudster leven als man en vrouw. Wanneer men zich in de kolonie als koopman of als ambtenaar komt nederzetten, dan kan men niet wel anders doen, dan een huishouden aan te leggen. - Men huurt of koopt slaven en slavinnen, en dit alles dient wel onder een vrouwelijk opzicht te staan; daarom is men er al spoedig op uit, naar zoo iemand om te zien. - Men heeft daartoe veel keuze, ja, geheele families zijn er op uit, om zoodanig vischje te vangen. Is nu de keuze gevestigd, dan moet hij zich verklaren; en worden deze liefde uitboezemingen met welgevallen aangenomen, dan moet men gedurende eenigen tijd zijn hof maken. Op den tot de vereeniging bepaalden dag brengt de moeder der bruid, vergezeld van eene buurvrouw, in donker, de bruid in de slaapkamer van den bruidegom, die aldaar reeds in die kamer zijne bruid wachtende is; de moeder en buurvrouw vertrekken, om den volgenden morgen wederom in de slaapkamer, waaruit de jong gehuwden verdwenen zijn, terug te gaan, ten einde daarna de burens aan te kondigen: dat het huwelijk gesloten is; - van dat oogenblik wordt hetzelfde als wettig beschouwd.⁴³⁸

Witte mannen hadden een ‘huishoudster’ nodig om leiding te geven aan het huishouden en de slaafgemaakten die daarin opereerden. Daarnaast was de huishoudster er om seksuele behoeften van de man te bevredigen. Volgens Van Breugel is het de man die een vrouw ‘kiest’. Voor predikant Bosch is het evident op welk criterium die keuze is gebaseerd: “De directeur vervangt den eigenaar, zoo die er niet is, en heeft tot huishoudster eene jonge negerin. Het spreekt, dat hij de knapste daartoe kiest.”⁴³⁹ De “liefde uitboezemingen” van de man moeten wel “met welgevallen aangenomen” worden. Dat impliceert dat de vrouw ook de mogelijkheid had om de man af te wijzen. Mogelijk waren het niet de vrouwen, maar hun families die bepaalden of een man hun goedkeuring verdiende. Volgens Van Breugel zijn immers “geheele families (...) er op uit, om zoodanig vischje te vangen.” Ook Alex van Stipriaan schrijft dat het lichter maken van de huidskleur via relaties met witte mannen werd nagestreefd door Surinaamse families.⁴⁴⁰ Afgaand op de teksten van Nagel en Van Breugel konden de bruiden bovendien erg jong zijn. Nagel schrijft over “de sterk werkende natuur, welke tienjarige meisjes tot huwbare maagden vormt.”⁴⁴¹ Van Breugel ontmoet tijdens zijn verblijf in Paramaribo “eene dochter van veertien jaren, die weldra de bruid zou worden.”⁴⁴² Dat geeft te denken over wat er precies plaats moet hebben gehad in de donkere “slaapkamer van den bruidegom”. Wilde de jonge ‘bruid’ wel een nacht doorbrengen met haar ‘aanstaande’? Deze vraag wordt door Van Breugel niet gesteld en ook in de andere geanalyseerde teksten komt het perspectief van deze vrouwen (of meisjes) nauwelijks aan

⁴³⁸ Van Breugel, *Dagverhaal*, 30.

⁴³⁹ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 244.

⁴⁴⁰ Stipriaan, “Het slaafgemaakte lichaam,” 317.

⁴⁴¹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 75.

⁴⁴² Van Breugel, *Dagverhaal*, 41.

bod. Na de ‘huwelijksnacht’ was het huwelijk voltrokken. Het echtpaar leefde “als man en vrouw” en het huwelijk werd “als wettig beschouwd”.⁴⁴³ Het Surinaams huwelijk was gelijkend, maar niet gelijk aan het Europese huwelijk. De gekleurde of zwarte vrouw werd gewaardeerd om haar diensten, maar buiten de slaapkamer en het huishouden speelde ze geen zichtbare rol. “Zeer weinig komen de voormelde huishoudsters uit, want zij hebben het te druk met de slaven, en het zorgen, dat de Heer op zijne wenken bediend wordt,” schrijft Van Breugel.⁴⁴⁴ “De maaltijden worden onder Heeren alléén gehouden,” want een *gekleurde* vrouw kon zich daar niet vertonen.

5.2 “kuische huwelijkstrouw”

Over seksuele relaties tussen zwarte mensen schrijft Bosch: “Zoo als de zaken thans staan, is de verkeering der beide geslachten niet veel verschillend van die der dieren.”⁴⁴⁵ Het ontmenselijken van gekoloniseerde bevolkingsgroepen door hen te vergelijken met dieren is een veelvoorkomend element in koloniale reisverslagen.⁴⁴⁶ In dit geval beschrijft Bosch de seksualiteit van zwarte mensen als dierlijk.

Als leden van de Haagsche Maatschappij waren de predikant Bosch en de plantage-eigenaar Van Breugel voorstanders van bekering en beschaving van de slaafgemaakte bevolking. Het stimuleren van het leven in “kuische huwelijkstrouw” onder slaafgemaakten middels voorlichting “door godsdienst en onderwijs” zag Bosch als een onderdeel van deze beschavingsmissie.⁴⁴⁷ Het is een opmerkelijke aspiratie, want een wettig huwelijk was voor slaafgemaakten niet toegestaan.⁴⁴⁸ Tussen haakjes voegt Bosch er daarom aan toe: “want er zijn er, die, ofschoon niet gehuwd, toch hun geheele leven door kuisch met ééne vrouw leven.”⁴⁴⁹ Volgens Van Breugel hadden niet alle Afro-Surinamers een stabiele en monogame liefdesrelatie. Hij schrijft:

De negers hebben geen denkbeeld van het huwelijk; waaruit volgt, dat bij hen geen vast verbond van huisselijke zamenleving bestaat. Er zijn wel is waar vele negers en negerinnen, die zeer kuisch en huisselijk leven, ja, hun geheele leven door bij elkander blijven; maar een groot gedeelte leeft daaromtrent geheel vrij, zoo dat zij zelfs hunne vrouwen op andere plantaadjes hebben. Dit is

⁴⁴³ Cursief aangebracht door BR.

⁴⁴⁴ Van Breugel, *Dagverhaal*, 32.

⁴⁴⁵ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 197.

⁴⁴⁶ Mills, *Discourse*, 100.

⁴⁴⁷ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 197.

⁴⁴⁸ Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 95.

⁴⁴⁹ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 197.

*onzedelijk, maar geene reden immers, daarom den slaaf te verachten, die geene opvoeding genoten heeft?*⁴⁵⁰

Van Breugel ziet de ‘onzedelijke’ seksuele relaties tussen zwarte mannen en vrouwen als het gevolg van een gebrek aan opvoeding. Het kan deze mensen daarom niet kwalijk worden genomen dat zij “geen denkbeeld van het huwelijk” hebben. Net als Bosch gaat Van Breugel hier voorbij aan het feit dat een huwelijk niet mogelijk was voor slaafgemaakte mensen. Wat Van Breugel ook niet vermeldt, is dat het slaafgemaakten behoorlijk moeilijk werd gemaakt om in een “vast verbond van huisselijke zamenleving” te leven doordat vaders vaak gescheiden van vrouw en kinderen werden verkocht.⁴⁵¹ Bovendien vragen Bosch en Van Breugel zich in hun teksten niet af hoe slaafgemaakte mannen en vrouwen dachten over een huwelijk volgens Europees-christelijke standaarden. In zijn boek onthult Bosch waarom hij de verspreiding van huwelijkswaarden onder de zwarte en slaafgemaakte bevolking omarmt:

*Zoo als ik meermalen deed, heb ik bij het behandelen van de middelen, om de thans aanwezige slaven te behouden en te vermenigvuldigen, het beste en gewigtigste in petto gehouden: dit is het huwelijk der negers, en al wat daarmede in betrekking staat.*⁴⁵²

Gedurende de hele slavernijperiode werd het aantal geboortes onder de slaafgemaakte bevolking door het aantal sterfgevallen overtroffen. Dat resulteerde in een krimp in de Surinaamse ‘slavenmacht’ na de beëindiging van de slavenhandel. “Het huwelijk der negers, en al wat daarmede in betrekking staat” is volgens Bosch het “beste en gewigtigste” middel om dit ‘probleem’ op te lossen.

5.3 “een noodzakelijk kwaad”

Hoe verhield het Surinaams huwelijk zich tot de christelijke idealen van Bosch en Van Breugel? Konden de auteurs het waarderen dat ook vrije, witte mannen een actieve bijdrage leverden aan het “behouden en (...) vermenigvuldigen” van de slavenbevolking? Wat was hun beeld van de gekleurde en zwarte vrouwen die een verbintenis aangingen met een witte man? Het Surinaams huwelijk bleef in ieder geval niet onopgemerkt door Bosch en Van Breugel. Beide auteurs zien zich genoodzaakt uitleg te geven aan hun lezers over dit ‘fenomeen’ en lijken bovendien een soort verantwoording af te willen leggen. Volgens Van Breugel zijn de vrouwen in een Surinaams huwelijk “van eene waarde, die men zou moeten

⁴⁵⁰ Van Breugel, *Dagverhaal*, 87-88.

⁴⁵¹ Hans Buddingh, *De Geschiedenis van Suriname* (Amsterdam: Nieuw Amsterdam/NRC Boeken, 2012), Hoofdstuk 4, paragraaf “eigen leven van slaven” (paginanummering ontbreekt).

⁴⁵² Bosch, *Reizen naar Suriname*, 196-197.

zien om te kunnen geloven.”⁴⁵³ De rol die Van Breugel de vrouw toekent is vergelijkbaar met de ‘beteugelende’ functie die door hem aan witte vrouwen wordt toegeschreven:

*De wijze van op zijn Surinaamsch te leven, wederhoudt vele aankomelingen in de kolonie, die daar voor goed moeten blijven, voor uitspattingen, die hen spoedig naar het graf zouden slepen.*⁴⁵⁴

Oók de gekleurde of zwarte vrouw heeft volgens Van Breugel een positieve invloed op de witte man. Ze voorkomt “uitspattingen”, verzorgt hem als hij ziek is en behoedt hem zelfs voor een vroege dood.⁴⁵⁵ Bosch ziet liever een witte echtgenote aan de zijde van plantagedirecteurs:

*Ik merkte aan, dat het jammer was, dat de directeurs niet gehuwd waren, dewijl zij dan meer gezelligheid en levensgeluk in den huisselijken kring zouden vinden. Hij (een plantagedirecteur, BR) stemde mij zulks toe; doch een dokter uit de buurt, die zich in ons gesprek mengde, zeide, dat zulks niet goed zou wezen, wegens de gekleurde huisbedienden of huishoudsters, die, door dezen post vele jaren getrouw waargenomen te hebben, wat dikwijls ook hare ouders hadden gedaan, een zeker regt daartoe verkregen hadden. Naderhand hoorde ik van een anderen directeur, dat de connexie, of de bekendheid der huishoudster met de negers, dikwijls het behoud voor de plantaadje is. Het niet huwen beschouwden zij dus als een noodzakelijk kwaad.*⁴⁵⁶

Bosch geeft hier twee verklaringen voor de positie van “de gekleurde huisbedienden of huishoudsters”. Ten eerste hebben de vrouwen hun positie veilig weten te stellen door deze van generatie op generatie over te dragen. Ze hebben “een zeker regt daartoe verkregen” en kunnen blijkbaar niet zomaar aan de kant worden geschoven voor een witte vrouw.⁴⁵⁷ Ten tweede zijn de vrouwen een belangrijke schakel in de machtsstructuur van de plantage. Van Breugel geeft meer duidelijkheid over wat Bosch hier mogelijk mee bedoelt:

*Alléén heeft men nog een middel om alle bewegingen onder de slaven na te kunnen gaan, en wel door de huisslaven; die, mulatten zijnde, nooit dan tot straf op het veld werken, zeer aan de blanken gehecht zijn, en daardoor veel klappen; waardoor wel eens een slechte bastiaan wordt ontslagen.*⁴⁵⁸

De plantagedirecteurs hebben de huishoudsters en huisslaven *nodig* om controle over ‘hun’ slavenmacht te hebben en houden. Bosch en Van Breugel keuren het Surinaams huwelijk niet helemaal af, vanwege de onmisbare positie die huishoudsters innamen in de machtsstructuur

⁴⁵³ Van Breugel, *Dagverhaal*, 31-32.

⁴⁵⁴ Idem.

⁴⁵⁵ Idem.

⁴⁵⁶ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 328.

⁴⁵⁷ Volgens Van Breugel gebeurde het soms wel dat een vrije man een huishoudster ‘verving’ voor een witte vrouw, maar dat kon niet ‘zomaar’. Hij schrijft daarover: “als de man haar met geen ruim uitzet afscheept, dan wordt de echtbreker voor geen braaf mensch gehouden.” Bron: Van Breugel, *Dagverhaal*, 31.

⁴⁵⁸ Van Breugel, *Dagverhaal*, 58-59.

van de Surinaamse samenleving. Het Surinaams huwelijk is niet wenselijk, maar “een noodzakelijk kwaad”. Bosch is uiteindelijk niet overtuigd van die noodzakelijkheid en schrijft: “Hoe gelukkiger ware hij (*de directeur, BR*), met eene blanke gezellin des levens hier in het paradijs verbonden, zijne kinderen als kolonisten, als vrije landbouwers op te voeden!”⁴⁵⁹ Van Breugel maakt een realistischere inschatting. Een “wettige vrouw” verdient volgens hem weliswaar de voorkeur, maar “die heeft men, vooral dáár, helaas, maar niet zoo voor het nemen!”⁴⁶⁰

5.4 “eigen bloed in slavernij”

Bosch en Nagel winden zich allebei op over de kinderen die worden geboren uit seksueel contact tussen een vrije man en een slaafgemaakte vrouw. Nagel legt uit: “den stand der moeder bepaalt altoos die van het kind, onverschillig van welken vader of van welke kleur het zij.”⁴⁶¹ Hij bedoelt hiermee dat kinderen van een slaafgemaakte moeder automatisch het eigendom worden van haar meester of meesteres. Daarbij maakt het niet uit wie de vader van de kinderen is. Over witte mannen wiens kinderen in slavernij opgroeien heeft Nagel een mening:

*Zoudt gij het nu gelooven, vrienden! dat er onmenschen gevonden worden, ja, dat zij menigvuldig zijn, die dit niet alleen verzuimen, zoo lang zij zich op de plantagie bevinden, maar die dezelve verlaten en naar het vaderland terugkeeren, TERWIJL ZIJ HUN EIGEN BLOED IN SLAVERNIJ ACHTERLATEN! Ik heb op eene plantagie, die ik mij wel wachten zal u te noemen, drie knappe aankomende jongens gezien, wier vader in Holland in brooddronkenheid zwelgt, en nu bij eene blanke vrouw kinderen heeft, welke hij zijne eenige noemt!*⁴⁶²

Over het algemeen ziet Nagel weinig morele bezwaren tegen de slavernij, maar als het gaat om slaafgemaakte kinderen van een witte vader is zijn verontwaardiging groot. Bosch vindt dat ook een kwalijke zaak, maar formuleert het met meer sympathie voor de vader:

*Hoe vele directeuren en blankofficieren zouden hier met vrouw en kinderen gelukkig kunnen zijn, terwijl zij nu hunne kinderen, bij hunne zwarte huishoudsters verwekt, als ongelukkige slaven en slavinnen moeten beschouwen, zoo zij hen voor geene groote sommen vrij koopen. Welk denkbeeld voor hen, die daartoe geene middelen bezitten! Welk denkbeeld voor den vader: zijne kinderen als slaven voor zich te zien, waarover hij geene beschikking heeft, als hem niet behoorend.*⁴⁶³

⁴⁵⁹ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 329.

⁴⁶⁰ Idem.

⁴⁶¹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 79.

⁴⁶² Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 60.

⁴⁶³ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 328-329.

Het lot van slaafgemaakte kinderen grijpt Nagel en Bosch blijkbaar alleen aan wanneer de vader, net als zij, een witte huidskleur heeft.

5.5 Buitenstaanders

Geen van de auteurs geeft iets prijs over een eventuele intieme relatie met een vrouw. Nagel schrijft: “Daar ik het voorbeeld der meeste officieren, om eene huishoudster te nemen, niet wilde volgen, heb ik een negerjongen gehoord.”⁴⁶⁴ Hij licht niet toe waarom hij de bewuste keuze maakt om geen huishoudster “te nemen”. Mogelijk wil hij de vriendin aan wie hij schrijft niet jaloers maken. Ook Van Breugel “had voor dit kort verblijf in de kolonie geen huishoudster.”⁴⁶⁵ In Paramaribo verblijft hij bij “eene oude Surinaamsche vrouw”.⁴⁶⁶ Hij vindt het prettig dat haar “geheele familie Hollandsch sprak”, maar lijkt verder geen gevoelens voor haar te koesteren.⁴⁶⁷ De plantagedirecteur Van Borcharen laat niets los over eventuele seksuele avonturen met de “knappe meiden” die hem bedienen. Het is ook niet aannemelijk dat hij dat in een brief met zijn zus zou delen. Het is niet te achterhalen wat de relatie was tussen predikant Bosch en de “slavin met hare twee jongste kinderen” die in zijn nalatenschap waren opgenomen.⁴⁶⁸ De vrouw en haar kinderen woonden vermoedelijk op Curaçao waar Bosch predikant was. Bosch, Van der Goes en Scheltema schrijven niets over hun seksuele ervaringen in Suriname.

Wanneer de mannen wél schrijven over de schoonheid en seksualiteit van vrouwen, doen zij dat van een veilige afstand. Van Breugel schrijft op een bijzonder omslachtige en indirecte manier over de mooie gekleurde vrouwen die hem ’s ochtends komen begroeten op zijn eigen plantage. In de onderstaande tekst heb ik de woorden en tussenzinnen waarmee Van Breugel zich distantieert van de “lieve mulattinnen-gezigten” vetgedrukt:

*na beurtelings het ‘goeden morgen’ ontvangen te hebben van elke huis-slavin, waaronder, **zoo ik vernam**, vele lieve mulattinnen-gezigten waren, **waarover ik evenwel niet kon oordeelen**, daar alles voor mij zwart was, doch waardoor het ontwaken anders **niet weinig moet veraangenaamd worden, voor eenen liefhebber van schoonheden.***⁴⁶⁹

Van Breugel wil de lezer vooral niet het idee geven dat hij zelf een “liefhebber van schoonheden” is. Dat het hier gaat om een gevoelige kwestie blijkt uit het onderzoek van

⁴⁶⁴ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 23.

⁴⁶⁵ Van Breugel, *Dagverhaal*, 73.

⁴⁶⁶ Van Breugel, *Dagverhaal*, 41.

⁴⁶⁷ Idem.

⁴⁶⁸ GA, *Memories van Successie*, Gerardus Balthazar Bosch. Zie ook paragraaf 3.5.

⁴⁶⁹ Van Breugel, *Dagverhaal*, 55.

Susan Legêne. Zij ontdekte dat in het manuscript van Van Breugels boek uit 1835 deze passage veel korter is. Toen schreef Van Breugel dat er op de plantage “vele lieve mulatten-gezigten waren, waardoor het ontwaken niet weinig veraangenaamd werdt, voor een liefhebber van schoonheden.”⁴⁷⁰ Het “zoo ik vernam” en “waarover ik evenwel niet kon oordeelen” heeft hij dus later toegevoegd.

Ook Hendrik Maurits van der Goes stort zich niet direct op de vrouwen met “allerliefste blanke en lichtbruine gezichtjes” als hij een dansfeest in Paramaribo bezoekt.⁴⁷¹ Hij schrijft: “Als nieuwe aangekomene wilde ik niet veel dansen, slechts een paar keer heb ik gewalscht, met veel genoegen. (...) Om half twee ging ik naar bed, en liet hen tot laat in den morgen doordansen.”⁴⁷² Het is goed voorstelbaar dat Van der Goes, die slechts vijf dagen in Paramaribo verbleef, zich een buitenstaander voelde in de kleine wereld van de witte en gekleurde elite. Dat neemt niet weg dat hij tussen zichzelf en de andere aanwezigen op het feest een afstand creëert door zich als “nieuw aangekomene” en niet als ‘deelnemer’ te omschrijven. Hij gaat eerder weg en laat “*hen* tot laat in den morgen doordansen”.⁴⁷³ Daarmee neemt hij een houding aan die neigt naar de onschuldige superioriteit die kenmerkend is voor de *anti-conquest-blik*.⁴⁷⁴ Van der Goes positioneert zichzelf als een passieve observant. Daarmee lijkt alles wat op het feest gebeurt voort te komen uit de initiatieven en acties van anderen. Het idee van eventuele (kwade) bedoelingen of schuld van zijn kant is daardoor een onmogelijkheid geworden. In de volgende paragraaf wordt uitgelegd hoe verschillende auteurs niet alleen het initiatief bij zichzelf wegnemen, maar dat initiatief bovendien bij een ander neerleggen.

5.6 Begluurd en bekeken

Gaspar van Breugel bezoekt in Suriname een plantage waar hij (mede-)eigenaar van is. Bij zijn aankomst “stond de geheele slavenmagt dáár, die mij met eenige *hoezee*’s als welkomstgroet ontving.”⁴⁷⁵ De mensen die hij tot zijn eigendom rekent, zijn volgens Van Breugel verheugd om hem te ontmoeten:

⁴⁷⁰ Uit: Legêne, *De bagage van Blomhoff*, 273, voetnoot 149.

⁴⁷¹ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 15.

⁴⁷² De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 16.

⁴⁷³ Cursief aangebracht door BR.

⁴⁷⁴ Pratt, *Imperial Eyes*, 7.

⁴⁷⁵ Van Breugel, *Dagverhaal*, 55.

De slaven houden het voor een groot voorregt als zij bij hun leven den Eigenaar uit Bakkra-kondreey uit het blanke land gezien hebben, grootmoeder brengt dit nog met groote vreugde over aan haar kleinkind, en, zoo ik vertrouw, ten mijnen opzigte in eenen goeden zin.⁴⁷⁶

Of de slaafgemaakten het echt als “een groot voorregt” ervoeren dat Van Breugel een bezoek aan hen bracht, is niet meer te achterhalen. Hun stemmen werden niet gehoord, laat staan opgeschreven. Van Breugel zag “eene slavenmagt van honderd vier en veertig zwarten” hem begroeten en kwam tot de conclusie dat zij blij waren hem te zien.⁴⁷⁷ Hij beschrijft geen gesprek met slaafgemaakten waarop hij deze conclusie gebaseerd kan hebben.

Ook als het gaat om Surinaamse vrouwen geven auteurs een vrije invulling aan de gedachten en gevoelens die deze vrouwen zouden hebben. Als Van der Goes in het gezelschap van “een twintigtal zeer goed opgevoedde jonge menschen” de danszaal van het voormelde feest betreedt, zitten gekleurde vrouwen daar “reikhalzend op ons te wagten om het bal te beginnen”.⁴⁷⁸ Nagel ziet bij zijn aankomst “welgemaakte, slechts ten halve gekleedde, Amerikaansche schoonen, die ons uit hare vensters beglurden.”⁴⁷⁹ Met woorden als ‘reikhalzend’ en ‘begluren’ suggereren Van der Goes en Nagel dat er sprake is van een verlangen van deze Surinaamse vrouwen naar hen als witte mannen. Potentiële verdenkingen van hun eigen verlangens ten aanzien van vrouwen ruimen zij daarmee uit de weg. Het zijn de vrouwen die naar hen kijken, en niet andersom.

Wanneer in de tekst van Bosch toch een situatie wordt beschreven waarin de man zijn aandacht vestigt op een vrouw, ligt de nadruk op het gevoel dat de vrouw daarbij heeft. De Curaçaose predikant citeert uit een brief van een Engelsman over een slavenverkoop in Rio de Janeiro:

Over het algemeen scheen het inzonderheid der vrouwelijke slaven vermaak te doen, wanneer men op haar eene eenigzins bijzondere opmerkzaamheid vestigde: hare oogen tintelen, wanneer men haar beveelt overeind te staan, om bekeken te worden.⁴⁸⁰

Het zijn de ogen van de vrouw die tintelen. De lezer komt er niet achter of er ook een schittering in de ogen van de man zichtbaar was. In één van zijn voetnoten vraagt Bosch zich af: “Zoude het dit ook kunnen zijn, dat de blanke Christenen zich dikwerf met de Negerinnen vermengen, waardoor het negergeslacht zich zeer vereerd acht?”⁴⁸¹ Het is de vraag wat het

⁴⁷⁶ Idem.

⁴⁷⁷ Van Breugel, *Dagverhaal*, 54-55.

⁴⁷⁸ De Gaay-Fortman, “Een vijfdaags bezoek,” 15.

⁴⁷⁹ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 17.

⁴⁸⁰ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 131.

⁴⁸¹ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 108, voetnoot.

antwoord was geweest als hij deze vraag aan een negentiende-eeuwse zwarte man of vrouw had gesteld.

Gaspar van Breugel is getuige van een feest op zijn plantage. Vermoedelijk gaat het om een ‘doe’, een feest dat eens in de zoveel tijd werd ‘toegestaan’ op Surinaamse plantages en waarbij slaafgemaakten in speciale kleding dansten en zongen.⁴⁸² De koloniale overheid heeft het zonder succes meerdere keren geprobeerd te verbieden. Op een doe werden onder andere toneelspelen opgevoerd waarin het gezag van de witte meester werd ondermijnd. Van Breugel doet het echter voorkomen alsof het feest een voorstelling voor de witte toeschouwer is. Hij schrijft dat het feest begon “zoodra ik mij met de Heeren administrateurs aan hen vertoonde.”⁴⁸³ Bij deze gelegenheid zag Van Breugel onder andere “eenige huwbare meisjes als een staalboek gekleed”. Tijdens hun “gehoorverdoovend gezang (...) leggen zij de aanlokkelijkste bewegingen en vriendelijkste gebaren voor de blanke aanschouwers aan den dag,” aldus Van Breugel. Het initiatief en de actie vindt wederom plaats aan de kant van de vrouw. De meisjes hebben zich uitgedost. Zij zingen en bewegen “voor de blanke aanschouwers”.⁴⁸⁴ Hun ‘blanke’ huidskleur geeft de mannen een superieure positie. Hun hoedanigheid als aanschouwer maakt hen onschuldig. Er is sprake van een onschuldige superioriteit die tekenend was voor het Europese wereldbeeld in de negentiende eeuw.⁴⁸⁵

5.7 “de rijke planter en weelderige administrateur!”

De auteurs achtten zichzelf onschuldig, maar waren niet van mening dat die onschuld op alle witte mannen in de kolonie van toepassing was. De meeste auteurs waren niet te spreken over de witte opzichters en directeurs op de plantages. Nagel heeft het over “de rijke planter en weelderige administrateur”.⁴⁸⁶ Hij schrijft:

*Deze soort van lieden zouden inderdaad de gezondsten zijn, en het in de kolonie het langste kunnen uithouden, wanneer zij zich niet aan geheel andere uitspattingen overgaven, en door een weelderig leven, misbruik van spijs en drank, wellust en nachtbraken, hunne eigene grafkuil dolven.*⁴⁸⁷

Nagel schetst het beeld van een verkwistende kolonist die enkel gericht is op genot en vermaak in de vorm van drank en seksuele losbandigheid. Ook Van Breugel beklagt zich over de directeurs in Suriname. Op het eerder genoemde feest ontvangt hij dertig directeurs

⁴⁸² Dalhuisen en Hassankhan, *Geschiedenis*, 60.

⁴⁸³ Van Breugel, *Dagverhaal*, 63.

⁴⁸⁴ Cursief aangebracht door BR.

⁴⁸⁵ Pratt, *Imperial Eyes*, 7.

⁴⁸⁶ Nagel, *Suriname in losse tafereelen*, 140.

⁴⁸⁷ Idem.

die volgens hem “begonnen met de voorhanden staande sigaren-kistjes ledig te plunderen en zakwaarts te stoppen.”⁴⁸⁸ Hij kreeg “al spoedig in den neus (...) dat de maaltijd niet zoo zedig zou aflopen als een Hernhutter-Broedermaal.”⁴⁸⁹ Na afloop van de maaltijd besluit Van Breugel: “Het plantaadje leven beviel mij op deze wijze niets. Pret! pret! altijd pret! zonder iets degelijks uit te voeren tot oefening van geest.”⁴⁹⁰ Volgens Bosch storten Europeanen zich met “ongebonden wellust” op “de negerinnen”.⁴⁹¹ Ook schrijft hij dat de kolonisten “met eene soort van verwoedheid het genot najagen.”⁴⁹² Adriaan Hagoort van Borcharen is daar een uitzondering op en lijkt een van de genotzuchtige directeurs te zijn waar de andere auteurs zich over beklagen. In zijn luxueuze plantageleven spelen drank, sigaren en diners bij collega-directeurs een voorname rol. Seksuele ‘uitspattingen’ worden niet beschreven in zijn brief, maar zoals vermeld valt dat niet te verwachten omdat hij aan zijn zus schreef.

De Nederlands literatuurwetenschapper en surinamist Bert Paasman laat in zijn studie zien hoe ‘slechte meesters’ aan het eind van de achttiende eeuw in literaire teksten werden voorgesteld als wreed, lui, hebzuchtig en seksueel losbandig.⁴⁹³ Met name directeurs werden beschuldigd van een uitzonderlijk slechte behandeling waar niet alleen de slaafgemaakten ernstig onder leden, maar waar ook de plantage-eigenaars de dupe van waren.⁴⁹⁴ Slaafgemaakten die slecht werden behandeld stierven of liepen weg, wat de opbrengsten van de plantage niet ten goede kwam. Tegenover dit beeld van de ‘slechte meester’ bestond het beeld van een ‘goede meester’. De goede meester was begaan met het lot van de slaafgemaakten en handelde tegelijkertijd in zijn eigen belang door positieve economische resultaten te boeken.⁴⁹⁵ Door de kritiek op slechte meesters werd de aandacht afgeleid van de kern van de slavernijdiscussie. Niet het systeem van slavernij, maar de slechte behandeling van slaafgemaakten werd voorgesteld als de oorzaak van de wreedheden die plaatshadden in Suriname. In verschillende Nederlandse teksten over de slavernij uit het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw wordt het voorbeeld van een goede meester aangehaald.⁴⁹⁶ De teksten van Bosch en Van Breugel passen binnen deze trend. Gaspar van Breugel presenteert zichzelf uitdrukkelijk als een goede meester.⁴⁹⁷ Ook predikant Bosch

⁴⁸⁸ Van Breugel, *Dagverhaal*, 65.

⁴⁸⁹ Idem.

⁴⁹⁰ Van Breugel, *Dagverhaal*, 66.

⁴⁹¹ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 197.

⁴⁹² Bosch, *Reizen naar Suriname*, 92.

⁴⁹³ Paasman, *Reinhart*, 144, 148-149, 166.

⁴⁹⁴ Paasman, *Reinhart*, 144.

⁴⁹⁵ Paasman, *Reinhart*, 145.

⁴⁹⁶ Paasman, *Reinhart*, 147, 151-154.

⁴⁹⁷ Zie hiervoor paragraaf 3.4.

spreekt zich uit voor een goede behandeling van slaafgemaakten.⁴⁹⁸ Het is de slechte behandeling van slaafgemaakten en niet de slavernij *an sich* die door deze auteurs wordt aangeklaagd.

5.8 Vrouwen en seksualiteit: een taboe?

Alle auteurs omzeilen in hun teksten consequent hun eigen positie ten aanzien van de seksualiteit van vrouwen. Er zijn verschillende factoren die dit gegeven mogelijk kunnen verklaren. Ten eerste kan de afstand die de auteurs in hun teksten creëren tussen zichzelf en vrouwen worden begrepen als onderdeel van een koloniaal vertoog. In koloniale reisverslagen werd ‘de ander’ steevast als minderwaardig beschreven en op een veilige afstand geplaatst van de ‘superieure’ Europeaan.⁴⁹⁹ Ten tweede kan de negatieve beeldvorming over Surinaamse kolonisten een rol hebben gespeeld in de manier waarop de auteurs schreven over vrouwelijke seksualiteit. Onderdeel van die beeldvorming was seksuele losbandigheid en de auteurs wilden daar waarschijnlijk niet mee geassocieerd worden. Bosch en Van Breugel kunnen daarbij een aanvullende reden hebben gehad om zich af te zetten tegen de ‘genotzuchtige kolonist’. Zij omarmden het werk van zendelingen en pleitten voor beschaving en bekering van slaafgemaakten. Dat ideaalbeeld konden ze moeilijk verenigen met de onbeschaafde levensstijl van Surinaamse directeurs. Mogelijk staat de veranderende beeldvorming over zwarte mensen zoals besproken door Gert Oostindie hier ook mee in verband.⁵⁰⁰ In de negentiende eeuw werd de negatieve beeldvorming over slaafgemaakten aangevuld met een veronderstelde onbeschaafdheid. Met de term ‘onbeschaafd’ werd het onderscheid tussen witten en zwarten óók bepaald door de beschaafdheid van de witte mens. ‘Onbeschaafde’ seksuele uitspattingen kon een witte man zich niet (meer) permitteren als hij de door hem gecreëerde afstand tot zijn zwarte medemens in stand wilde houden. Als derde verklaring kan worden aangevoerd dat er een taboe rustte op seksuele relaties tussen mensen met een verschillende huidskleur. Het Surinaams huwelijk werd onder de koloniale bevolking weliswaar geaccepteerd, maar Bosch en Van Breugel vonden het niet wenselijk. Ook voor de andere auteurs kan gelden dat zij niet betrappt wilden worden op seksuele gevoelens voor een zwarte of gekleurde vrouw. Ten vierde schreven Van Borcharen, Nagel en Van der Goes hun teksten aan vrouwen in Nederland. Hierdoor hebben zij zich mogelijk ingehouden wanneer zij over onderwerpen schreven die betrekking hebben op seksualiteit. Tenslotte kunnen de

⁴⁹⁸ Bosch, *Reizen naar Suriname*, 361.

⁴⁹⁹ Mills, *Discourse*, 95-97.

⁵⁰⁰ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 64-65.

auteurs zelfcensuur hebben gepleegd vanwege politieke druk vanuit de Nederlandse overheid. Volgens Carl Haarnack hadden Duitse auteurs geen last van deze druk, waardoor zij openlijker schreven over seksuele relaties tussen Europese mannen en Afro-Surinaamse vrouwen.⁵⁰¹

5.9 Conclusie

Seksuele relaties tussen witte mannen en zwarte of gekleurde vrouwen zijn wat Bosch en Van Breugel betreft onwenselijk. Desondanks erkennen zij de positie van de vrouw in een Surinaams huwelijk. De gekleurde huishoudster is een onmisbare schakel tussen de slaafgemaakte bevolking en de witte meester en kan daarom volgens beide auteurs niet over het hoofd worden gezien. Volgens Van Breugel weerhoudt de gekleurde vrouw een man bovendien van buitensporigheden. Dit is opvallend omdat Van Breugel een vergelijkbare rol toekent aan witte vrouwen.⁵⁰² In andere opzichten staan gekleurde of zwarte vrouwen niet gelijk aan witte vrouwen in de beeldvorming van de auteurs. De ‘huishoudster’ speelt weliswaar een belangrijke rol in het huishouden en het seksleven van de witte man, maar in het openbare leven wordt haar aanwezigheid niet verwacht of gewenst. Nagel vindt het seksuele contact tussen vrije, witte mannen en slaafgemaakte vrouwen verwerpelijk vanwege de gekleurde kinderen die als gevolg daarvan opgroeien in slavernij. Ook Bosch vindt dit bezwaarlijk en leeft mee met witte vaders die geen geld hebben om hun kinderen vrij te kopen. Het perspectief van de slaafgemaakte moeder is zijn tekst niet aan de orde.

Seksuele relaties tussen zwarte, slaafgemaakte mannen en vrouwen worden door Van Breugel en Bosch voorgesteld als onbeschaafd en dierlijk. Daarmee tonen zij de noodzaak aan van het door hen gepredikte beschavingsoffensief. Over relaties tussen zwarte mannen en witte vrouwen, homoseksualiteit en prostitutie wordt niet geschreven door de auteurs. Van het eerste onderwerp is bekend dat er een taboe op rustte tijdens de Surinaamse slavernij.⁵⁰³ Mogelijk was dat ook het geval wat betreft homoseksualiteit en prostitutie. Carl Haarnack vond in Duitse teksten over Suriname wél verwijzingen naar prostitutie.⁵⁰⁴ Dit onderschrijft zijn stelling dat Duitsers over het algemeen met meer openheid schreven over seksualiteit in de context van de Surinaamse slavernij.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Haarnack, ““Nachrichten von Surinam”,” 130, 134.

⁵⁰² Zie hiervoor paragraaf 4.6.

⁵⁰³ Hoogbergen en De Theije, “Surinaamse vrouwen,” 143.

⁵⁰⁴ Haarnack, ““Nachrichten von Surinam”,” 130-133.

⁵⁰⁵ Haarnack, ““Nachrichten von Surinam”,” 129-30, 134.

De auteurs staan in hun teksten over het algemeen weinig stil bij het innerlijk en het perspectief van Surinaamse vrouwen. Wanneer de auteurs hier wel aandacht aan besteden, beweren zij meestal dat vrouwen van kleur positieve gevoelens hebben bij witte mannen. Zelf nemen de auteurs een passieve en afstandelijke rol aan ten aanzien van de seksualiteit van vrouwen. Daarbij wordt in hun teksten de indruk gewekt dat er veelal sprake is van initiatieven en verlangens bij zwarte en gekleurde vrouwen. Binnen dat kader is de positie van de witte man onschendbaar: hij staat aan de zijlijn terwijl de zwarte of gekleurde vrouw voelt, denkt, verlangt en doet.

Hoofdstuk 6: Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *Welk beeld wordt geschetst van vrouwen in de Surinaamse slavenmaatschappij door passanten en inwoners van Suriname in Nederlandse gedrukte egodocumenten uit de periode 1816-1863?* Om deze vraag te beantwoorden heb ik zes teksten geanalyseerd van witte, Nederlandse mannen die tussen 1823 en 1862 voor korte of langere tijd in Suriname verbleven. Drie van deze teksten zijn in de negentiende eeuw gepubliceerd. De drie andere teksten waren niet voor publicatie bestemd en zijn in de twintigste eeuw als bronuitgave in druk verschenen. De beeldvorming over vrouwen heb ik geanalyseerd aan de hand van zes deelonderwerpen: uiterlijk, innerlijk, behandeling, seksualiteit, maatschappelijke positie en ‘stiltes’. Met dit laatste deelonderwerp doel ik op de onderwerpen met betrekking tot vrouwen waar de auteurs niet over schreven. De uitkomsten van de analyse heb ik waar mogelijk in verband gebracht met informatie over het leven, de belangen en de denkbeelden van de auteurs. Hieronder bespreek ik ten eerste de positie van de auteurs en hun visie op slavernij. Vervolgens geef ik antwoord op de hoofdvraag aan de hand van de zojuist genoemde deelonderwerpen. Tot slot reflecteer ik op dit onderzoek en doe ik suggesties voor vervolgonderzoek.

6.1 De auteurs

Alle auteurs zijn vrije, witte, Nederlandse mannen. Daarmee behoren zij tot de selecte groep machthebbers in het negentiende-eeuwse Suriname. *Binnen* die groep vervullen de auteurs diverse posities en lopen hun belangen uiteen. Vier auteurs verbleven tijdelijk in de kolonie. De plantagedirecteur Adriaan Hagoort van Borcharen en de militair J.H. Nagel woonden en werkten in Suriname en bleven er tot hun dood. Niet alle auteurs voelden zich volledig onderdeel van de witte, koloniale bevolking. J.H. Nagel, Gaspar van Breugel en Gerardus Balthazar Bosch beklagden zich over de losbandige en verkwistende levensstijl van de witte directeurs en opzichters in Suriname. Van Borcharen *was* zo’n directeur. In zijn brief schetst hij het beeld van een luxelevens en beschrijft hij bovendien een harde en strenge behandeling van slaafgemaakten. De voormalig bankier Dirk Scheltema, de militair Hendrik Maurits van der Goes en de directeur Van Borcharen lieten zich niet uit over hun visie op de slavernij. Nagel besteedt kort aandacht aan het onderwerp. Hij ziet niet in hoe de plantageproducten in Europa geleverd kunnen worden zonder de arbeid van slaafgemaakten, en laat het daarbij. De predikant Bosch en de plantage-eigenaar Van Breugel tonen wél een expliciete visie op de

toekomst van het koloniale Suriname. De slaafgemaakten moeten volgens hen bekeerd en beschaafd worden door zendelingen, zodat zij langzaam voorbereid worden op de afschaffing van de slavernij. Die afschaffing situeren beide auteurs op een onbepaald moment in een verre toekomst.

De auteurs staan niet alleen ieder in een andere relatie tot de Surinaamse slavenmaatschappij; ook geografisch gezien bevinden zij zich op verschillende plekken. Van der Goes is tijdens zijn bezoek aan de kolonie alleen in Paramaribo geweest. Van Breugel, Bosch en Scheltema bevinden zich afwisselend in de hoofdstad en op plantages. Van Borcharen schrijft zijn brief vanaf een plantage en beschrijft geen bezoek aan de stad. Nagel is ook op plantages en in Paramaribo geweest, maar bevindt zich voornamelijk op militaire posten in de binnenlanden van Suriname.

6.2 De beeldvorming over vrouwen

De huidskleur van vrouwen is een bepalende factor gebleken in de beeldvorming van de auteurs over vrouwen in Suriname. Daarbij zijn uiterlijk, functie en maatschappelijke positie in die beeldvorming nauw met elkaar verbonden. In alle teksten komen uiterlijke beschrijvingen voor van vrouwen. Het uiterlijk van gekleurde vrouwen wordt het meest beschreven door de auteurs en wordt door hen positief gewaardeerd. Dit sluit aan bij de positie van gekleurde vrouwen. Zij vervulden vaak de rol van huishoudster en concubine van witte Europese mannen. De auteurs besteden minder aandacht aan het uiterlijk van zwarte vrouwen. Als zij dit beschrijven is dat meestal in negatieve bewoordingen. Taboes uit de Europese cultuur, zoals naaktheid en gespierdheid, worden door de auteurs op het zwarte vrouwenlichaam geprojecteerd. De zwarte vrouw wordt bespot en beschouwd als minderwaardig. Dat kan ook worden gezegd over het beeld dat de auteurs hebben van Inheemse vrouwen. De kleding van vrouwen wordt met name door Nagel gekoppeld aan hun maatschappelijke status. Europese kleding vertegenwoordigt daarbij een hoger aanzien. Desondanks worden zwarte en gekleurde vrouwen nooit als gelijkwaardig aan witte mensen beschreven. Hun huidskleur betekende in de ogen van de auteurs minderwaardigheid en daar konden de vrouwen niet aan ontsnappen. Net als zwarte vrouwen worden ook witte vrouwen weinig beschreven in de geanalyseerde teksten. Als zij worden genoemd, blijft hun huidskleur onvermeld. Een witte huidskleur was vanuit Europees perspectief een vanzelfsprekendheid en hoefde daarom niet expliciet te worden gemaakt. Ook het uiterlijk van witte vrouwen wordt door de auteurs niet omschreven. In de teksten krijgen witte vrouwen een moraliserende rol

toegeschreven. Ze zijn passief en preuts en weerhouden witte mannen van buitensporig gedrag.

Een belangrijke stilte in de meeste teksten is het veldwerk van slaafgemaakte vrouwen op de plantages. Alleen Adriaan Hagoort van Borcharen, die als directeur het meest te maken had met het veldwerk van slaafgemaakten, besteedt aandacht aan dit onderwerp. Zijn beschrijving laat weinig aan de verbeelding over: De vrouwen moesten zwaar werk verrichten en bij fouten werden zij geslagen.

De seksualiteit van zwarte vrouwen wordt door verschillende auteurs gezien als onzedelijk en Bosch omschrijft het zelfs als dierlijk. Bosch en Van Breugel zien het als een opdracht om de zwarte, slaafgemaakte bevolking Europees-christelijke normen en waarden omtrent het huwelijk aan te leren. Een verbintenis tussen een witte man en een gekleurde of zwarte vrouw, in het negentiende-eeuwse Suriname bekend als het ‘Surinaams huwelijk’, maakt echter geen deel uit van dit christelijke ideaalbeeld. Een ‘zedelijke’ relatie tussen twee mensen van een verschillende huidskleur lijkt het voorstellingsvermogen van Bosch en Van Breugel te boven te gaan. Toch veroordelen de auteurs het Surinaams huwelijk niet helemaal. De veelal gekleurde vrouwen die het huishouden van witte mannen bestieren en daarbij voorzien in de seksuele behoefte van de man, hebben een positie in de koloniale machtsstructuur die door Bosch en Van Breugel onderkend wordt. Zij zien de vrouwen als een belangrijke schakel tussen de witte machthebbers en de slaafgemaakten. De veelvoorkomende seksuele relaties tussen witte mannen en zwarte of gekleurde vrouwen zijn daarom “een noodzakelijk kwaad”.

Geen van de auteurs gaat in op de eigen positie ten aanzien van vrouwelijke seksualiteit. Zij geven invulling aan het innerlijk van vrouwen, terwijl zij hun eigen bedoelingen en emoties verzwijgen. De auteurs suggereren dat er sprake is van intenties en gevoelens aan de kant van zwarte of gekleurde vrouwen. Het zijn de vrouwen die naar de witte mannen kijken en verlangen, en niet andersom. Daarmee pleiten de mannen zich bewust of onbewust vrij van eventuele verdenkingen ten aanzien van hun eigen seksuele gevoelens en verlangens. Een van de mogelijke verklaringen voor deze afstandelijkheid die de auteurs in hun teksten creëren, is de negatieve beeldvorming over Surinaamse kolonisten. Met name directeurs en opzichters zouden er een losbandige en verkwistende levensstijl op na houden. Mogelijk wilden de auteurs niet geassocieerd worden met de seksuele losbandigheid die onderdeel is van dit stereotype beeld. Daarnaast is het denkbaar dat er een taboe rustte op vrouwelijke seksualiteit en in het bijzonder seksuele relaties tussen mensen met een verschillende huidskleur. Ook kan het zijn dat een aantal auteurs zich heeft ingehouden

omtrent de seksualiteit van vrouwen, omdat hun tekst voor vrouwelijke ogen bestemd was. Tenslotte kan Nederlandse politieke druk geleid hebben tot een gekuiste weergave van de seksuele ervaringen van de auteurs.

In alle teksten dringt een wereldbeeld door dat kenmerkend is voor het negentiende-eeuwse Europese imperialisme. De auteurs hadden een machtspositie. Zij waren in staat om hun omgeving te bekijken, daar wat van te vinden en dat op te schrijven. Voor de bekeken en beschreven ander was dat laatste niet mogelijk. In de teksten is een dubbelzinnigheid zichtbaar die kenmerkend is voor het onrechtvaardige systeem van slavernij. Zwarte, slaafgemaakte vrouwen waren in de ogen van de Nederlandse auteurs ontegenzeggelijk minderwaardig. In de teksten speelden deze vrouwen een marginale rol, terwijl hun arbeid van groot belang was voor de Surinaamse plantage-economie. Gekleurde vrouwen werden door de auteurs beschreven als gewild onder de mannelijke, koloniale bevolking en tegelijkertijd waren ze ongewenst. Hoewel het leven van de meeste gekleurde vrouwen zich dicht bij de witte elite in Suriname afspeelde, werden zij in de beeldvorming op een afstand geplaatst. In tegenstelling tot gekleurde vrouwen waren witte vrouwen volgens de auteurs wel gewenst, maar alleen als toonbeeld van moraliteit en zedelijkheid.

6.3 Reflectie op dit onderzoek en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek werpt een licht op de beeldvorming over vrouwen in het negentiende-eeuwse Suriname vanuit het perspectief van Nederlandse witte mannen. Die beeldvorming kan niet los worden gezien van de werkelijkheid waar de auteurs deel van uitmaakten. In sommige gevallen is het aannemelijk dat het beeld wat de auteurs schetsen ten dele een weerspiegeling is van de negentiende-eeuwse realiteit. Het is bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat gekleurde vrouwen inderdaad ‘reikhalzend’ uitkeken naar een witte man. Een seksuele relatie met een witte man kon voor hen immers een stijging op de sociale ladder van de Surinaamse slavenmaatschappij betekenen. Tegelijkertijd lijkt de beeldvorming over vrouwen op sommige punten juist af te wijken van de werkelijkheid. Zo is de economisch onafhankelijke positie die sommige vrouwen van kleur hadden in Paramaribo op geen enkele manier zichtbaar in de geanalyseerde teksten waarin de vrouwen over het algemeen een lagere positie en status krijgen toegekend.

Een belangrijke beperking van dit onderzoek is dat het geen zicht geeft op eventuele veranderingen of ontwikkelingen in de beeldvorming over vrouwen in Suriname. Er kan wel een verschil worden opgemerkt tussen de achttiende-eeuwse teksten van Pieter Groen en John Gabriël Stedman, en de negentiende-eeuwse teksten die voor dit onderzoek zijn geanalyseerd.

Groen ging in zijn *Apart Journaal* uitgebreid in op zijn seksuele avonturen in Suriname. In het verslag van Stedman speelt zijn liefdesrelatie met de slaafgemaakte Joanna een belangrijke rol. Soortgelijke beschrijvingen van seksuele relaties ontbreken in de zes egodocumenten die ik heb onderzocht. Moet de oorzaak van dit verschil worden gezocht in de individuele omstandigheden waaronder de betreffende auteurs hun teksten schreven? Of kan er worden gesproken van een bredere ontwikkeling en verandering in de (Nederlandse) beeldvorming over Surinaamse vrouwen? Onderzoek naar meerdere achttiende- en negentiende-eeuwse teksten kan antwoord geven op deze vragen.

Een vergelijkbaar vervolgonderzoek kan gedaan worden naar de beeldvorming over zwarte en gekleurde vrouwen als lustobject. Volgens Alex van Stipriaan werden zwarte vrouwen ten tijde van de slavernij gezien als een lustobject door witte mannen. In de geanalyseerde teksten was dat beeld echter niet dominant aanwezig in beschrijvingen van zwarte vrouwen. Bij beschrijvingen van gekleurde vrouwen was dat wel het geval. Aanvankelijk zochten witte mannen in Suriname seksueel genot bij zwarte, slaafgemaakte vrouwen, maar gedurende de negentiende eeuw lieten zij steeds vaker hun oog vallen op gekleurde vrouwen. Deze verandering kan mogelijk ook een verandering in de beeldvorming over zwarte vrouwen teweeg hebben gebracht. Een vergelijking van de teksten uit dit onderzoek met teksten uit een vroegere periode kan een dergelijke verandering aan het licht brengen.

De bevindingen van dit onderzoek kunnen worden aangevuld door het beeld van vrouwen te vergelijken met de beeldvorming over Surinaamse mannen. Ook kan de beeldvorming over vrouwen in Suriname worden vergeleken met de beeldvorming over vrouwen in andere koloniën ten tijde van de slavernij. Tenslotte kan naar aanleiding van de bevindingen van Carl Haarnack een inhoudelijke vergelijking worden gemaakt van Nederlandse en Duitse teksten over de Surinaamse slavernij. Hiermee kan mogelijk inzichtelijk worden gemaakt op welke manier het Nederlandse politieke klimaat en Verlichtingsdenken van invloed zijn geweest op het Nederlandse schrijven over seksuele relaties tussen Europese mannen en Afro-Surinaamse vrouwen.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Bosch, Gerardus Balthazar. *Reizen naar Suriname. In brieven*. Utrecht: L.E. Bosch en Zoon, 1844.
- Breugel, Gaspard Philip Charles, van. *Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname*. Amsterdam: C.G. Sulpke, 1842.
- Gaay-Fortman, B., de. "Een vijfdaags bezoek aan Suriname in 1825." *West-Indische Gids* 30 (1948): 13-19.
- Nagel, J.H. *Suriname in losse tafereelen en schetsen*. Rotterdam: Wed. Locke & Zoon, 1840.
- Scheltema de Heere, G.A.N. "Bezoek van een Haarlemmer aan Suriname en Curaçao in 1861 en 1862." *West-Indische Gids* 25 (1943): 321-343.
- Wagenaar Hummelinck, P. "Het dagelijksche leven op de Surinaamsche koffieplantage 'Kokswoud' in 1828. Een brief van H. van Borcharen gepubliceerd." *West-Indische Gids* 29 (1947): 33-41.

Secundaire bronnen

- Adler, Judith. "Origins of Sightseeing." *Annals of Tourism Research* 16 (1989): 7-29.
- Baggerman, Arianne en Rudolf Dekker. "'De gevaarlijkste van alle bronnen'. Egodocumenten: nieuwe wegen en perspectieven." *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 1, nr. 4 (2004): 3-22.
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. New York: Routledge Classics, 2004.
- Beckles, Hilary. "Sex and Gender in the Historiography of Caribbean Slavery." In *Engendering History: Caribbean Women in Historical Perspective*, onder redactie van Verene Shepherd, Bridget Brereton en Barbara Bailey, 125-140. Londen: James Currey Publishers / Kingston: Ian Randle Publishers, 1995.
- Buddingh, Hans. *De Geschiedenis van Suriname*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam/NRC Boeken, 2012.
- Dalhuisen, Leo en Maurits Hassankhan. *Geschiedenis van Suriname*. Zutphen: Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 2018.
- Fivush, Robyn. "Speaking silence: The social construction of silence in autobiographical and cultural narratives." *Memory* 18, nr. 2 (2010): 88-98.

- Haarnack, Carl. "'Nachrichten von Surinam': representations of a former Dutch colony in German travel literature, 1790-1900." In *Travel writing in Dutch and German, 1790-1930: modernity, regionality, mobility*, onder redactie van Alison E. Martin, Lut Missinne en Beatrix van Dam, 114-138. Londen: Routledge, 2017.
- Hartman, Saidiya V. *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Helman, Albert. *Cultureel mozaïek van Suriname*. Zutphen: De Walburg Pers, 1977.
- Hogeweg, Jacco. *Een donjuan in de West, Het reisverslag (1792-1794) van koopmanszoon Pieter Groen*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2013.
- Hoogbergen, Wim en Marjo de Theije. "Surinaamse vrouwen in de slavernij." In *Vrouwen in de Nederlandse Koloniën, 7de jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, onder redactie van Jeske Reijs, Els Kloek, Ulla Jansz, Annemarie de Wildt, Suzanne van Norden en Mirjam de Baar, 126-151. Nijmegen: SUN, 1986.
- Huisman, Marijke. *Verhalen van Vrijheid, Autobiografieën van slaven in transnationaal perspectief, 1789-2013*. Hilversum: Verloren, 2015.
- Janse, Maartje. *De Afschaffers, Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007.
- Kempen, Michiel, van. *Een Geschiedenis van de Surinaamse Literatuur*. Breda: Uitgeverij De Geus, 2003.
- Kempen, Michiel, van. *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Deel 3*. Paramaribo: Uitgeverij Okopipi, 2002.
- Keijser, Paula. *Suikerriet, suikerverdriet. Slavernij in enkele 18e-eeuwse teksten*. Culemborg: Educaboek, 1985.
- Kerr, Paulette A. "Victims or Strategists? Female lodging-house keepers in Jamaica." In *Engendering History: Caribbean Women in Historical Perspective*, onder redactie van Verene Shepherd, Bridget Brereton en Barbara Bailey, 197-212. Londen: James Currey Publishers / Kingston: Ian Randle Publishers, 1995.
- Kolfin, Elmer. *Van de Slavenzweep & de Muze, twee eeuwen verbeelding van slavernij in Suriname*. Leiden: KITLV Uitgeverij, 1997.
- Legêne, Susan. *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1998.
- Lenders, Maria. "Misi Hartmann, een leven als zendelinge in de kolonie Suriname." In *Vrouwen in de Nederlandse Koloniën, 7de jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, onder

- redactie van Jeske Reijs, Els Kloek, Ulla Jansz, Annemarie de Wildt, Suzanne van Norden en Mirjam de Baar, 172-191. Nijmegen: SUN, 1986.
- Mills, Sara. *Discourse*. New York: Routledge, 2004.
- Modest, Wayne en Robin Lelijveld (red.). *Woorden doen ertoe, Een Incomplete Gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*. Wormerveer: Zwaan Printmedia, 2018.
- Neus, Hilde. "The Yellow Lady: Mulatto Women in the Surinam Plantocracy." In *Color Struck: Essays on Race and Ethnicity in Global Perspective*, onder redactie van Julius O. Adegunle and Hettie V. Williams, 113-140. Lanham: University Press of America, 2010.
- Neslo, Ellen Brigitte Aurelia. "Een ongekende elite: De opkomst van een gekleurde elite in koloniaal Suriname, 1800-1863." Dissertatie, Universiteit Utrecht, 2016.
- Nijhof, Gerhard. *Levensverhalen: Over de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2000.
- Oomens, Marja. "Veelwijverij en andere losbandige praktijken, Bevolkingspolitiek tegenover plantageslavinnen in de 19de eeuw." In *Vrouwen in de Nederlandse Koloniën, 7de jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, onder redactie van Jeske Reijs, Els Kloek, Ulla Jansz, Annemarie de Wildt, Suzanne van Norden en Mirjam de Baar, 152-171. Nijmegen: SUN, 1986.
- Oostindie, Gert. *Het paradijs overzee, De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1997.
- Paasman, Bert. *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting*. Leiden: Nijhoff, 1984.
- Plet, Peggy. "Rebelse vrouwen: Slavinnen in verzet in het negentiende-eeuwse Paramaribo." In *Slaven en schepen: Enkele reis, bestemming onbekend*, onder redactie van Remmelt Daalder, Andrea Kieskamp en Dirk J. Tang, 110-116. Leiden: Primavera Pers, 2001.
- Polcha, Elizabeth. "Voyeur in the Torrid Zone, John Gabriel Stedman's *Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam, 1773-1838*." *Early American Literature* 54, nr.3 (2019): 673-710.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation*. Londen en New York: Routledge, 1992.
- Sint Nicolaas, Eveline. *Ketens en banden, Suriname en Nederland sinds 1600*. Amsterdam: Rijksmuseum, Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2018.

- Stipriaan, Alex, van. “Het slaafgemaakte lichaam, paradox van het Surinaams apartheidssysteem in de negentiende eeuw.” *De negentiende eeuw* 39, nr. 3-4 (2015): 307-327.
- Stipriaan, Alex, van. “‘Welke de ware reden zijn, dat de Plantaadje-Negers zoo weinig voorttellen’, Demografische ontwikkelingen op Surinaamse plantages gedurende de laatste eeuw van slavernij.” In *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu*, onder redactie van Aspha Bijnaar, 50-64. Amsterdam: KIT Publishers, 2010.
- Thompson, Carl. *Travel Writing*. New York: Routledge, 2011.
- Verheij, Elise. “Opgroeien tussen slaven en meesters, Opvoeding van Surinaamse slavenkinderen in de achttiende en negentiende eeuw.” In *Kind aan de ketting. Opgroeien in slavernij toen en nu*, onder redactie van Aspha Bijnaar, 65-83. Amsterdam: KIT Publishers, 2010.

Afbeeldingen

- Buku, Bibliotheca Surinamica. “Mentor, Present en Cojo. Veroordeeld voor brandstichting te Paramaribo in 1832.” Lithografie uit 1842. Tekenaar: Gerrit Schouten. Geraadpleegd op: <https://bukubooks.wordpress.com/brand/>.
- Rijksmuseum. Objectnummers RP-T-1994-281-35 en RP-T-1994-281-19. “Vrouwen in kotomisi.” Aquarellen vervaardigd tussen 1850 en 1860. Tekenaar: Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen. Geraadpleegd op: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.293892>.
- Rijksmuseum. Objectnummer RP-P-OB-65.554. “Reinhart neemt afscheid van ‘zijn’ slaafgemaakten,.” Gravure uit 1791-1792. Prentmaker: Reinier Vinkeles. Illustratie in: Elisabeth Maria Post, Reinhart, of Natuur en Godsdienst (Amsterdam: Johannes Allart, 1791-1792). Geraadpleegd op: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.329496>.
- RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (Collectie Iconografisch Bureau). Formaat A, afbeeldingsnummer IB01003698. “Portret van Aert van der Goes (1803-1875), burgemeester van Gendt in de periode 1853-1871.” Foto vermoedelijk genomen in de periode 1860-1875. Fotograaf: onbekend. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/161651>.
- RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (privécollectie). Afbeeldingsnummer IB00067549. “Portret van Gaspar Philip Charles van Breugel (1798-1888).” Portret

- vermoedelijk vervaardigd in de periode 1825-1835. Schilder: Charles Howard Hodges. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/129408>.
- RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (privécollectie). Afbeeldingsnummer IB00067548. "Portret van Johanna Adolphine Canter Camerling (1800-1835)." Portret vermoedelijk vervaardigd in de periode 1825-1835. Schilder: Charles Howard Hodges. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/129407>.
- RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (Collectie Iconografisch Bureau). Formaat A, afbeeldingsnummer IB01008769. "Portret van Petronella "Pietje" Scheltema (1851-1940)." Foto genomen op zondag 22 juli 1877. Fotograaf: Heinrich Wilhelm Wollrabe. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/155776>.
- Slavernijcollectie Tropenmuseum. Inventarisnummer: 3728-544b-25. "Plantage-eigenaar en slaaf." Gravure uit 1798. Graveur: Tardieu l'Ainé. Tekenaar: John Gabriël Stedman.
- Slavernijcollectie Tropenmuseum. Inventarisnummer: 3728-544b-19. "Een door de zweep geslagen slavin." Gravure uit 1798. Graveur: Tardieu l'Ainé. Tekenaar: John Gabriël Stedman.
- Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft. Inventarisnummer G 40. "Portret van Franc van der Goes (1772-1855)." Vermoedelijk vervaardigd in de periode 1815-1824. Schilder: Theodorus Bohres. In bruikleen van Stichting familiearchief Van der Goes van Naters. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/51886>.
- Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft. Inventarisnummer G 41. "Portret van Jeanne Louise Baumann (1776-1821)." Vermoedelijk vervaardigd in de periode 1810-1820. Schilder: onbekend. In bruikleen van Stichting familiearchief Van der Goes van Naters. Geraadpleegd op: <https://rkd.nl/explore/images/181005>.

Internetbronnen

- Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (DBNL). *Biographisch woordenboek der Nederlanden, deel 2, derde en vierde stuk*. A.J. van der Aa. Haarlem: J.J. van Brederode, 1855. Geraadpleegd op: https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog03_01/aa__001biog03_01_0043.php (08-06-2020).
- Geels, Maartje. "Discussie over standbeelden: 'Ze zijn neergezet met een ideologisch doel'." *NOS*, 11 juni, 2020. Geraadpleegd op: <https://nos.nl/artikel/2336934-discussie-over-standbeelden-ze-zijn-neergezet-met-een-ideologisch-doel.html> (22-07-2020).

Genealogieonline. Informatie over de familie Arlaud geraadpleegd op:

<https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-emden-amsterdam-suriname-breda/I4375.php> en <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-emden-amsterdam-suriname-breda/I4054.php> (08-06-2020).

Genealogieonline. Informatie over de stamboom van Adriaan Hagoort van Borcharen geraadpleegd op: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-mollet-van-de-pol/I327211.php> (08-06-2020).

Genealogieonline. Informatie over de stamboom van Dirk Scheltema geraadpleegd op: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-jellema/I35000.php> (08-06-2020).

Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING). *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme, deel 3*, onder redactie van D. Nauta en anderen. Kampen: uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 1988. Informatie over Gerardus Balthazar Bosch (1794-1839) geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/blnp/#source=3&page=51&view=image> Pane (08-06-2020).

Huygens ING en DBNL. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel 4*, onder redactie van P.C. Molhuysen en P.J. Blok. Leiden: A.W. Sijthoff's uitgevermaatschappij, 1918. Informatie over Gerardus Balthazar Bosch (1794-1839) geraadpleegd op: [http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nbw/#source=4&page=123&view=ima](http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nbw/#source=4&page=123&view=image) gePane (08-06-2020).

Huygens ING. *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861*, onderzoek en invoer van gegevens over de periode 1813-1861 is gedaan door M. Kooijmans. Informatie over jonkheer mr. Hendrik Maurits van der Goes (1774-1830) geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/36> (05-06-2020).

Huygens ING. *Repertorium van gedrukte egodocumenten, 1813-1914*, samengesteld door Hans de Valk. Geraadpleegd op: <http://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten> (08-06-2020).

Moll, Maarten. "Karwan Fatah-Black: 'Slavernij is een soort ijkpunt geworden'." *Het Parool*, 24 december, 2019. Geraadpleegd op: <https://www.parool.nl/ps/karwan-fatah-black-slavernij-is-een-soort-ijkpunt-geworden~b012653e/> (05-06-2020).

Parlementair Documentatie Centrum. Informatie over Franc van der Goes geraadpleegd op: https://www.parlement.com/id/vg09llurovst/f_van_der_goes (08-06-2020).

Archiefbronnen

Archief Delft (AD)

AD, *Inventaris van het archief van de familie van der goes, (1412) 1524-1990*,
toegangsnummer 699, inventarisnummers 237, 241, 252.

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC)

BHIC, Notarissen in Ravenstein, 1763-1935, toegangsnummer 7391, inventarisnummer 15,
gedateerd 29-11-1819: machtiging van Franc van der Goes (1772-1855) aan Hendrik
Maurits van der Goes (1774-1830). Geraadpleegd op:
<http://www.bhic.nl/integrated?mivast=235&mizig=701&miadt=235&miaet=54&micode=7391.15&minr=13563132&miview=ldt>.

BHIC, Notarissen in Vught, 1786-1935, toegangsnummer 5117, inventarisnummer 6,
gedateerd 12-05-1817: machtiging van Simon van Borcharen (1760-1829) en Ursula
Maria Margaretha Adriana van Borcharen aan Cornelis van Borcharen. Geraadpleegd
op: <https://proxy.archieven.nl/0/02A0A3EBD2C04E378BD4D0505D2845B0>.

BHIC, Rechtbanken in Noord-Brabant, 1811-1838, toegangsnummer 21, inventarisnummer
1597, volgnummer 87, gedateerd 21-09-1819: akte van bekendheid over de geboorte
van Hendrik Maurits van der Goes op 10-04-1801 te Osnabrück. Geraadpleegd op:
<https://proxy.archieven.nl/0/7138A281F60E4BE59840B3107E6F4847>.

BHIC, Rechtbanken in Noord-Brabant, 1811-1838, toegangsnummer 21, inventarisnummer
1597, volgnummer 48, gedateerd 10-04-1821: benoeming toeziend voogd over
Hendrik Maurits 20 j., Aert 17 j., Cornelis Maria 15j., Jacob Adriaan 12 j., Louise
Maria 10 j., Cornelia Carolina 7 j. en Willem 6 j, kinderen van Franc van der Goes
(1772-1855) en Jeanne Louise Baumann (1776-1821). Geraadpleegd op:
<https://proxy.archieven.nl/0/389CD553D6F44C0B88B24BB1F6AFC799>.

Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO)

ELO, Overlijdensakten 1866, archiefnummer 0516, registratienummer 4987, aktenummer
900, gedateerd 12-06-1866: overlijdensakte Cornelis Scheltema, overleden op 12-06-
1866. Geraadpleegd op: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/50754882>.

Gelders Archief (GA)

GA, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen, toegangsnummer 0207, inventarisnummer 384, aktenummer 117, gedateerd 04-04-1839: overlijdensakte Gerardus Balthazar Bosch, overleden op 01-04-1839. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/7A9D379D25EF441AA1DB65FB48400726>.

GA, Memories van Successie, Kantoor Arnhem, toegangsnummer 0021, inventarisnummer 45, folio 146-152: memorie van successie, Gerardus Balthazar Bosch, overleden op 01-04-1839. Geraadpleegd op:

<https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=128&miadt=37&miaet=18&mi code=0021-01&minr=37006653&miview=ldt>.

Haags Gemeentearchief (HGA)

HGA, Huwelijksakten Den Haag, Ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de gemeente 's-Gravenhage, toegangsnummer 0335-01, inventarisnummer 587, aktenummer 167, gedateerd 11-05-1838: huwelijksakte Gerardus Balthazar Bosch en Helena Elizabetta Creutz. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/6B42AB364CC947249A5B31667B55D4D4>.

Het Utrechts Archief (HUA)

HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 982-06, aktenummer 3, gedateerd 19-03-1856: huwelijk van Jan Willem Berkelbach van der Sprenkel en Henriette Simonetta van de Pol. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/5ECEE3820F2649098E0384927F0D179B>.

HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1109-15, aktenummer 23, gedateerd 13-08-1867: overlijdensakte Matthia Simonetta Petronella Hendrica van Borcharen, overleden op 13-08-1867. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/D8FE8F8A005E48119F82C06D2D26BD06>.

HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1109-23, aktenummer 25, gedateerd 27-07-1875: overlijdensakte Anna Maria van Borcharen, overleden op 27-07-1875.

Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/4290566E0F4241F88E4CFABA26924B56>.

HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1109-25, aktenummer 24, gedateerd 21-08-1877: overlijdensakte Anna van Borcharen, overleden op 20-08-1877. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/E01F43CD4BC046D8AEB6F833B509E662>.

HUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inventarisnummer 1110-01, aktenummer 13, gedateerd 22-03-1881: overlijdensakte Cornelia Johanna Petronella van Borcharen, overleden op 08-03-1881. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/C2BE87FD12E447F2863124A972C78BB7>.

HUA, Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969, deel 2: stukken over afzonderlijke onderwerpen zonder classificatienummers, toegangsnummer 1007-2, inventarisnummer 11821: registratie van Gerardus Balthazar Bosch, geboren op 07-09-1794. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/938532F7D7EFD2F5E0534701000A719B>.

Noord-Hollands Archief (NHA)

NHA, Bevolkingsregister Haarlem, 1849-1859, toegangsnummer 2295, inventarisnummer 2670: registratie van Dirk Scheltema, Johanna Kerkhoven, Gajus Scheltema, Cornelis Scheltema, Anna Scheltema, Petronella Scheltema en Jan Scheltema. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/94E2035BD84D4D22ADBA62BFD4867229>.

NHA, Geboorteakten van de gemeente Haarlem, 1856, toegangsnummer 358.46, inventarisnummer 11856, aktenummer 21-03, gedateerd 21-03-1856: geboorteakte Jan Scheltema, geboren op 19-03-1856. Geraadpleegd op:

<https://proxy.archieven.nl/0/61A60BD0D39646C88DE774DFDC884716>.

NHA, Burgerlijke Stand Huwelijk, registratienummer 4, folio 100, gedateerd 08-06-1855: huwelijksakte Dirk Scheltema en Johanna Kerkhoven. Geraadpleegd op:

<https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/35490377>.

NHA, Burgerlijke Stand Huwelijk, aktenummer 224, gedateerd 16-10-1879: huwelijksakte Adriaan Dozy en Petronella Scheltema. Geraadpleegd op:

<https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/29380581>.

NHA, Memories van Successie (successiebelasting) in Noord-Holland, toegangsnummer 178, inventarisnummer 1668, dossiernummer 6/6147: memorie van successie, Dirk

Scheltema, overleden op 26-08-1886. Geraadpleegd op:

<https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=100&miadt=236&miaet=54&micode=178-1668&minr=5041460&miview=ldt>.

NHA, Burgerlijke Stand Overlijden, aktenummer 25-03, gedateerd 25-03-1856:

overlijdensakte Johanna Kerkhoven, overleden op 23-03-1856. Geraadpleegd op:
<https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/27869448>.

Stadsarchief Amsterdam (SAA)

SAA, Bevolkingsregister 1853-1863, archiefnummer 5000, inventarisnummer 709: registratie Dirk Scheltema, Gajus Scheltema, Cornelis Scheltema, Anna Scheltema en Petronella Scheltema. Geraadpleegd op: <https://archieff.amsterdam/archief/5000/709>.

Stadsarchief Rotterdam (SAR)

SAR, Burgerlijke Stand Rotterdam, overlijdensakten, toegangsnummer 999-09, inventarisnummer 1852A, folionummer a108, aktenummer 1852.419: overlijdensakte Petronella Johanna Cornelia van Borcharen, overleden op 15-02-1852. Geraadpleegd op: <https://proxy.archieven.nl/0/9E01DD6AAF0F49509BE2C58219189C2D>.

Kranten

De Kolonist. Dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname

- 5 juli en 13 december 1866
- 24 december 1871

De West-Indier, dagblad toegewyd aan de belangen van Nederlandsch Guyana, 7 januari 1874.

Nieuwe Surinaamsche courant en letterkundig dagblad, 04 november 1834.

Surinaamsche courant en gouvernements advertentie blad

- 13 augustus 1849
- 13 september 1853
- 12 augustus 1854
- 3 mei en 20 december 1856
- 29 oktober 1861
- 10 december 1861
- 22 juli 1862

- 11 oktober 1864
- 10 april 1866
- 19 maart 1868
- 25 november 1869
- 16 mei 1871
- 1 mei 1875
- 4 december 1884

Suriname, Koloniaal Nieuws- en Advertentieblad

- 27 juli 1886
- 22 april 1887
- 26 juni 1888

Bijlage 1: Waarnemingsinstrument

Hoofdvraag: *Welk beeld wordt geschetst van vrouwen in de Surinaamse slavenmaatschappij door passanten en inwoners van Suriname in Nederlandse gedrukte egodocumenten uit de periode 1816-1863?*

1. Wat zijn de omstandigheden waaronder de auteurs hun teksten schreven?
 - a. Wie waren de auteurs?
 - b. In welke periode verbleven zij in Suriname?
 - c. Wat was het doel of de reden van hun verblijf?
 - d. Wanneer schreven zij de betreffende tekst?
 - e. Met welk doel schreven zij die tekst?
 - f. Welke positie hadden zij in de Surinaamse slavenmaatschappij?
 - g. Hadden zij persoonlijke belangen bij slavernij en zo ja, wat waren die belangen?
2. Hoe wordt het uiterlijk en innerlijk van vrouwen beschreven?
 - a. Welke ideeën worden in de teksten gekoppeld aan het uiterlijk van vrouwen?
 - b. Is er een verschil op te merken in de beschrijving van het uiterlijk van vrouwen naar gelang hun maatschappelijke positie?
 - c. Welke gedachten of intenties hadden vrouwen volgens de Nederlandse auteurs?
3. Hoe wordt geschreven over de behandeling van vrouwen?
 - a. Wordt de behandeling van vrouwen in verband gebracht met een opzichter, directeur of plantage-eigenaar en zo ja, op welke manier?
 - b. Wordt geschreven over geweld of misbruik en zo ja, in welke context?
 - c. Wordt geschreven over een goede, positieve benadering en behandeling van vrouwen en zo ja, in welke context?
4. Hoe wordt geschreven over de seksualiteit vrouwen?
 - a. Hoe wordt geschreven over...
 - i. ...prostitutie?
 - ii. ...seksuele relaties en in het bijzonder seksuele relaties tussen mensen met een verschillende huidskleur?
 - iii. ...het huwelijk?
 - iv. ...polygamie en monogamie?

- v. ...homoseksualiteit en in het bijzonder lesbische relaties?
 - b. Wordt door de auteurs een verband gelegd tussen seksuele relaties en status en zo ja, wat houdt dit verband in?
 - c. Welke positie schrijft de auteur zichzelf toe ten opzichte van vrouwen? Hoe schrijven de auteurs over (seksuele) relaties tussen witte mannen en Surinaamse vrouwen?
5. Hoe wordt geschreven over de maatschappelijke positie van vrouwen?
- a. Welke positie binnen de hiërarchische structuur van de Surinaamse slavenmaatschappij wordt door de auteurs aan vrouwen toegekend?
 - b. Hoe wordt geschreven over de (on)vrije status van vrouwen?
 - c. Welke aannames, ideeën en beelden worden door de auteurs aan de vermeende positie en status van vrouwen gekoppeld?
6. In welke situaties en met betrekking tot welke onderwerpen wordt *niet* geschreven over vrouwen?

Bijlage 2: Bronnenselectie

In onderstaande tabel zijn de gegevens opgenomen van de veertien teksten die de eerste bronnenselectie vormden van dit onderzoek. In de uiteindelijke bronnenselectie zijn alleen de egodocumenten opgenomen. De egodocumenten zijn in de tabel grijs gemarkeerd.

Naam auteur	Jaar van uitgave	Titel tekst	Uitgever	Type bron
Beijer, E.	1823	Suriname in deszelfs tegenwoordigen toestand door eenen inwoner aldaar.	Amsterdam: C.G. Sulpke.	Journalistiek
Borcharen, (A.)H., van.	1947	Het dagelijksche leven op de Surinaamsche koffieplantage 'Kokswoud' in 1828. Een brief van H. van Borcharen gepubliceerd.	Bronuitgave in de West-Indische Gids, 29ste jaargang.	Brief
Bosch, Gerardus Balthazar.	1843	Reizen naar Suriname.	Utrecht: L.E. Bosch en Zoon.	Reisverslag in brieven
Breugel, Gaspar Philip Charles, van.	1842	Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo en verdere omstreken in de kolonie Suriname.	Amsterdam: C.G. Sulpke.	Reisverslag
Goes, Hendrik Maurits, van der.	1948	Een vijfdaags bezoek aan Suriname in 1825.	Bronuitgave in de West-Indische Gids, 30 ^{ste} jaargang.	Dagboek
Heeckeren, Evert Ludolph, van.	1826	Aanteekeningen, betrekkelyk de kolonie Suriname.	Arnhem: C.A. Thieme.	Journalistiek
Kuhn, F.A.	1828	Beschouwing van den toestand der Surinaamsche plantagieslaven.	Amsterdam: C.G. Sulpke.	Journalistiek
Lammens, Adriaan François.	1982	Bijdragen tot de Kennis van de Kolonie Suriname, tijdvak 1816-1822.	Bronuitgave in Bijdragen tot de Sociale Geografie en Planologie, 3 ^{de} jaargang.	Informatief-journalistiek
Nagel, J.H.	1840	Suriname in losse tafereelen en schetsen.	Rotterdam: Wed. Locke & Zoon.	Brieven
Scheltema, Dirk.	1943	Bezoek van een Haarlemmer aan Suriname en Curaçao in 1861 en 1862.	Bronuitgave in de West-Indische Gids, 25 ^{ste} jaargang.	Dagboek

Teenstra, Marten Douwes.	1835	De landbouw in de kolonie Suriname : voorafgegaan door eene geschied- en natuurkundige beschouwing dier kolonie, eerste deel.	Groningen: H. Eekhoff.	Journalistiek
Teenstra, Marten Douwes.	1835	De landbouw in de kolonie Suriname : voorafgegaan door eene geschied- en natuurkundige beschouwing dier kolonie, tweede deel.	Groningen: H. Eekhoff.	Journalistiek
Teenstra, Marten Douwes.	1842	De negerslaven in de kolonie Suriname en de uitbreiding van het Christendom onder de heidensche bevolking	Dordrecht: H. Lagerweij.	Journalistiek
Voorduin, Gerard W.C.	1860- 1862	Gezigten uit Neerland's West- Indien.	Amsterdam: Frans Buffa en zonen.	Journalistiek

Bijlage 3: Woordgebruik

Afro-Surinamers: Surinamers met een (gedeeltelijk) Afrikaanse afkomst.

Creolen: in Suriname geboren slaafgemaakten of nazaten van slaafgemaakten.

Gekleurde: mensen met een gekleurde huidskleur. Zij worden ook **mulatten** of **kleurlingen** genoemd. Vaak gaat het om mensen die geboren zijn uit een witte en een zwarte ouder.

Inheemsen: de oorspronkelijke bevolking van Suriname, waarvan de voornaamste groepen de Caraïben en de Arowakken zijn.

Marrons: (nazaten van) weggelopen slaafgemaakten die leven in de binnenlanden van Suriname, waarvan de voornaamste groepen de Saramaccaners, de Matoeari, de Ndjoeka's, de Kwinti's en de Boni's zijn.

Mensen van kleur: niet-witten.

Slaafgemaakten: slaafgemaakte mensen. Voor samenstellingen wordt het woord 'slaaf' gebruikt, zoals in slavenmacht, slavenmaatschappij en veldslaaf.

Witten: mensen met een witte huidskleur. Een 'blankofficier' was een witte plantage-opzichter.

Zwarten: mensen met een zwarte huidskleur.

Bijlage 4: Samenvatting en kernwoorden

Titel: “een noodzakelijk kwaad” - Een onderzoek naar de beeldvorming over vrouwen in Suriname in de periode 1816-1863.

Kernwoorden: slavernij, vrouwen, Suriname, beeldvorming, kolonialisme, koloniaal vertoog, seksualiteit, negentiende eeuw, egodocumenten, stiltes.

Samenvatting: Deze masterthesis geeft antwoord op de vraag: “Welk beeld wordt geschetst van vrouwen in de Surinaamse slavenmaatschappij door passanten en inwoners van Suriname in Nederlandse gedrukte egodocumenten uit de periode 1816-1863?” Om deze vraag te beantwoorden zijn zes egodocumenten geanalyseerd van auteurs die voor korte of langere tijd in Suriname verbleven. Alle auteurs zijn vrije, witte, Nederlandse mannen. Daarmee behoren zij tot de selecte groep machthebbers in het negentiende-eeuwse Suriname. Binnen die groep vervullen de auteurs diverse posities en lopen hun belangen uiteen. De beeldvorming over vrouwen is geanalyseerd aan de hand van zes deelonderwerpen: uiterlijk, innerlijk, behandeling, seksualiteit, maatschappelijke positie en ‘stiltes’. De huidskleur van vrouwen is een bepalende factor gebleken in de beeldvorming van de auteurs over vrouwen in Suriname. Daarbij zijn uiterlijk, functie en maatschappelijke positie in die beeldvorming nauw met elkaar verbonden. Het uiterlijk van gekleurde vrouwen wordt het meest beschreven door de auteurs en wordt door hen positief gewaardeerd. Zwarte en witte vrouwen worden door de auteurs minder beschreven. De zwarte vrouw wordt in de teksten bespot en beschouwd als minderwaardig. De seksualiteit van zwarte vrouwen wordt door verschillende auteurs gezien als onzedelijk en is een enkele keer beschreven als dierlijk. Witte vrouwen krijgen door de auteurs een moraliserende rol toegeschreven. Ze zouden passief en preuts zijn en witte mannen weerhouden van buitensporig gedrag. Een belangrijke stilte in de meeste teksten is het veldwerk van slaafgemaakte vrouwen op de plantages. Eén auteur gaat hier wel op in. Hij geeft een feitelijke beschrijving van een harde en strenge behandeling van vrouwen. Geen van de auteurs gaat in op de eigen positie ten aanzien van vrouwelijke seksualiteit. Zij geven invulling aan het innerlijk van vrouwen van kleur, terwijl zij hun eigen bedoelingen en emoties verzwijgen. Daarmee pleiten de mannen zich bewust of onbewust vrij van eventuele verdenkingen ten aanzien van hun eigen seksuele gevoelens en verlangens. Sommige auteurs geven een beschrijving van het ‘Surinaams huwelijk’. Dit betreft een onofficiële verbintenis

tussen een witte man en een gekleurde of zwarte vrouw die in het negentiende-eeuwse Suriname veel voorkwam. De vrouwen in een dergelijk huwelijk zijn in de ogen van de auteurs ongewenst vanwege hun huidskleur. Tegelijkertijd onderkennen de auteurs de onmisbare positie die deze vrouwen innemen in de koloniale machtsstructuur. De vrouwen worden daarom gezien als “een noodzakelijk kwaad”.